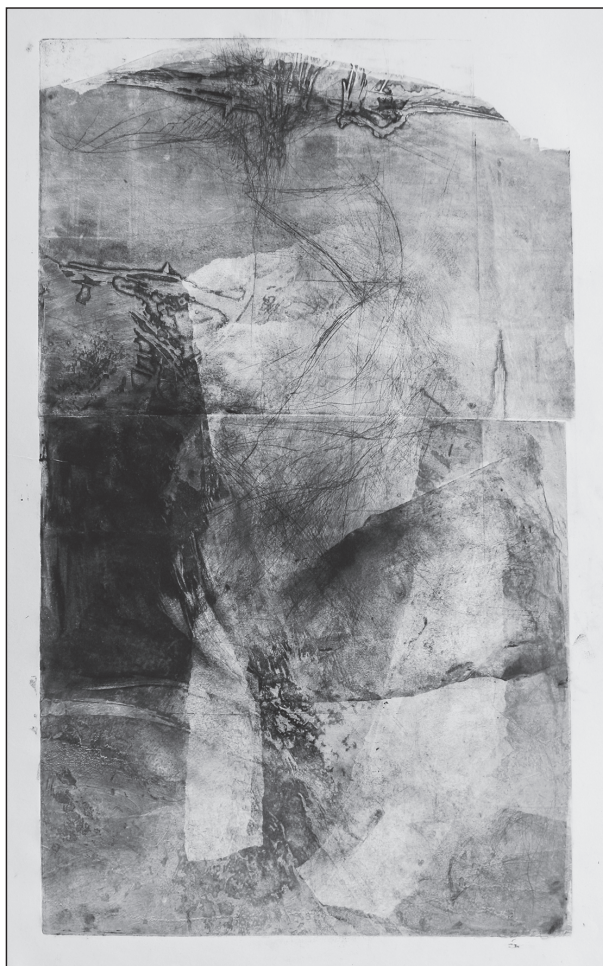

2021. 4.

NEGYVENKILENCEDIK ÉVFOLYAM

SOMOGY

KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Párhuzamos világok II.* 2010.

Széchényi Imre emlékezete

Ha Somogy, akkor elsőként Berzsényi.

Akihez fel kell nőni, megőregedni, hogy a „szárnyas idő” sóhajtása a szívig hatoljon, és a magyarság sorsa fölötti borongás. Meg a gyönyörű dél-dunántúli táj, a sík vidékhez szokott embernek a kissé lankás-dombos vidék szemet gyönyörködtető volta. Ez is Somogy. És az a nyugalom, ami belőle árad. Az a szépség, ahogyan a Balaton déli partjától elnyújtózik dél irányába. Mintha tudnák az itteni fák, bokrok, szőlőtőkék, hogy jó mélyre kell eresztetni a gyökeret, hogy mindenféle szél ne tépje ki tövestől őket. Mert kapaszkodni kell, erre tanította őket (is) az idő. Amely nem volt mindig kegyes, s ha belegondolunk, soha nem volt az. Ha Somogy, akkor összefut az ember szájában a nyál, borok, sajtok, tej íze érződik ebben a szóban a messziről jött embernek. Ha Somogy, akkor eleddig nem Széchényi jutott eszünkbe. Nem Imre, a „városalapító”.

Hogy a szó ezt is jelentse, ahhoz Balatonföldre kellett jönni. Hogy azt is megtanulja az ember, lokálpatriótának lenni nem kötelesség csupán, hanem alázat is. Mert nem csak ott van otthon az ember, ahol nagyot szippanthat a levegőből, hanem ahol érzi annak ízét, s az illatban az elődök teremtetten világ leheletét, ahol minden rögben ott van verítékük, minden korty borban érezni valamit abból a világból, amit ránk hagytak.

Széchényi Imre grófra emlékezni azért jó Balatonföldváron, mert a 19. század arisztokratáinak szerepe elhomályosult az idők során, sőt voltak évtizedek, amikor érdemeiket eltörölni akarták, pedig a köz java sokuk előtt előrébb való volt a magánérdeknél. S a társadalom és a gazdaság megújításában betöltött szerepük jelentős volt, tevékenységük kisebbitése hosszú távon pedig eredménytelennek bizonyult.

Széchényi Imre gróf Széchényi Lajos unokája volt, a századforduló parasztkérdésének legjobb ismerője. A családi hagyományoknak megfelelően Angliában tett körutazást, majd amerikai körútja után Somogyban telepedett le. Itt iskolákat alapított, részt vett a filoxéria nevű gyökértetű okozta károk elhárításában. Hitelt szerzett a fonyódi szőlősgazdáknak, melynek segítségével homokos talajon telepítettek szőlőültetvényeket.

★

A balatonföldvári konferencia, a Széchényi Imrere történő emlékezés bizonyította, hogy a gyökereket nem könnyű kitépni, s hogy az elődök tisztelete nélkül nincs jövő. A közös múlt nélkül nincs közös jövő.

Somogy példát is ad az ilyesféle rendezvényekkel. Berzsényi Dániel neve mellé szépen fölvésődnek az emlékezet falára azok a nevek, akik nélkül a Balaton csak

* Az agrárminiszter beszéde a 2021. június 18–20-a között megtartott Balatonföldvári Széchényi Napok eseményén hangzott el.

víz lenne, a szőlő csak gyümölcs a Kosztolányi-féle *Őszi reggeli* üvegtálján*, elődeink erőfeszítése csupán megmosolyogni való erőlködés. Nem tápláló, példát adó erő. Ami nélkül persze lehet élni, csak nem érdemes.

★

Ezt hozta az ősz. Hús gyümölcsöket
üvegtálon. Nehéz, sötét-smaragd
szőlőt, hatalmas, jáspisfényű körtét,
megannyi dús, tündöklő ékszerét.
Vízcsöpp iramlik egy kövér bogyóról
és elgurul, akár a brilliáns.
A pompa ez, részvételen, derült,
magába-forduló tökéletesség.
Jobb volna élni. Ámde túl a fák már
aranykezükkel intenek nekem.

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Őszi reggeli*, 1929

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek*

A Festicsek és a Széchenyiek szerepe a magyar kultúra és gazdaság fejlesztésében a 18–19. század fordulóján

Egy-egy ország fejlődése, vagyis a mindennapi életviszonyok, illetve a szellemi és kulturális feltételrendszer közösséget szolgáló átalakulása és magasabb szintre emelése, történelmi korszakoktól függetlenül az adott ország, állam elitjének a felelőssége. Aligha kétséges azonban, hogy a progressziót a nagypolitika szereplői is meghatározhatják, s adott esetben katonai súlyukat is érvényesítve a saját érdekeik szerinti ideológia mentén formálják egy-egy régió vagy kisebb állam sorsát. Kérdés, hogy vajon különböző kényszerhelyzetek mennyiben jelentenek felmentést, az adott körülmények elfogadását az ellenállásában megtört nemzetek, országok mindenkori elitje számára? Ugyanígy kérdéses, hogy rendelkezik-e közösségi felelősségérzettel? S további kérdés, hogy az ország politikai, gazdasági, szellemi kiszolgáltatottságát mennyiben tekintik az elit tagjai megváltoztathatatlanak, vajon beletörődnek-e, keresnek-e új utakat, teremtenek-e lehetőségeket saját közösségük és nemzetük előrelépése érdekében?

A 16. századtól széttöredezett magyar államiság időszakától kezdve egészen napjainkig ez a dilemma határozza meg a hatáskör és a cselekvőképesség tekintetében eltérő adottságokkal rendelkező elit, a nemzet túlélése és gyarapodása érdekében elkötelezett generációk gondolkodását. Ebben a vonatkozásban örök érvényű maximák, az országa iránt felelősséggel tartozó uralkodóval, vagy a modern idők szóhasználatának megfelelően, az államférfivel szembeni mindenkori elvárások tekintetében Báthori István erdélyi fejedelem (1571–1586) és lengyel király (1576–1586) adott.

Mágócsy Gáspár (1514–1579) máramarosi főispánhoz intézett levelében így fogalmazott 1578-ban: „Mi lehetne pedig Isten előtt idvössígesb, avagy ez világ szerint híresb-nevesb, mint az ki hazáját veszendő állapotjából felemelhetné, avagy csak megsegíthetné” (HARGITTAY, 1981, I, 34.). Báthori szavaival aligha lehet vitába szállni, s a „veszendő állapotból” való felemelés, illetve a „megsegítés” szükségességének felismerése az elkövetkező évszázadok során egyértelműen meghatározta a magyarországi szabadságküzdelmek vezetőinek és résztvevőinek szándékát. De bátran megkockáztathatjuk, hogy akár e szabadságharcok vereségével, vagy éppen a 20. századi világháborúkat követő újjáépítés terhével szembesülő generációk tevékenységét is.

A történelmi idő távlatához igazodó értékítélet, vagyis, hogy kik kerülnek be a nemzeti emlékezet virtuális panteonjába, továbbá a divatos szellemi áramlatok hatásvizsgálata az egyes országok emlékezetpolitikájának alakulásában a közelmúlt nyugat-európai történetírását is foglalkoztatta (NORA, 2010.).

A magyarországi történetírás és közgondolkodás szempontjából az 1990-es politikai rendszerváltoztatás szintén jelentős fordulatot hozott, hiszen korábbi történészviták átértékelésére is sor kerülhetett, vagyis adott esetben a magyar nemesség, illetve főnemesség szerepének megítélése szintén előtérbe került, s nem pusztán a rendi vagy nemzeti szabadságharcok vonatkozásában, hanem az ország általános

fejlődése, a politikai, gazdasági és kulturális keretek átalakítása, a modern polgári Magyarország megeremtését szolgáló tevékenysége tekintetében is (MISKOLCZY, 2007.). A leegyszerűsített megközelítés szerint ugyanis a felvilágosult Habsburg-uralkodók „közjó” ügyének elősegítését szolgáló politikájukkal inkább szolgálták a haladást, mint a társadalmi előjogait védelmező magyar nemesség.

Ehhez képest az általános progressziót képviselő, felvilágosult Habsburg kormányzati gyakorlattal szemben a magyar nemesség nem tudott „korszerű” választakat adni, s csupán a „rendi” vagy „feudális nacionalizmus” programjának képviselőjére vállalkozott. Az előbbi, alapvetően Szekfű Gyula (1883–1955) történetírói értelmezéséhez köthető értékítélet ellentmondásaira 1990-ben elsőként Csetri Lajos mutatott rá (CSETRI, 1990), de igen markánsan fogalmazott a nemrégiben elhunyt, s a reformkor történetét teljes életművével átfogó történész, Gergely András (1946–2021) is a Kazinczy Emlékév kapcsán közzétett egyik tanulmányában. Gergely megítélése szerint a „[...] marxista történetírás átvette ezt a tagolást, vagyis elfogadta Szekfű korszakolását, sőt »továbbfejlesztette« azt, amennyiben ezt az időszakot »feudális nacionalizmusnak« keresztelte át. Mind a »rendi«, mind pedig a »feudális« nacionalizmus megnevezés sugallata szerint a megjelölt időszak mintegy átmenetet képez a rendi gondolatvilág és a modern polgári-liberális eszmevilág között.” Gergely érvelése egyértelmű, hiszen „Szekfű Gyula kategóriája paradox, valóságos oxymoron, s még képtelenebb a marxista »feudális nacionalizmus« terminus. A nacionalizmus ugyanis semmiképpen nem lehet rendi (rendi bázisú, rendiséget erősítő), mert a nacionalizmus eleve szélesebb közösségben gondolkodik, mintegy átlép a rendiségen, azt csak bomlasztja, de semmiképpen sem konzerválhatja, s végképp nem erősítheti.” (GERGELY, 2010, 286.)

Jelen írásunkkal az előbbi történészvita kiegészítéseként, de mindenképpen a magyarországi közgondolkodásban a jelenben is tetten érhető, s a magyar főnemességgel szembeni negatív értékítélet megváltoztatása érdekében kívánunk adalékokkal szolgálni két kiemelkedő dunántúli főnemesi család tagjainak a 18–19. század fordulóján kifejtett tevékenysége tekintetében.

A Sopron, Zala és Somogy vármegyékben egyaránt jelentős birtokokkal rendelkező Festetics- és a Széchenyi-család tagjai ugyanis a családi, házassági kapcsolatokon túlmutatva, két generáció viszonylatában, s történelmi léptékkal tekintve is, igen komoly erőfeszítéseket tettek az ország politikai, gazdasági szellemi megújulása érdekében. A téma természetesen monografikus szintű feldolgozást is megérdemel, de a folyóirat szabta keretek figyelembe vételével szeretnénk rámutatni olyan sajátosságokra, melyek egyértelműen megerősítik azt az álláspontot, hogy a magyar főnemesség egyes tagjai európai vízióval rendelkezve munkálkodtak a nemzet általános felemelkedése, gróf Széchenyi István szavaival élve, a „nemzet csinosodása” érdekében.

I.

A Sárvári és Felső-vidéki Széchényi-család kezén jelentős dunántúli földbirtokállomány halmozódott fel a 18. század közepére. A családi vagyont gyarapító elődök a 17. század közepén nem csak a török ellenes harcokból szerzett zsákmány és katonai teljesítmény alapján kiérdemelt királyi birtokadományok révén, hanem elsősorban főpapi stallumok betöltésének köszönhetően hagytak hátra komoly örökséget. Az utóbbiak közül is kiemelkedett a több mint száz évet élt Széchényi György (1592–1695), esztergomi primás érsek, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején az udvar és a szabadságharc hívei között közvetítő szerepet is betöltő Széchényi Pál (1642–1710), kalocsai érsek.

Az 1656-ban született Széchényi Györgyöt harminckét évesen már három vőlegény kapitányává nevezték ki, mígnem az 1697. március 30-án kelt oklevél értelmében az uralkodó I. Lipót (1657–1705) – utódaival egyetemben – grófi rangra emelte (BÁRTFAI SZABÓ, 1911–1913.). Unokája, gróf Széchényi Zsigmond (1720–1769) két fia, az idősebb József (1752–1775), valamint öccse, Ferenc (1754–1820), elvben igen komoly birtokállománnyal, több uradalommal is rendelkezett, azonban az öröklött családi adósságok nagy terhet jelentettek a fivérek számára. Anyagi helyzetük rendezése érdekében 1774-ben gróf Festetics Pál (1722–1782) kamarai alelnökhöz fordultak, s a fivérek a tapasztalt jogi és pénzügyi felkészültséggel rendelkező alelnök útmutatásával valamennyi jószágukat bérbe adták, illetve három évre önkéntes zárgondnokságot vállaltak (KURUCZ, 2013, 298–300.).

A két család közt ekkor már szorosabb kapcsolat is kialakult, hiszen az 1774. november 17-én kelt irat szerint gróf Széchényi József már a „*Dotalisticus Contractus*”-t, vagyis a jegyajándék összegére nézve szerződést kötött gróf Festetics Pállal, akinek elsőszülött leányát, Festetics Julianna (1753–1824) grófnőt jegyezte el.

Az idősebb fivér azonban 1775-ben meghalt, s ekkor özvegy Széchényi Zsigmondné, született Cziráky Marianna grófnő a fiatalabb fiú, vagyis Széchényi Ferenc számára kérte meg az özvegyen maradt Julianna kezét az apától. Festetics Pál válaszlevelében egyértelmű aggodalmának adott hangot, de végül is nem vonta meg hozzájárulását. 1775. augusztus 30-án így írt az özvegy grófnénak: „Én mégis azt tartom, hogy ha ezen házasságból valami lenne, nehezen lehetne szegény gyermekek szerencsés voltát remélni, ha szegény leányom magtalan maradna, mennyi átkot venne magára az egész atyafiságtul? Csupa fátumokra született szegény leányom! akármely nagy házból való kisasszonyt venne is el, inkább örvidenék néki, hogysen az leányommal való házasságának... mindazáltal leányom özvegy, és így nem lévén anynyira hatalmamban mintha hajadon volna, nem avatom magam az egész dologba, ha meg lesz, az áldásomat és szeretetemet meg nem fogom tiltani” (KURUCZ, 2013, 98.). Tegyük hozzá, hogy a Széchényiekhez képest a Festetics-család ekkor még fiatal főnemesi családnak számított, hiszen a rangemelését Mária Terézia csak 1772-ben adományozta Festetics Pálnak az Urbárium, vagyis a földesurak és a földesúr tulajdonát képező birtokon élő és gazdálkodó paraszti népesség szolgáltatásait szabályozó rendelet kidolgozásáért, végrehajtásának előkészítéséért (SZABÓ, 1928.).

A közvetlen családi kapcsolat létrejöttének azonban, vagyis a szülők házassági stratégiával kapcsolatos elgondolását a vagyon és a rang tekintetében is figyelembe véve, más előzménye is volt. Festetics Pál elsőszülött fia, gróf Festetics György (1755–1819) alig egy évvel volt fiatalabb Széchényi Ferencnél, s ők iskolatársak voltak a Mária Terézia (1740–1780) által 1746-ban alapított, bécsi elit hivatalnokképző intézményben, a Theresianumban. A császárvárosban működő tanintézet tanárai a jezsuita rend tagjai közül kerültek ki, s igen komoly követelményrendszer szerint oktatták a hallgatókat, akik jogi, matematikai, építészeti, a kor színvonalának megfelelő természettudományi ismereteket is elsajátíthattak. Mindemellett átfogó irodalmi, sőt alapvető mezőgazdasági, birtokigazgatási, számviteli, pénzügyi stúdiumokat is kellett folytatniuk. Festetics György nyomtatásban is fennmaradt német és latin nyelvű vizsgadolgozatai, a fennmaradt vizsgatételek igazolják, hogy a theresianumi hallgatóktól rendkívül alapos felkészültséget vártak el. Festetics György fiatalkori könyvtárának jegyzéke, illetve fennmaradt levelezése pedig arról tanúskodik, hogy anyanyelve mellett magas szinten alkalmazta a német, a latin, a francia, az angol nyelvet, sőt olaszul és spanyolul is tanult (KURUCZ, 2006.).

Az eddigiek alapján feltételezhetnénk, hogy a két fiatalember a felvilágosodás eszmerendszere által befolyásolt bécsi tanulóévek alapján, s nem mellékesen a „közjó” szolgálata iránti indíttatás nyomán, egymást segítő, párhuzamos életpályát futnak majd be. Életútjuk azonban számos hasonló vonás, legfőképpen a magyar művelődés elősegítése iránti elkötelezettségük ellenére igen eltérően alakult.

Festetics György ugyanis az apai akaratnak engedve, fiatalon kamarai hivatalnoki szolgálatot vállalt, de rövid pesti, majd a Horvát Királyi Tanácsnál Zágrábban töltött időszakot követően a családi érvényesülés egy korábbi, 17. századi mintája mellett döntött, vagyis apja akaratával szembeszegülve 1778-ban katona lett. Számos huszárezredben, továbbá a Magyar Nemesi Testőrségben is szolgált, de a tiszti ranglétrán való előmenetelét apja kapcsolatrendszere is segítette. Széchényi Ferenc ugyanakkor valóban az elit hivatalnoki pálya mellett kötelezte el magát, sőt 1785-től a pécsi kerületi biztosi pozíciót is betöltötte II. Józsefnek az ország hagyományos, vármegyei önkormányzati rendszerét átalakítani célzó igazgatási reformjának keretén belül. Az 1780-as évek szellemi erjedésében egyébként nem kis szerepet játszott a megerősödő magyarországi szabadkőműves mozgalom, melyben páholytagként Széchényi és Festetics egyaránt részt vett. A magyar nyelvű sajtóélet kibontakozása is ekkor vette kezdetét, s jellemző módon ezek támogatói sorában ott találjuk a két sógort. Fontos megemlítenünk, hogy Tessedik Sámuel (1742–1820) evangélikus lelkésznek a magyar parasztság helyzetét bemutató elemző munkája Széchényi támogatásával jelent meg magyar nyelven (TESCHEDIK, 1786.).

II. József erőszakos, az ország alkotmányos hagyományait semmibe vevő politikája azonban mindkét fiatalembert kiábrándította. Széchényi lemondott hivataláról, míg a katona Festetics az 1787-től meginduló török háború miatti országos elégedetlenség nyomán formálódó köznemesi ellenzéki mozgalommal azonosult. Széchényi Ferenc egy évig tartó kerületi biztosi pozíciójáról történt lemondását kö-

vetően hosszabb nyugat-európai útra vállalkozott, s nemcsak a német fejedelemségeket, egyetemi városokat s természetesen Párizst kereste fel, hanem a korszak élen járó országába, Angliába is ellátogatott (H. BALÁZS, 1997, 304–306.).

Az 1790-es évek a forradalmi Franciaország ellen kibontakozó és elhúzódozó európai háború miatt, illetve a magyar nemesi, főnemesi törekvések tekintetében is fordulatot hoztak Széchényi Ferenc és Festetics György életében. Előbbi már korábban visszavonult a magánéletbe, míg Festetics György számos konfliktusba keveredett a bécsi udvarral, ráadásul anyagi helyzetének konszolidálása is komoly gondot jelentett számára. Festetics ugyanis a II. József halálát követően több évtizedes megszakítás után összehívott országgyűléshez olyan beadványt intézett Graeven huszárezredbeli tisztársaival, amelyik az önálló magyar hadügy megteremtésének lehetőségét is magában foglalta. Az egyik kulcsfontosságú követelés ugyanis kimondta, hogy a magyar ezredek „Ország-Híre ’s Rendelése nélkül idegeny Országra ki se is vitessék”, vagyis a dinasztiahoz képest egyértelműen az ország legitim törvényhozó testületének legyen jogosultsága a magyar katonaság bevetése felől rendelkezni.

Az újonnan trónra lépő uralkodó, II. Lipót (1790–1792) azonban ügyes diplomáciai és taktikai lépésekkel elszigetelte a szervezkedő köznemesi ellenzékét, s Festeticset haditörvényszéki eljárás alá vonta. De politikai számításból rövidesen megszüntette az eljárást, igaz, Festeticsnek be kellett látnia, hogy katonai pályán többé nem érvényesülhet, ezért 1791-ben kilépett a hadseregből (KURUCZ, 2013, 126–136, 301.).

A megtört életpálya ellenére azonban éppen ettől az időszaktól számíthatjuk Festetics közéleti tevékenységének kibontakozását. Miután a Nagyváthy János (1755–1819), az első magyar nyelvű átfogó mezőgazdasági szakkönyv szerzőjének alkalmazása segítségével – a mű egyébként Széchényi támogatásával jelent meg – konszolidálta birtokgazdálkodását és anyagi helyzetét (NAGYVÁTHY, 1791; LUKÁCS, 2015.), Festetics – római katolikus főnemesként – 1793-ban református középiskolát alapított Somogy vármegyei birtokközpontjában, Csurgón. Ugyanakkor Festetics helyzete – társadalmi állása ellenére – egyáltalán nem volt könnyű, mivel a magyar jakobinus összeesküvés felszámolása során a mozgalom vezetője, az 1795-ben kivégzett Martinovics Ignác (1755–1795) kompromittáló vallomást tett rá nézve. Azonban a vizsgálat nem hozott olyan eredményt, amelynek alapján perbe foghatták volna. Nem sokkal később, amikor a Zala vármegyei közgyűlésen képzett katonaként, a franciák elleni háború miatt meghirdetett nemesi felkelés várható eredménytelensége miatt emelt szót, vizsgálatot indítottak ellene, s ennek nyomán megfosztották kamarási címétől, a Habsburg Birodalom fővárosából pedig kitiltották. Ez az eljárás komoly veszélybe sodorhatta volna újabb kezdeményezését, ugyanis 1797-ben nyitotta meg Keszthelyen az „oeconomicalis institutum”-ot, közismert nevén a Georgikont, egy alsó és felsőfokú mezőgazdasági szakképzést nyújtó tanintézetet (SÜLE, 1967.).

A Georgikon alapítása és működése, a tangazdaság működtetésének elméleti és gyakorlati háttere az alapító európai szintű víziójáról tanúskodik. Jóllehet az isko-

la nevében nem szerepelt az „országos” megjelölés, de a legmodernebb gazdálkodási elvek hazai közvetítésének szándékát egyértelműen megfogalmazta az alapító József nádorhoz, a Helytartótanács elnökéhez intézett, modern szóhasználat szerinti „akkreditációs” kérelmében. Festetics a Habsburg Birodalom határain túli fejlődést hozta fel indokként, utalva a mezőgazdasági termelési kultúra tekintetében mintaadó országra, Angliára, illetve a szigetország Földművelésügyi Hivatalának elnökére, Sir John Sinclairre (1754–1835), valamint a titkár, Arthur Young (1741–1820) szakírói munkásságára.

Festetics szintén biztosította az elvek gyakorlati megvalósításához nélkülözhetetlen anyagi erőforrásokat. Egyfelől külföldi, nyugat-európai protestáns egyetemeken tanult tanárokat alkalmazott, így a szakíró Pethe Ferencet (1762–1832) vagy a göttingeni egyetem egykori hallgatóit, Asbóth Jánost (1768–1823) és Rummy Károly Györgyöt (1780–1847). Másfelől a kor jelentős külföldi, elsősorban angol és német szerzőktől származó agrárgazdasági, természettechnikai, állattenyésztési szakönyveit is beszerezte. A Hannoveri Választófejedelemségben található, valamennyi tudományág tekintetében elismert göttingeni egyetemmel szintén fontos szakmai kapcsolatokat épített ki, s az egyetem kiadványaira, így a kor meghatározó recenziós folyóirata, a *Göttingische Gelehrte Anzeigen* évfolyamaira is előfizetett (FUTAKY, 2007. KURUCZ, 2013, 201–213.). De ugyanilyen jelentőségű volt egyes hallgatók és tanárok tanulmányútra bocsátása is, melynek során egyikük, a később Bécsben működő Fleckel Károly (?–?) kertész praktikáns morva, cseh, szász, hannoveri és bajorországi területeket is felkeresett. Tegyük hozzá, hogy a Georgikon jelentőségét már a korabeli magyar sajtó is nagyra tartotta, hiszen származásra, társadalmi állásra tekintet nélkül, a megfelelő előképzettség birtokában bárki fizetés vagy tandíj nélkül részt vehetett az órákon (KURUCZ, 2013, 20–21.).

A 19. század elején Széchényi Ferenc és Festetics György további erőfeszítéseket tettek a magyar szellemi élet, illetve a modern magyar állam működéséhez szükséges intézményesítés tekintetében. Széchényi magángyűjteményeinek felajánlásával – az 1802. november 26-án elnyert királyi megerősítéssel – a magyar nemzeti könyvtár létrehozását tette lehetővé.

A két sógor szándéka egyébként már jóval korábban megszülethetett, hiszen Festetics még távoli helyőrségi szolgálata alkalmával is küldött könyveket Széchényinek, azzal a céllal, hogy azok utóbb egy olyan könyvtár állományába kerüljenek, melynek egyedüli célja „hazafiak képzése” (KURUCZ, 2013, 119.). Ugyanekkortól számítható a Nemzeti Múzeum létrejötte is, melynek egyik első gyűjteményét Széchényiné Festetics Julianna grófnő ásványgyűjteménye képezte.

Jóllehet az önálló magyar hadügy érdekében történt, nyílt szerepvállalása Festetics számára katonai karrierjének végét jelentette, az elhúzódó francia háborúk gazdasági lehetőségeit kihasználva jelentős összegekkel járult hozzá a Habsburg-haderő fenntartásához, utóbb viszont a lojális alattvaló látszatával a magyar katonai képzés alapvető intézménye, a Ludoviceum létrehozása céljából a legelső és legnagyobb összegű tőkefelajánlást tette (*Magyar törvénytár*, 1901, 281–282.). Ugyanakkor egy „ne-

mesi konviktust” is alapított, melyben a theresianumi mintát követve, az itt tanuló nemes ifjakkól a magyar nyelv, irodalom, történelem, jog ismerete mellett idegen nyelveket is jól beszélő hivatalnokokat kívánt képeztetni (KURUCZ, 2013, 310–312.).

Az eddigiek összegzéséként mindenképpen megállapíthatjuk, hogy Széchenyi Ferenc és Festetics György mindketten igen átgondolt elképzelések alapján, s egyértelműen hosszú távú intézményi program érdekében fejtették ki tevékenységüket. A kortársak számára azonban mindenképpen kérdéses volt, hogy vajon fiaik mennyiben követik példájukat. Különösen a keszthelyi örökös, gróf Festetics László (1785–1846) esetében, aki hamar közismertté vált költekező életmódja miatt (KURUCZ, 2016.). Széchenyi Ferenc kisebbik fiáról, István grófról (1791–1860) pedig, jóllehet huszártisztként kitüntette magát a Napóleon elleni háborúban, fiatalon inkább boldogtalan szerelmi kalandjait emlegették fel a bécsi udvarban vagy éppen a magyarországi társasági körökben.

II.

Gróf Széchenyi István német nyelvű naplójában az 1815-ös évből említ először egy beszélgetést unokatestvérével, gróf Festetics Lászlóval, mégpedig annak kapcsán, hogy Festetics György fenéki ménéséhez Kairóból hozattak arab tenyészméneket. A nemes állatok megérkezéséről utóbb Richard Bright, a művelt angol orvos, a Királyi Társaság tagja is beszámolt könyvében, mely az egyik legfontosabb külföldi forrásnak számít a korabeli Magyarországról, különös tekintettel Keszthelyről, de mindenekelőtt Festetics György személyiségéről, a Georgikon oktatási rendszeréről (BRIGHT, 1818, 361–362.). Széchenyi bejegyzése *A lovakról* című munka későbbi szerzőjének e tárgykör iránti érdeklődésének korai jeleként is értékelhető. Nem véletlen tehát, hogy Széchenyi 1821-ben Festetics Lászlóval és több más főnemessel együtt egy lóversenydíj tőkealapjáról határoztak, melynek célja a hazai lótenyésztés elősegítése volt. „Mi, Hunyady, Festetich Laci, Brudern és Károlyi Lajos elhatároztuk, hogy minden esztendőben 100 dukátig való díjakat fogunk adni a legjobb versenylovaknak – ez az egyetlen eszköz lovak nevelésére, ha ezzel az ember évente bizonyosan nyerhet néhány száz dukátot” (SZÉCHENYI, 1828, 1978, 203.).

Széchenyi 1821 őszén kelt naplóbejegyzései azonban különösen figyelemre méltóak, mivel apja halálát követően ekkor látogatta meg Zala megyei birtokait, s a reá szállt szentgyörgyvári és pölöskei uradalmat egyaránt felkereste (MOLNÁR, 1991.). Keszthelyen is több napot töltött, viszont igen feldúlt lelkiállapotban élhette meg ezt az időszakot. Szentgyörgyvári tartózkodása idején vette kézhez ugyanis Festetics László levelét, melyből értesülhetett Saurau grófné, született Hunyady Gabriella (1797–1821) grófnő haláláról, akihez igen komoly érzelmek fűzték. Széchenyi naplójában ismételten önmagát ostorozza, egy korábbi reménytelen és büntudattal terhelt szerelme, vagyis a bátyja, gróf Széchenyi Pál (1789–1871) felesége, Caroline Meade (1794–1820) iránti érzelmei kapcsán: „Nem Furcsa? vajon nem Caroline volt hatással reá?” (SZÉCHENYI, 1978, 203.)

Mindezt azért szükséges előre bocsátanunk, mert Festetics László mindezek ismeretében tehetett ajánlatot – mint jó házigazda és rokon – Széchenyi számára, hogy töltsön hosszabb időt Keszthelyen. Széchenyi azonban elhárította a meghívást, s naplójában így ír az ajánlat kapcsán: „Laci azt ajánlotta, töltsék nála néhány hónapot. Inkább cukrot finomítanék a gyarmatokon. Még egy ilyen bolond nincs a világon. Biztos, hogy eltángálnám, ha egy hetet szorosán együtt kellene vele töltenem. Felesége istenemre, rászolgált a mennyországra” (VISZOTA, II, 225.). Az unokatestvérével kapcsolatos későbbi bejegyzések igen szűkszavúak, s ebben talán kezdetben Festetics László nyilvánvalóan tekintélyesebb vagyoni helyzete, anyagi lehetőségei is motivációként vehető számba, ugyanis 1824. január 9-i bejegyzésében ezt olvashatjuk: „Festetics Lászlónál ebédeltem. Mily gazdag és mily unalmas”. Néhány hónappal később, 1824. április 10-én Széchenyi a bécsi előkelő társaságról készített összeállítást, s a „Liste der Langweiligen”, vagyis az unalmasak csoportjában az első helyre tette unokatestvéréét, *eminens* megjelöléssel (VISZOTA, II, 443, 476.).

Széchenyi István naplójában, az 1827. november 5-i dátummal történt bejegyzéseknél, a német nyelvű sorok írásképét megtörve, egy magyar nyelvű szövegrész található. A magyar nyelvű betoldás Felsőbüki Nagy Pál (1777–1857), Sopron vármegye országgyűlési követének, az 1827. október 23-i vármegyei közgyűlésen elhangzott javaslatának részleteit tartalmazza, s ez a hivatkozott felszólalás lényegében Széchenyinek a Magyar Tudományos Akadémia megalapítása érdekében történt, igen jelentős országgyűlési felajánlása kapcsán kívánta érdemeit a jelenlévők – s tágabb értelemben a vármegye nyilvánossága – előtt elismertetni. Nem mellékes azonban, hogy a követ a vármegye egy másik neves főrendjét is megemlítette, sőt, aligha véletlenszerű módon, hangsúlyosan, többes szám első személyű utalással. Ma ezt társadalomlélektani szempontból úgy értelmeznénk, hogy a vármegye közösségi tudatának megerősítését is szolgáltni kívánta. A proposíció előterjesztője így fogalmazott: „Nem fogják a Tettes SS [statusok, vagyis „karok”] és RR [rendek] rossz néven venni, ha azt bátorkodom proponálni, hogy ez uttal tanácskozásban méltóztassanak venni azt, mely módon kívánnák, hogy mind az említett Hazafinak Gróf Széchenyi Istvánnak, mind pedig szinte hozzánk tartozó Gróf Festetics Lászlónak Eő Nagyságoknak kijelentessék e Megye Rendeinek, hazafiúi Örvendezése és szíves háladása” (VISZOTA, III, 182.).

Festetics László ugyanezen országgyűlésen megerősítette az apja által s az 1802. évi 4. törvénycikkben megörökített, a magyar katonai szakképzés érdekében a jövőben felállítandó „militaris academia” javára tett 40 000 forintos tőkealapját az 1827. évi 19. törvénycikkben foglaltak szerint. A hivatkozott törvényhely értelmében „gróf tolnai Festetics László kétrendbeli nemes ajánlattal [...] nemcsak pengő-pénzben önként és készséggel állapította és határozta meg, hanem azonfelül 10000 ugyanazon értékű forintnak hozzáadásával gazdagította is; – a másikat, melynek erejénél fogva a fölállítandó tudós társaság vagy magyar akadémia javára, névszerint az a mellett a katonai ismeret tárgyakra berendezkedő mennyiségügyi osztály javadalmazására további 10000 frtot ugyancsak pengő pénzben áldozott [...] ezen kiváló

bőkezűség és hazafias buzgóság örök emlékezetéül a jelen törvénycikkbe iktatni határozták” (*Magyar törvénytar*, 1901, 456–457.).

Nem elhanyagolható szempont tehát, hogy az ekkor már országos hírű Sopron vármegyei követ, aki az 1825–27. évi országgyűlésen tett felszólalásaival kétségkívül komoly szerepet játszott az akadémia és a magyar nyelv ügyének előmozdítása érdekében, saját lokális közössége számára igyekezett tudatosítani a két főnemes felajánlásának jelentőségét. Ennek megfelelően felajánlásaikat egymástól elválaszthatatlan módon jelenítette meg. Hozzátehetnénk, hogy Zala vármegye szintén elégtétellel nyugtázhatta Festetics László tevékenységét, akinek birtokai zömmel a megyében terültek el, s a törvénycikkben megörökített összegszerű felajánlások mellett az 1826. március 13-i közgyűlésen a megyei központokban felállítandó könyvtári hálózat érdekében is jelentős összegű felajánlást tett (KOSTYÁL, 1961.).

Festetics László mindemellett az apja által alapított, felsőfokú mezőgazdasági tanintézet, a magyarországi szakképzést szolgáló Georgikon fejlesztésére, nyugat-európai kapcsolatrendszerének kiépítése érdekében szintén komoly erőfeszítést tett. A keszthelyi tanintézet két fiatal tanárát, az orvos, állatorvos Geric Pált (1792–1868), valamint a kertészeti, borászati és ampelológiai [azaz: szőlészet] ismereteket oktató Lehrmann Józsefet (1791–1845) több évig tartó nyugat-európai tanulmányútra küldte. Az 1820-as évek elején tehát nem anyagi tehertételként tekintett egy-egy georgikoni tanár külföldi tartózkodásának finanszírozására, hanem apja szellemi örököseként maga is nélkülözhetetlennek tartotta a legmodernebb minták és gyakorlati eljárások megismerését, átvételét, az intézmény nemzetközi kapcsolatainak bővítését, vagyis a tanárok szaktudásának gyarapítására fordított összegeket, piackutató tevékenységét hosszabb távon megtérülő befektetésnek tekintette. A két fiatalember közel öt évig tartó tanulmányútja Szilézián, Szászországon, Poroszországon, a Hannoveri Királyságon, továbbá az észak-német városokon át a Rajna-vídedén, Németalföldön át Angliába vezetett. Ezt követően eltérő útvonalon haladtak tovább, mivel Geric Skóciának tartott, majd Londonba visszatérte után a főváros tudományos intézményeit kereste fel, s ezután Dél-Angliát járta be. Geric egyébként nemcsak a szigetország ipari nagyvárosait látogatta meg, amelyekben számos tudós személyiséggel ismerkedett meg, hanem a kiemelkedő mintagazdaságokkal rendelkező brit főnemesi családokat is felkereste. Egyebek mellett ellátogatott Bedford hercegéhez Woburn Abbeybe, majd Sir Thomas William Coke (1752–1842), Leicester grófia személyesen vezette végig a Holkham Hall-i birtokán Norfolkban, de George Wyndham (1751–1837), Egremont harmadik grófia is kitüntető szívéllyességgel fogadta petworth-i kastélyában és dél-angliai birtokán. Lehrmann rövid londoni tartózkodás után Franciaország különböző régióit kereste fel, így behatóan tanulmányozta Champagne szőlőművelési gyakorlatát, illetve a Garonne folyó mentén elterülő bordeaux-i borvidékkel közelebről megismerkedett. Párizsban ismét találkozott Lehrmann és Geric, majd Svájcban, Bajorországon és Tirolon át Itáliába vezetett útjuk.

Fontos megemlítenünk, hogy Gerics Pál angliai tartózkodása idején kereste fel a szigetországot Széchenyi István barátja, báró Wesselényi Miklós (1796–1850) társaságában. Festetics László Széchenyi közvetítésével további utazási instrukciókat juttatott el a georgikoni tanár számára, akinek a naplója szerint több helyszínt együttesen kerestek fel. Egy alkalommal Sir Arthur Wellesley (1769–1862), Wellington hercege és a magyar főnemes találkozását is megörökítette egy Hyde Park melletti katonai parádén: „Jelen voltam egyen, mellyen G[róf]. Szécsényi István az Angol nép figyelmét igen magára vonta; többen kérdezősködtek felőle, ki az? kivált, minekutánna Wellington hertzeg kezét nyújtotta néki, s azt kérdezé tőle: how do you do my friend! – s egy igen bölcsen azt felelé a kérdezőnek, hogy – Hanoverai! – Mi jó izüt neveltünk B[áró] Moserrel, s meg mondtuk ki az, a kiről tudakozódtak. Fájdalommal kelle tapasztalnom, hogy a Magyar nevet nem ismerték” (KURUCZ, 2020, 231.).

Az 1820-as évek közepétől a két unokatestvér viszonya még inkább távolságtartóvá vált. Különösen kiviláglik ez Széchenyi elutasító magatartásából, midőn Festetics László az említett országos könyvtári hálózat létrehozása érdekében tett kezdeményezéséhez ő maga nem csatlakozott. Széchenyi az akadémiai felajánlást követően már nagyralátóbb tervek megvalósítását tarthatta fontosnak, s így reagált Zala vármegye megkeresésére: „Dicséretes ugyan gróf Festetics Lászlónak ajánlása, mely szerint ezen vármegyében egy bibliothecát felállítani kíván, és én meg vagyok győzöttetve, hogy ő éppen úgy mint én, a közjóra törekedik; hanem hogy ezen tárgyban ki járt cél-elérőbb úton? Ő-e vagy én? Az az ha magamat úgy merem kimagyarázni, az-e, aki egy háznak bizonyos részeit ékesíti, vagy az, aki a még úgy sem épült háznak fundamentomát rakja – azt megítélni én a Tekintetes Karok és Rendek bölcsességére bízom” (MOLNÁR, 1991, 57.). Nem eldönthető, hogy Széchenyi levele, elutasító válasza vajon milyen mértékben befolyásolta a zalai nemességet, hiszen Festetics László kezdeményezése nem talált különösebb visszhangra, ami az országgyűlésen történt események, így Széchenyi akadémiai felajánlásával, az időzítés nem megfelelő voltával is magyarázható. Az utókor elégtételeként jegyezzük meg, hogy Somogy megye székhelyén, Kaposvárott, emlékoszlopot emeltek Festetics László számára az előbb említett kezdeményezése és áldozatkészsége okán.

Közvetlen forrásokkal nem igazolható, de elképzelhetetlen, hogy Széchenyi emblematis, modern értelmezéssel első, nagyjelentőségű „rendszerkritikai műve”, a *Hitel* megírásához ne szolgáltatott volna inspirációt – legalábbis az esettanulmány szintjén – Festetics László kényszerű csődvédelme, hiszen Festetics László birtokait 1828-tól zárgondnokság alá helyezték (KURUCZ, 2016.). A keszthelyi gróf közmegítélése mindenképpen megakadályozta őt abban, hogy unokatestvére mellett főnemesként, így gróf Károlyi Györgyhez (1802–1877) vagy utóbb gróf Batthyány Kázmérhoz (1807–1854) s másokhoz hasonlóan komolyabb politikai, közéleti tevékenységet fejthessen ki.

III.

A korszak eseményeit és eszmevilágát kutató történészek és a nagyközönség előtt egyaránt jól ismert Széchenyi István reformkori írói és politikai tevékenysége, s ennek vizsgálata már nem lehet tárgya írásunknak. Az eddigiek összegzéseként azonban megállapíthatjuk, hogy a nagyralátó apákat követő, újabb generáció tagjai közül valóban ő játszott meghatározó szerepet, s egyet érthetünk Gergely András történésszel, midőn Széchenyi életművének és eszmerendszerének kutatójaként így fogalmazott: „Széchenyi eszmerendszere a polgári átalakulás és a polgári társadalom egyik első eszmei-filozófiai anticipációja Magyarországon. Töretlen optimizmusa, a haladásba vetett hite, a nemzetiség értékeinek, a társadalmi összefüggések egész sorának zseniális felismerése egy egész történelmi korszak kimagasló eszmei teljesítményévé avatja Széchenyi elméleti munkásságát” (GERGELY, 1972.).

A modern, polgári Magyarország megteremtéséhez vezető úton azonban a Festetics- és a Széchenyi-család előbbiekben bemutatott tagjai számára – főnemesi származásuk és privilegizált társadalmi helyzetük ellenére – elválaszthatatlan volt a „nemes haza” és a „szegény elárvult haza” szolgálata.

Felhasznált irodalom, források

- BÁRTFAI SZABÓ László (1911–1913), *A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története*, I. köt., 1252–1732; II. köt., 1733–1820, Budapest, Stephaneum Nyomda Rt.
- Richard BRIGHT (1818), *Travels from Vienna, through Lower Hungary*, Edinburgh, Archibald Constable
- CSETRI Lajos (1990), *Egység vagy különbözőség?: Nyelv és irodalomszemlélet a magyar irodalmi nyelvújítás korszakában*, Budapest, Akadémiai
- GERGELY András (1972), *Széchenyi eszmerendszerének kialakulása*, Budapest, Akadémiai
- Gergely András (2010), *Kazinczy a történelemben*, In *Ragyogni és munkálkodni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila – GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 285–293.
- HARGITTAY Emil (1981), *Régi magyar levelestár (XVI–XVII. század)*, I–II. köt., Budapest, Magvető
- H. BALÁZS Éva (1997), *Hungary and the Habsburgs 1765–1800*, Budapest, Central University Press
- KOSTYÁL István (1961), *Festetics László kísérletei közkönyvtárak alapítására*, In *Az Országos Széchenyi Könyvtár Évkönyve*, Budapest, Országos Széchenyi Könyvtár, 280–290.
- KURUCZ György (2006), *Könyv és főnemesi műveltség: Festetics György magánkönyvtára katonai pályára lépésének kezdetén*, *Aetas* 21. (2006), 93–108.
- KURUCZ György (2013), *Keszthely grófja. Festetics György*, Budapest, Corvina
- KURUCZ György (2016), *Adminisztráció, gazdálkodás, adósságkezelés. Gróf Festetics László pénzügyi helyzete az apai örökség átvételétől a zárgondnokság időszakáig (1820–1830)*, *Századok* 150. (2016), 535–584.
- KURUCZ György (2020), *„Kedves Hazámfiak, mozdulni kell...” Georgikoni peregrinatio oeconomica a 19. század elején*, Budapest, Corvina/Ráday Gyűjtemény
- LUKÁCS Gábor (2015), *Nagyváthy János keszthelyi munkássága: a „Közönséges Instrukció” és annak hatásai*, In *Nagyváthy János 260. Tanulmányok Nagyváthy János „Közönséges Instrukció” című könyvéről*, szerk. LUKÁCS Gábor – TÓTH Éva, Keszthely, Pannon Egyetem, Georgikon Kar
- Magyar törvénytár 1740–1835. évi törvények*, ford. CSIKY Kálmán, Budapest, Franklin Társulat

- MISKOLCZY Ambrus (2007), *A felvilágosodás és liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történelevizita anatómiája*, Budapest, Lucidus
- MOLNÁR András (1991), *Széchenyi és Zala. A Zala Megyei Levéltár Széchenyi levelei, Levéltári Szemle* 41 (1991), 53–64.
- NAGYVÁTHY János (1791), *A szorgalmatos mezei gazda*, I–II. köt., Pest, Trattner
- Pierre NORA (2010), *Emlékezet és történelem között*, Budapest, Napvilág
- SÜLE Sándor (1967), *A keszhelyi Georgikon 1797–1848*, Budapest, Akadémiai
- SZABÓ Dezső (1928), *A herceg Festetics család története*, Budapest, Franklin Társulat
- SZÉCHENYI István (1828), *A lovakról*, Pest, Petrózai Trattner J. M.
- TESSEDIK Sámuel (1786), *A paraszt ember Magyarországban, Mítsoda és mi lehetne*, Pécs, Engel János
- VISZOTA Gyula (1925–1939), *Gróf Széchenyi István naplói*, I–VI. köt., Budapest, Magyar Történelmi Társulat

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Lebegés*

Gróf Széchényi (II.) Imre (1858–1905)

Gróf Széchényi (II.) Imre gróf Széchényi István testvérének, gróf Széchényi Lajosnak az unokája, Lipót-renddel kitüntetett agrárpolitikus.

Személyesen ugyan nem ismerhette gróf Széchényi Istvánt – két éves volt, amikor a „legnagyobb magyar” 1860-ban meghalt –, azonban szellemi örökségének méltó folytatója. Egész életében arra törekedett, hogy hazájának hasznára legyen. Rövid, de tevékeny életének célja: „tökéletesülni és tökéletesíteni” – ahogy ezt öccse, Lajos megfogalmazta.

Gróf Széchényi Imre gróf Széchényi Dénes és második felesége, Hoyos Mariette grófnő legidősebb fia, Imre, 1858. március 31-én született Horpácson. (Széchényi Dénes egyébként a lovas kultúra nagy értője és művelője volt, *Adalékok a lovaglás tanításához 1871-ben* megjelent könyve ma is kézikönyvül szolgál a lovaglásoktatáshoz. Az általa alapított társaság rendezte a világon az első nyilvános díjlovagló versenyt.) Imre három öccse: Géza, a későbbi erdőcsokonyai földbirtokos, Lajos, aki fiatalon, 24 éves korában hunyt el és Viktor, a kőröshegyi birtok tulajdonosa, míg ő a somogyvári kastély és birtok örököse.

A korán érő, jó eszű, zárkózott természetű gyermek a legjobb nevelésben részesült. 1869-től a pozsonyi reálgimnázium nyilvános tanulója. A gimnázium elvégzése után a berlini gazdasági akadémián folytatta tanulmányait, ahonnan megbízható tudással érkezett haza. A kultúra iránti fogékonysága korán megmutatkozott. Tizenkilenc éves volt, amikor 15 ezer forinttal támogatta a csurgói és nagyatádi járás népiskoláit, valamint a csurgói és kaposvári gimnáziumot.

21 évesen tagja lett a Régészeti és Történelmi Társulat Somogyi Választmányának. Kapcsolatban állt Rómer Flóriszal, a neves régésszel. Neki küldte el a somogyvári Kupavár romjai között talált régészeti leleteket. 1876. szeptember 4-én kelt levelében például ezt írja: „Tisztelt Nagyságos Uram! Ezen cserép (?) melyet itt küldök, azért érkezik oly későn, mert csak tegnap kaptam egy paraszttól és ezt Kupavár kövei között találta. Ha már a kiállításra oly késő érkezik is, hogy talán a főbb tudósok és kurátorok figyelmét kikerülendő, mégis, mint remélem a legfőbb tudós-nak nem lesz érdektelen kinek tisztelője és alázatos szolgálója marad Ifjú Gr Széchényi Imre” (Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára 1950/108).

Később érdeklődése középpontjába egyre inkább az agrárkérdések kerültek. Hamar felismerte a magyar mezőgazdaság elmaradottságát, és azt, hogy a gazdasági élet fejlődésének első lépése a technika fejlesztése. Felismerése e ponton találkozik gróf Széchényi István törekvésével.

1881-ben, öccsével, Széchényi Géza gróffal, későbbi sógorával, gróf Andrássy Gézával, valamint gróf Hoyos Ernővel, báró Gudenusz Gáborral és Rudolf Hermann Mayerrel, a katedra-szocialistával – Angliát érintve – közel egy évet, 9 hónapot töltött az Egyesült Államokban. Itt különösen két kérdés érdekelte: hogyan él az amerikai farmer, mi a titka a farmergazdaságoknak; miért alacsony az amerikai búza önköltségi ára. A farmergazdaságok működésének tanulmányozása során úgy látta,

hogy a demokrácia, a *korszerű technika* és a *belső piac* a gazdasági élet fejlődésének elengedhetetlen feltétele. Figyelme kiterjedt a farmerek önművelődésének lehetőségeire is.

Érdeklődéssel figyelte a kivándoroltak sorsának alakulását. Erről írt hiteles, történelmi értékű tudósítása egyedülálló. Hazatérése után az agrárviszonyokról szerzett tapasztalatait *Amerikai levelek* (1883) című, tudományos igénnyel, levél formában megírt útinaplójában tette közzé. A mű a ma embere számára is hasznos információkat ad a „minden versenyek” hazájáról. Nagy szakértelemmel írt az Amerikában alkalmazott technikáról, amely könnyebbé tette a munkát, csökkentette az önköltséget, lehetővé tette a tömegtermelést. Az Egyesült Államok gazdaságföldrajzának alapvonalait ő rajzolta meg elsőnek. Ekkor mindössze 23 éves volt.

1882-től Somogy vármegye közgazdasági előadója. Bekapcsolódott a megye politikai, de főként gazdasági életébe. Munkája során igyekezett minél mélyebben megismerni a paraszti viszonyokat. Elsőként készített statisztikát a parasztság helyzetéről.

1883-ban írta meg a *Homestead és birtokminimum* című könyvét. Ebben az állam felelősségére hívja fel a figyelmet a parasztság eladósodása, elszegényesedése kapcsán. Tanulmányt írt Somogy megye közgazdasági viszonyairól. Az első Somogyról szóló írása 1887-ben jelent meg.

1885. április 25-én megházasodott. Feleségül vette gróf Andrássy Máriát, aki minden törekvésében hűséges, támogató társa lett. Házasságukból öt gyermek született. Négy leány: Mária, Erzsébet, Leontine, Katalin és egy fiú, (III.) Imre. Egyetlen fiuk 1922-ben, 23 évesen, meghalt.

Az 1890-es évektől ő a magyarországi agrármozgalom egyik irányítója. Ez életének legtermékenyebb időszaka. Somogyban elsőként alapított földműves iskolát Szentimrén, amely a megye mezőgazdaságának modernizálásában fontos szerepet töltött be, egészen megszüntetéséig, 1935-ig. A tanterv kiemelt figyelmet fordított a szarvasmarha-, a ló- és a sertésenyésztésre. A főrendi ház tagjaként is főleg mezőgazdasági kérdésekkel foglalkozott. Helyet foglalt többek között a Magyar Földhitel Intézet Felügyelő Bizottságában, részt vett nemzetközi konferenciákon. Számos közéleti vállalkozása, gyakorlati és szellemi alkotása külön előadás témája lehet.

1892-ben kibővítette a korábban írt Somogy vármegye gazdasági monográfiáját. Ez lett akadémiai székfoglalója.

Ugyanez év nyarán Németországban tanulmányozta a „beltelepítés körüli működést”. Tapasztalatait 1893-ban *Telepítési törekvések Németországban* címmel kiadott könyvében összegezte. Ahogy az előszóban írja: „hogy csekély erőmmel közreműködhessem arra, hogy hasonló törekvések hazámban is mielőbb konkrét formát nyerjenek” (*Telepítési törekvések Németországban*, Budapest, 1893).

Gróf Széchenyi (II.) Imre Somogyot fejlesztő tevékenységének kiemelkedő területe a Balaton volt. 1886-ban levélben számolt be Herman Ottónak, a kiváló természettudósnak a Balatoni Halász Szövetkezet megalakításáról, amelynek elnöke volt. „Mindinkább hanyatló balatoni halászat emelése érdekében sikerült egy igazán

üdvös mozgalmat megindítanom, mely egy »Balatoni halász szövetkezet« megalakítását tűzte ki céljául” – írta Herman Ottónak (MTA Könyvtára Kézirattára M. s. 278/11–20). Széchenyi Imre elévülhetetlen érdeme a homoki szőlőkultúra meghonosítása a déli parton.

Az 1880-as évek körüli időben jelent meg és terjedt el Magyarországon a filoxéra (szőlőgyökértetű). A '90-es években már a Balaton déli partján és Zala szőlőkertjeiben is pusztított. A szőlősgazdák egyik napról a másikra mentek tönkre, elvesztették megélhetésüket. Gróf Széchenyi (II.) Imre pedig a szőlősgazdák segítségére sietett. Nagy tekintélyével elérte, hogy a gazdák kedvezményes állami hitelt kapjanak 30 évre, s ezzel új szőlőt telepíthessenek a homokos talajon, amelyben nem élt meg a kártevő. Így került sor a lakóhelyükhöz legközelebb eső balatonkeresztúri kisközség és a fonyódi kiterő közötti Festetics-birtok parcellázására. A gróf megtalálta a megoldás módját, és az érintett feleket tárgyalóasztalhoz ültette.

Személyesen irányította a tervezést, a parcellázást, a telepítést. Csoportokat szervezve, maga a gróf hozta át hajón parcellanézőbe a zalai gazdákat. A telepítés kezdetétől a szőlőfajták kiválasztásával a minőségi termelést szorgalmazta. Díjak adományozásával ismerte el a legeredményesebben dolgozó szőlősgazdák munkáját. Részt vett az első nagy szüreten 1896-ban, segítette az értékesítést, prominens személyeket hívott borkóstolóra. 1896-ban már Mária-telepnek hívták a telepeselek a „síkidéki szőlőhegyet”, új lakhelyüket – a gróf feleségének keresztnevét választva fejezték ki tiszteletüket a hálás parasztok.

A máriai öreg temetőben áll az a kereszt, amelyet gr. Széchenyi Imre állíttatott, ezzel a felirattal: „Nélküled hiába fáradszunk vala. Hálából emelte az 1899. évi szüretkor Széchenyi Imre Gróf kormánybiztos.”

A balatoni fürdőkultúra a századforduló körüli két évtizedben erősödött meg. Széchenyi (II.) Imre kitűnő közgazdasági érzékével ráérezett arra, hogy a Balaton-part nagy lehetőségeket rejt magában. Figyelt arra, hogy az arisztokrácia szívesen tölti a nyarakat tenger mellett. Ezt kihasználva, ismeretségi körében felhívta a figyelmet a Balaton simogató kék vizére, a kőröshegyi birtokhoz tartozó Földvár-pusztára kedvező természeti adottságaira, a somogyi táj szépségeire. Szervezőmunkájának köszönhetően magasra hágott az érdeklődés. A telektulajdonosok soraiban az akkori születési- és szellemi arisztokrácia, valamint a szellemi középosztály vezető pozíciót betöltő tagjai és a művészvilág kiválóságai egyaránt megtalálhatók. Így kiskorú öccse, a Viktor – akinek apjuk halála után gyámja és birtokának kezelője volt – kőröshegyi birtokához tartozó, gyönyörű fekvésű Földvár-pusztát fürdőteleppé fejlesztette.

1896. június 14-én és 15-én, 125 évvel ezelőtt, hivatalosan is megnyitották a fürdőtelepet, amely meglepő gyorsasággal fejlődött, és rövid idő alatt a Balaton-part közkedvelt üdülöhelye lett. Roboz István ezt írta a *Somogy* 1898. július 3-i számában: „Valahára szemtől szemben láthatom ezt a kis tündértelepet, mely mintegy varázsütésre emelkedett az egykori pusztaságon a nagy tó tükre mellett. A Balaton vidékek történetében nincs erre példa, hogy rövid pár év alatt rendszer és esztétikai ízléssel dolgozva emberi kéz ennyit alkotson” (*Somogy*, XXV. évf. 27. sz. 1898. június 3.).

Egy későbbi szám hasábjain szintén hangot adott a dinamikus fejlődés okozta ámulatának: „Csak Amerikában a yenkék értik ezt a gyors és bámulatos telepítést, hol úgy fújják a városokat, amint a hólyagot” (*Somogy*, XXXV. évf. 31. sz. 1898. július 31.).

A gróf folyamatosan tervezett és dolgozott a fürdőtelep fejlesztésén. Ő maga két villát építtetett: Kis- és Nagy Tanyát – ezeket sajnos lebontották a 60-as években –, felesége, Andrassy Mária pedig a Tulipánost. Mint mondta: „Sokat adott itt a természet, de az embernek sem szabad elmaradni” (*Somogy*, XXXV. évf. 18. sz. 1898. május 1.). Kezdeményezte a kikötő építését, a fürdőtelep víz- és villanyhálózattal való ellátását. Később – mint a Fürdő Részvénytársaság elnöke – irányította a fejlesztéseket.

Mindezen túl, gondoskodott az üdülővendégek színvonalas, kulturált pihenéséről. Védnöksége alatt jótékonyági bálakat, hangversenyeket tartottak neves művészek közreműködésével: „maga a gróf is egész befolyásával és népszerűségével nagy buzgalmat fejtett ki” (a siker érdekében), számolt be a *Somogy* című hetilap. Ugyanitt olvasható: „mondhatom előre is, hogy meg fog lepni mindenkit gróf Széchényi Imre tervező esze sokat felülelő tudománya és világlátása, mindig tervez, mindig talál valami meglepőt, hogy a közönséget idevonzza” (XXXV. évf. 18. sz. 1898. május 1.).

A sport fontos helyet foglalt el gróf Széchényi (II.) Imre életében. Szívbetegsége ellenére vadászott, lovagolt, vívott, teniszezett, kerékpározott, úszott, futballozott, lovaspólózott és a galamblovászatban is eredményes volt. Alelnöke volt a Magyar Atlétikai Klubnak, alapító alelnöke a Magyar Atlétikai Szövetségnek, tagja a Budapesti Póló Társaságnak, a Budapesti Póló Clubnak. 1899-ben a Magyar Olimpiai Bizottság alelnöke, és élete utolsó évében, 1904–1905-ben a Magyar Olimpiai bizottság elnöke. A fürdőtelepen 1898-ban felépült Atlétikai Szállóban az evezős-, yacht-, vívó- és tenisz-szakosztály versenyzői készülhettek fel a versenyekre, versenyeztek, pihenhettek.

Hazai és nemzetközi sportversenyek helyszínévé tette Balatonföldvárt, díjakat alapított. A Széchényi-vándordíjért folyt a nagy érdeklődésre számot tartó lawn-tenisz verseny. Az atlétikai klub évente rendezett itt galamblovó-, tenisz-, kerékpár-, futó-, evezős- és úszóversenyt. Az első Balaton-átúszó versenyt 1901. augusztus 20-án rendezték Földvár és Tihany között, 10 versenyző részvételével. Ezekről a sporteseményekről a korabeli sajtó is részletesen beszámolt.

1896-ban, a honfoglalás ezredik évfordulójára elkészült a *Bimetalizmus és a termények árhanatlása* valamint *A somogyvári Kupavár, illetőleg Szt.-Egyed apátság történetének vázlatja (az 1896. május hó 28-án tartott kupavári millennium ünnepély alkalmára összeáll. Széchényi Imre)* című könyve. A millenniumi ünnepségekre a gróf tanította be, és vezette Somogy vármegye lovas bandériumát.

Részt vett a Magyar Mezőgazdák Szövetkezetének megalapításában. 1899-ben jelent meg *A szövetkezeti alapon való kölcsönös biztosítás* című munkája, amelyben a szövetkezeti mozgalom fontosságával foglalkozik. Elindítója volt a dunántúli egyke-ellenes mozgalomnak. Könyvet írt a somogyi parasztság aggasztó fogyásáról

Egyke címmel, amely már csak halála után, 1906-ban jelent meg gróf Széchényi Viktor támogatásával.

Életét valósággal elégette. Nagyon fiatalon – 47 évesen – halt meg. Egy farkasvadászaton rosszul lett, és 1905. november 25-én, Somogyváron hunyt el, váratlanul. Sárpentelén temették el, ahol öccse és apja is nyugodott. Sírját fehér márványkereszt jelölte.

Gróf Andrassy Mária 1929-ben különlegesen szép kápolna-mauzóleumot építtetett a somogyvári kastély parkjának legszebb részén. „Folyó esztendő május 28-án az idáig Sárpentelén, az ottani sírkertben nyugvó két somogyvári Imre (II. és III.) apa és fia holttesteit exhumáltattak és Somogyvárra átszállítottak, ahol június 2-án Mária, Géza, Ilona, Viktor és Horváth Dénesék jelenlétében Ratt Nándor, veszprémi püspök úr által történt ünnepélyes beszterelés után a park egy festői helyén újonnan épült mauzóleumban végleges nyugalomra helyezettek” – tudhatjuk meg a Széchényi-iratokból (Széchényi 1933. 183. skk.).

A II. világháború alatt Somogyvár is hadszínterré vált. A szovjet hadsereg vandál pusztítása a mauzóleumot sem kímélte. Pfeiffer János plébános titokban elhantolta II. és III. Imre földi maradványait a feldúlt és kifosztott mauzóleum mellett.

A Somogy megyei Önkormányzat, Somogyvár Község Önkormányzata, a Somogy megyei Gyógypedagógiai Intézet, valamint a Széchényi-család összefogásával 1998. augusztus 8-án kerültek vissza a földi maradványok a Kis János tervei alapján felújított és újra felszentelt kápolna-mauzóleumba. Dr. Széchényi Zahorán Ákos – a dédunoka – közbejárásával 2015. május 23-án gróf Andrassy Mária hamvai is hazaérkeztek Somogyvárra az ausztriai Gmundenből. Ő is itt, a mauzóleumban, lett végső nyugalomra.

„A hálás utókor, az érdemekben gazdag néhai Széchényi Imre gróf iránti kegyeletének méltó kifejezést akar adni, emléket állít annak a nagy férfiúnak, aki Balatonföldvár alapjait megvetette” – olvasható Mészöly Gyula 1907-ben megjelent *Balaton-kultusz és a kisemberek* című írásában.

1907-ben Péter-Pál napján Balatonföldváron felavatták gróf Széchényi (II.) Imre szobrát, Radnay Béla alkotását (*Az Ujság*, 1907. június 30., 9.) A szobrot „Darányi Ignác földművelésügyi miniszter és az egész magyar közgazdasági élet zászlóvivői jelenlétében leplezték le” – tudósított az eseményről a *Somogy*. Az ünnepi beszédet Rákosi Jenő mondta. A szoboravatásra hálájuk és tiszteletük jeléül eljöttek a környező falvak parasztjai is. A szobrot az ötvenes években eltávolították. Ma szobra áll Balatonmáriafürdőn, az Agrárminisztériumban is elfoglalta méltó helyét hazánk kiemelkedő agrárpolitikuskai között és Balatonföldváron is emlékezik rá Szabolcs Péter szobra.

Gróf Széchényi (II.) Imre nevét viseli Balatonföldváron az általános iskola és a Balaton-partra vezető utca, amelyet – a legenda szerint – a gróf hóban hagyott lábnyomát követve rajzolt meg Spur István, uradalmi mérnök. Alkotó szellemét őrzik Balatonföldvár patinás épületei, parkjai, fái. Hasznos, tevékeny élete, munkássága és gondolatai példaként állnak a nevét viselő iskola diákjai, mindannyiunk előtt.

„Három osztályba osztom az embereket: az elsők élnek napjaikat, derűben, borbán, de eszükbe soha sem jut, hogy »miért vagy e földön«? A második, már jóval kisebb osztályba tartoznak azok, kiknek életfenntartásukon kívül sokszor vagy legalább némelykor eszükbe jut – hogy »kellene egy életcélt kitűzni maguknak« – többnyire képzelt, némelykor még valódi kötelességek teljesítése után is törekednek –, de többnyire rhapsodicus, és csaknem mindig hiúság szülte azon ténykedésük, mely által az »első osztály«-tól különböznek. Van azután egy harmadik osztály, – ezek vajmi kevesen vannak, mert ők a választottak! Ezek nem keresik, ezek megtalálták kötelességeik pályáját. Ezek tisztán maguk előtt látják azon legüdvösebb életcéljukat – amely az örök dicsőségre vezet –, és mert maguk előtt látják a végcélt –, egyenes vonalban tarthatnak feléje –, és mert megvan kötelességérzetük, nem térnek el tőle soha” (Széchenyi Imre levele, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, 1950/48.).

Gróf Széchenyi (II.) Imre a harmadik osztályba tartozott, abba, amelyikbe csak a legkiválóbbak. Igazi arisztokrata volt, a szó eredeti értelmében.

Személyiségét dr. Király István történész így jellemezte: „Magatartása arisztokratikus. Kevés barátja volt, akivel igazán, oldottan tudott érintkezni. Barátai többnyire a rokonok közül kerültek ki. Magatartása kissé pózos volt. Magányos tölgyfa benyomását keltette. Benne egy más korban Széchenyi István szelleme lobbant fel újra” (Dr. KIRÁLY István, *Gr. Széchenyi Imre elméleti és gyakorlati munkássága*, In *Somogy megye múltjából*, Kaposvár, 1992, 293.).

Felhasznált irodalom

- ALFÖLDY Gábor (2015), *A somogyvári Széchenyi-kastély és parkja*, Budapest, Mágus Kiadó
- BÚZA Béla (1993), *Füzetek egy nyaralótelep életéből*, Balatonfenyves, Balatonfenyves Község Önkormányzata
- Dr. KIRÁLY István (1992), *Gr. Széchenyi Imre elméleti és gyakorlati munkássága* In *Somogy megye múltjából*, Kaposvár, Somogy Megyei Levéltár
- Magyar életrajzi lexikon* (1967), szerk. KENYERES Ágnes, Budapest, Akadémiai
- MÉSZÖLY Gyula (1907), *Balatonkultusz és a kisemberek*, Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda
- REÖTHY Ferenc (1986), *Balatonföldvár*, Balatonföldvár Községi Közös Tanács
- Somogy*, XXXV. évf., 18. sz., 31. sz.
- Somogy*, XXXVII. évf. 32. sz.
- Somogy vármegye almanachja*, 1908, Kaposvár, Somogyvármegye ny., 161–169.
- Gróf Széchenyi Imre levelei, MTA Könyvtára Kézirattára, M. s. 278/11–20
- Gróf Széchenyi Imre levele, Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára, 1950/108
- Gróf SZÉCHÉNYI Viktor (1933), *Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből*, Székesfehérvár, Pannonia Nyomdavállalat

Mészöly Miklós és Szekszárd

Mészöly Miklós író, a 20. század második felének kiemelkedő, megkerülhetetlen alkotója. 1921. január 19-én született Szekszárdon, Molnár Sándornak, a Szekszárd-bátai Ármentesítő Társulat igazgató-főmérnökének és Szászy Jolánnak, egy neves szekszárdi ügyvéd lányának második gyermekeként. Szülővárosában végezte az elemi iskolát, itt járt gimnáziumba, a Pázmány Péter Tudományegyetem (a mai ELTE) jogi karának elvégzése után itt lett ügyvédjelölt, majd 1944 késő őszen besorozták, és kivitték a frontra. Megszökött, elfogták, büntetőszázadba, onnan hadifogságba került, innen is megszökött, végül 1945 tavaszán sikerült hazajutnia. Fizikai munkásként, aztán a Közellátási Felügyelőség alkalmazottjaként, terménybegyűjtőként és malomellenőrként dolgozott. 1947 tavaszán lett a *Tolna Megyei Kis Újság*, a Kisgazdapárt megyei hetilapjának főszerkesztője. Ebben a lapban publikált először Mészöly Miklósként, az apai nagyanyjától, Mészöly Herminától felvett néven. Első novelláskötete, a *Vadvizek*, a pécsi Batsányi Társaság kiadásában 1948-ban már ezen az írói néven jelent meg. A szekszárdi hetilap megszűnése után, 1948 őszén, Budapestre költözött, szülővárosába már csak látogatóba utazott, özvegy édesanyjához.

Az 1960-as évek elején néhány nyáron a szekszárdi szőlők közé, a Porkoláb-völgybe, egy tanyába húzódott vissza. Itt írta első regényét *Az atléta halálát* és itt dolgozott a *Sauluson* is. „Porkoláb-völgy. Mindenkorra vége, de néhány év megismételhetetlen teljessége volt. Nem követelődző táj, mint annyi más. Minden miniatűr és kiegyensúlyozott itt. Egyetlen részlete sem hivalkodó. Nem akar elámítani, semmit nem akar, van. Lomb mögé rejtőző tanyaházak, pusztuló gyümölcsösök, szőlőpászta. S persze, diófa a tanya előtt. Akáccal benőtt szurdikok; csendjük, fülledtségük a legszelídebb titokzatosság. Sűrített Pannónia. Távolabb a csatári dombok gerince; olyan egyszerű, meghitt vonal, hogy minden hangulatnak stimuláló kerete. Itt szabadban is tudtam dolgozni, amit különben nem nagyon tudok” – írta naplójegyzeteiben. 1970-től a szekszárdi tuszkulánium szerepét Kisoroszi vette át, de a családi szüreték többször hazacsábították Mészölyt.

1991-ben a város – írói munkásságának elismeréséül – díszpolgári címet adományozott Mészöly Miklósnak. Ezt követően ő lett a főszerkesztője a Közép-európai írók és politikusok Szekszárdon évente megrendezett találkozójának. Mészöly Miklós halála után özvegye, Polcz Alaine, az író hagyatékának jelentős részét Szekszárd városának adományozta, lehetővé téve ezzel a Mészöly Miklós Emlékház megnyitását.

Az író több interjújában vall a szülővárosához fűződő viszonyáról, főként a természeti- és tájélmény ösztönző hatását emeli ki: „elsősorban a természet, a táj szuggesztívója volt az, ami rávett az írásra, és nem az a *társadalmi közeg, amelyben éltem*”. A kisvárosi közeg, mely a két világháború közti Szekszárdot jellemezte, már huszonevesen is taszította. Visszatekintve jól érzékelteti a vidéki milió ellentmondásosságát: „Adva volt egy város, tipikus lateiner megyeszékhely, gyermekes, dzsentroid allűrök, viszonylag jómódú polgárság, iparosság, parasztság, ahol igazi indulattal egyik réteg sem acsarkodott a másikra. Mindegyik elvult a maga kiala-

kított, kialakult rendjében. Volt űri Kaszinó, de volt Legény Egylet is, Gazdakör, Iparos Székház. És mindegyik büszke a szagára. Sőt annyira össze is csiszolódtak a különböző rétegek, hogy reflexeikben, az igényeik stílusában már-már hasonlítottak is egymásra. Amire mindjárt azt mondhatnám: hát nem így ideális? Igen – ha behunyom a fél szememet. Valahogy az egész volt pudvás. Valamiféle öntudatlansággal pudvás.”

Gyermek- és ifjúkora élményei, helyszínei mégis alapvető fontosságúak művészetében: a szekszárdi történetek nem csak a korai novelláinak, de a kései, ún. pannon prózának kiapadhatatlan forrásává váltak. A korai novellák ikonikus, a jelenkori prózairodalomra is nagy hatást gyakorló darabja a *Koldustánc* című novella. A „megfigyelés és hatalomgyakorlás legkorábbi... mészölyi stúdiuma” – írja róla Szolláth Dávid. A mű felismerhető helyszíne Szekszárd főtere, a római katolikus templommal. A tér déli oldalán áll a Takarékpénztár impozáns épülete, melynek emeletén volt Mészöly édesapjának szolgálati lakása, a család otthona. Itt született Mészöly Miklós. A lakás erkélye egyenesen a főtérre nézett, ahonnan mintegy páholyból lehetett látni a téren zajló eseményeket. Több fényképet is készítettek innen, amiket a családi fotóalbumok őriztek meg.

A pannon próza reprezentatív gyűjteménye a *Volt egyszer egy Közép-Európa* című kötet, amelynek írásaiban lépten nyomon Szekszárdra érkezünk. A nyitó novellája a *Térkép Aliscáról* című 1973-as írás, melyben furcsa várostörténet rajzolódik

Családi szüret. Fekete ruhában Szász Endréné Stepke Mária, mellette veje, Molnár Sándor, jobbra, hátrébb Mészöly Miklós, Szekszárd, 1938.

ki. A címben szereplő térkép alapján az útikönyvek pontosságára hajazó leírást feltételeznénk, azonban valójában egy időben és térben összekuszálódott anekdotagyűjteményt kapunk. S bár az írás szövegében folyamatosan megjelenik a régmúlt, a római kor, de a fő szálak a 19. század végére és a 20. század elejére datálhatók. A közelmúlt mikrotörténetei „belátható” időn belül maradnak, két-három generáción keresztül öröklődnek, Mészöly nagyszüleinek, szüleinek és saját gyermek- és ifjúkorának történetei. Van tehát valóság alapjuk, de mind torzul, átalakul a művekben. A megjelenő szekszárdi motívumok, olyanok, mint a novellában szereplő Harangi-féle cukrászda tükrei, melyekben az ezüst tálcán kihozott torta legalább tíz változatban látható, aszerint, hogy hol ül az ember.

Mészöly Szekszárd-képének egyik szimbóluma lehet az egykori cégér, a vastuskó, azaz a Céhlegények fája, amibe – a közhiedelem szerint – a Szekszárdon járó vándorlegények szögeket vertek. Mészöly a novellában továbbépíti a legendát: Zelenka matematikatanár feladatul adja diákjainak, hogy a szögek számából állapítsák meg, hány vándorlegény járt a városban. „Figyelemre méltó, hogy soha nem jön ki ugyanaz az eredmény, hanem mindig más.”

Az idézetek forrásai:

MÉSZÖLY Miklós (1980), *Félbemaradt interjú kérdések nélkül*, In *Érintések*, Budapest, Szépirodalmi
 MÉSZÖLY Miklós (1989), *Térkép Alicsáról*, In *Volt egyszer egy Közép-Európa*, Budapest, Magvető
 SZOLLÁTH Dávid (2020), *Mészöly Miklós*, Budapest, Jelenkor

A vastuskó – a közhiedelem szerint – a céhlegények fája, valójában egy vaskereskedés cégére 1866-ból

Mitológiai zárványok Mészöly Miklós *Megbocsátás* című kisregényében

Komoly hagyománya van a szépirodalmi művek mitologikus rétegeire összpontosító olvasásmódnak – amin persze nem csodálkozhatunk, ha szétnézünk az irodalomtörténet szövegekői viszonyokkal behálózott térképén. Homérosz *Odüsszeiájától* Joyce zabolátlan *Ulysses*én át egészen Margaret Atwood feminista zamatú *Penlopeiájáig*. Vagy akár, a *Megbocsátás* egyik történetzilánkjához köthető apagyilkosság motívumára gondolva, Szophoklész *Oidipuszától* Dosztojevszkij *Karamazovokján* át Nádas Péter *Apagyilkosság* című fejezettel kezdődő regényéig, a *Párhuzamos történetekig*...

Nem meglepő hát, hogy az először 1983-ban megjelent Mészöly-mű kiterjedt értelmezéstörténetében is rendre felbukkan a mítoszértelmező szempont. Leglátványosabban talán Takáts József 1991-es tanulmányában, amelyben viszont megszólal – igaz, csak a legvégén – a módszertani önismerettel egyidejű önmérséklet kritikai szólama is. Először a szükséges komolyság (a párhuzamos tartalmi és poétikai érdekeltségekről): „Az elbeszélés nemcsak mint tématarhoz nyúl a mitológiákhoz, nemcsak mítoszként kezel történelmi eseményeket, a szöveg megszervezésének módjában is számtalan eljárás található, amely a mítosz poétikájára jellemző.” Majd az egészséges kétely (a műalkotás egyediségének fogalmi megragadhatóságában): „[...] inkább a magyarázó elveket kerestem, mint a jelképek és szituációk magyarázatait. Amit le kívántam írni a *Megbocsátás*ról, anélkül is leírhattam, hogy például a mű legfontosabb szimbólumait vagy akár a zárlatot megpróbáltam volna értelmezni.” És nem látja ezt másképpen a Mészöly-monográfus Szolláth Dávid sem, aki a kisregény „intertextualitását” és „mitológiai allúzióit” fejtegetve azért azt is jól tudja, hogy noha „mi sem volna egyszerűbb, mint a mitikus struktúrákat összehangolni”, mégiscsak a Mészöly-poétikának ellentmondó „»ráfogás« lenne [...] annak sugalmazása, hogy létezik érvényes, egységes világmagyarázat”. Mármint hogy a mitikus világmagyarázat segítségével teljességgel megmagyarázhatnánk a *Megbocsátás* mitikus eredetű törmelékektől (is) hemzsegó világát. Inkább beszélhetnénk a műben ábrázolt kisvárosi történet alapjelentését felfokozó, nem ritkán brutalizáló, egymással mellérendeléses viszonyban álló mítoszzárványokról, semmint valamiféle átfogó mitologikus keretről (mint amelyet kapunk például Thomas Mann *József és testvérei* vagy Steinbeck *Édentől keletre* című regényeiben). Nem is annyira az ábrázolt vagy sejtetett mítosz iszonyata (nemi erőszak, testvérgyilkosság, vérfertőzés, állattal való közösülés...) ráz meg minket (persze az is), mint inkább az ábrázolásmód: az elbeszélés-poétikai „rések” között rendszeresen megnyilvánuló mítoszzárványok – a mottó „örökös félhomályához” és „törött pengéjű, finom kardjához” foghatóan – nyugtalanító volta.

Az *Érintések* című kötetben olvashatjuk egymás után a (*Porszki őszi titkai*) és a (*Regény: Az ünnepi per hete*) című *Naplójegyzeteket*. Az előbbi szöveg végül beépült az 1983-as kisregény harmadik fejezetébe, jöllehet a jegyzet Porszki Sámuelje itt már

az Ábel keresztnévet viseli, és a polgármester neve is átváltozott Bereczről Böröczre, továbbá az Sz. betűvel jelölt városból (a *Műhelynaplók* egyik Porszki-jegyzete szerinti Szekszárdból) név nélküli „dél-magyarországi kisváros” lett. Az 1960-as keltezésű regényszinopszist, amelynek előjelei fellelhetők a *Műhelynaplók* ötvenes évekbeli feljegyzéseiben, illetve a későbbi „Szent Johanna parafrázis” munkacímalkozatban, pedig nyugodtan érzékelhetjük a Porszki-gyilkosság aktáját részletező hetedik fejezet „pestisbőjtjének” és „pestismajálisának” előképeként. A naplójegyzetnek megmaradt regény a mában, sőt a „szupermában” játszódott volna, ahol egymásra íródik a mitikus-történelmi múlt és a turisztikailag kiüresített múltból élő „technizált jölét” jelene, mégpedig egy „hajdani pásztorlány” máglyahalállal végződött perének és egy korunkbeli fiatal lány törvényszéki hányattatástörténetének a párhuzamában, amelynek során „egy pillanatra fölsejlik a hajdani per igazi szenvedélyessége: a vállalt hitek összeütközésének drámája, egy modern máglyára ítélet”. Ámde Mészöly teljességgel tisztában van a párhuzamosítás nehézségeivel, illetve lehetetlenségével: „[...] a bíróság, mely kénytelen-kelletlen a lány ügyével foglalkozna, nem partner; nincs sem szellemi, sem erkölcsi fogódzója, de még kellőképpen barbár jogrendje sincs (ez ironia!), melynek alapján és nevében ítélezhetne a lány fölött. A hajdani per modern változatának – ahol egész Európa sütteti magát – egyszerűen nincs már lehetősége.” Arra viszont van „lehetősége” a regényt tervező Mészölynek, hogy levonja a „lehetőség” hiányából fakadó ábrázoláspoétikai tanulságot: „Elérkezik az évenként ismétlődő Ünnepi Per Hete. Ilyenkor az egész város átalakul, s az 1500-as évek városképét igyekszik felvenni, amennyire ezt a technizáltság megengedi. Neonfényel utánozunk olajlámgot.” Persze a pályája során a példázatos regényformát fokozatokban feldolgozó, majd felszámoló Mészöly egészen másként láthatta a két világot („olajláng” versus „neonfény”) kapcsolatát, kapcsolhatóságát 1960-ban, a *Magasiskola* és *Az atléta halála* közötti időszakban, mint a nyolcvanas évek első felében, amikor már túl volt a „redukcionista” *Film Rubiconján*.

Mint ahogyan mi, a különböző időket módjával vegyítő *Megbocsátás* olvasói is túl vagyunk rajta, következőképpen nem tudjuk nem kritikusan látni a „neonfény” és az „olajláng” szembeállítását, a szembeállítás didaktikus logikáját. Mindamellet örülhetünk annak, aminek a „Szent Johanna parafrázis” szövegnyomait elemző monográfus is örül. Hogy tudniillik a motívum későbbi változatában, ha tetszik, az ötlet részleges megvalósításának „végleges változatában”, a kisregény hetedik fejezetében tehát, már nem a párhuzamos világokat elrendező sémát látjuk, hanem a sémát felülíró regényvalóságot: „Ez a változat azonban már mentes a korkritikai dörgedelmeiktől, a motívum a múlt és jelen közötti metaforikus átjárók finomszerkezetének egyik elemeként, nem általános modelljeként épült be a kisregénybe.” (SZOL-LÁTH) Persze az „egyik elem” helyi értékéből azért következtethetünk a *Megbocsátás* „általános modelljének” működésmódjára is. Hogy például miként érvényesül a történelmi események mélyáramát fürkésző mitologikus ábrázolásmód igénye a zárványszerű egységekből építkező nagyszerkezetben. Vagy hogy miként áll össze az 1960-as regényterv „barbár jogrenddel” nem rendelkező „modern változatának”

immár „végleges változata” az 1983-as kisregényfejezetben, amelyet talán értelmezhetjük a keresztény Szent Johanna-mítosz modernizált és egyúttal barbarizált nagyepikai újraírásának rafinált pótlékeként is. Hogy tehát miként váltotta be Mészöly műfajkísérleti vigaszágon a *Műhelynaplók* alábbi „kijegyzéseiből” is kihallható „barbár” ígéretet: „Prostituáltak, a templomban pártfogást keresve.” – „Templomban ünnepeken is árultak obszcén képeket, »tamquam idola Belphegor«.” – „Mons város megvesz egy gyilkost, a felnégyelés látványa kedvéért, – »ami jobban tetszett a népnek, mintha valamelyik szent holttestét feltámasztották volna.«”... Vagy nézzük egymás mellett az 1960-as regénytervezetben és az 1983-as kisregényben ábrázolt közösségi hagyományok hasonlóképpen ritualizált működésmódjait és várostérszerkezeteit:

A város a régi per erkölcsi hagyatékából él, azt váltja üzletre. Úgy őrzik a pert, mint valami kamatozó ereklyét. Külön városi időszámításuk a pertől datálódik. A családok a perig vezetik vissza családfájukat; s ma, a szupermában is pontosan számon tartják, melyik család milyen szerepet töltött be a per idején – kinek az őse volt a vezető bíró, a kínzásokat vezető pribék (később öngyilkos lett), kié az együttérző foglár, a máglya meggyújtója stb. S hogy kinek az őse volt maga a pásztorlány. A város ma sem nagy, inkább a szupermodern életforma kicsire zsúfolt Bábele. S csupa ellentmondás. A per idejéből megmaradt városrészt gonddal óvják. A városi tanács elrendeli, hogy nylon-kupolát feszítsenek ki fölötte; és egyéb technikai bizarrságok szerte a városban, mind a per emlékének védelme jegyében. Ez a szemlélet és gyakorlat egész életmódjukat áthatja.

A Pándzsó akkoriban a városközéptől messzebb esett, oda csak a [harang]zúgás legszéle ért el, ahogy a szélhajtított ág érintgeti a falat. A pestis áldozatainak itt ástak kilenc rekeszes tömegsír-labirintust (miniatürizálva az utcák rendjét is) a város kilenc negyedének megfelelően, pontosan betájolva és egymás mellé rendezve őket, hogy a számmal megjelölt halottakat abba a rekeszbe, utcába dobják, amelyekben laktak. Ezt az elképzelést köti a hagyomány Böröcz városbíró nevéhez. Acrotophorius további részleteket is tud. A város nemcsak büszke volt rá, hogy a második várost is ugyanolyan rendnek vethette alá, mint az eredetit, de pontos térképet is készítettek róla (ennek egyik vázlata az, mely a levéltárban található). Kilenc hónapon keresztül vették lajstromba a napi szaporulatot, feltüntetve a foglalkozást, vagyoni helyzetet, címeiket és tisztségeket, családi állapotot, a büntetett és büntetlen előéletet, felekezeti hovatartozást, s ha a család kipusztult, a behajthatatlan adó összegét. A feljegyzések és lajstromok másolatát ólomládába zárták, s a hetedik rekesz közepén ásták el, a „városháza” helyén.

Az egyik városban a zárványként létező városrész fölé feszített „nylon-kupola” – a másikban a település egészét modellező „tömegsír-labirintust” leképező térképpel egyenértékű lajstromot magában foglaló ólomláda. Zárt rendszerek a zárt rendszereken belül. Az ábrázoló szövegrítusoknak megfelelő ábrázolt rítusok. Az előbbi esetében egyszerűbb és kifejtetlen, az utóbbiban kifejtettségében tagoltabb.

Archaikus alapszerkezetekre épült városszerkezeteken belüli térszerkezetek, ahol mitikus történetek játszódnak újra és újra.

A „megye költőjeként” ismert Mariosa Jakab – tudhatjuk a bő lére eresztett hetedik fejezetből – „előszeretettel foglalkozott a város múltjának regényes mozzanataival”, ráadásul maga is „regényes” véget ért, mert noha „nekrológja szerint tüdőbajban halt meg, [...] a helyi pletykák úgy tudták, hogy őt valóban megfojtották bosszúból, egy szerelmi kulcsnovellája miatt”. Egy biztos: „Múltba kalandozó, színes fantazmagóriái [...] nagy közkedveltségnek örvendtek.” És hát az elbeszélő által összefoglalt újságcikkében is a „múltba kalandozik” a Syrasius Acrotophorius álnevet használó Mariosa, sőt „színes fantazmagóriáival” egyenesen mitikus térbe billenti át a Pándzsó nevű városrész építészeti- és kultúrtörténeti leírását. (A kisvárosi költő mindkét nevét a szintén „múltba kalandozó” Mészöly találta: az első a tizennyolcadik századi Patachich Ádám kalocsai érsek költői álneve, a második az ő udvari könyvtárosát jelöli.) A város szerkezetét leképező „tömegsír-labirintus” borzongató „elképzelése”, amelyet az 1992-es szövegváltozat „regényes elképzelésnek” nevez, és amely azután elindítja a busójátékok eredetének is tekinthető „pestisbőjt” és „pestis-majális” pogány hagyományát, ahhoz a Böröcz Ádám városbíróhoz kötődik, aki „tetten ért bestialitás” (tehénnel való többszöri közösülés) vádjával elítélte a Porszki-család egyik őseit. Ráadásul éppen az ő évszázadokkal későbbi utódja, Böröcz polgármester apja gúnyolódik a „millenniumi busójáték alkalmával” a Porszki-ős visszataszító bűnén, miközben – értesülünk egy távoli hölgyrokon újságcikkbeli közléséből a tizedik fejezetben – ő maga törvénytelen fiút nemzett, mégpedig azt a Porszki Ábelt, aki 1920 körül szinte bizonyosan meggyilkolta az immár polgármesterként dolgozó féltestvérét, és aki több mint két évtizeddel korábban, anyja és ősei becsületét védő kamaszként, csaknem megölte saját (az 1992-es kiadásban „vér szerintinek” mondott) apját is. (Egyébként a *Műhelynaplók* egyik, *Porszki titkai* című jegyzetében az ott még Berecz nevű polgármestert a kömmün alatt, vagyis 1919-ben lötték le, ami nem mond ellent a kisregénybeli Porszki-per 1922-es dátumának.)

A pogányul bizarr szertartásokat meghonosító sírváros háttére előtt szövődik a zavaros pletykák, idézett közlések és borzongató sejtések homályából kibontakozó kisvárosi büntörténet, amelynek hőisében, az 1922-es Porszki-akta hőisében, a bikával közösülő és *Minótauroszt* megszüülő *Paszíphaé* vagy a szeretőjévé tett *Iót* üszövé átváltoztató *Zeusz* mítoszát afféle ösbünnként (elváltoztatott formában) megismétlő Porszki Vencel kései leszármazottjában, Porszki *Ábel*ben tehát, felismerjük az *Oidipusz* és *Káin* alakjaihoz köthető apa- és testvérgyilkosság mitikus nyomait. És ezek a nyomok öröklődnek tovább a megfelelő áttételekkel az írrok négy évtizeddel később játszódnak, ámde Porszkiéval párhuzamos történetébe, amelynek többszereplős körén belül ugyan nincs gyilkosság, viszont van halál, családon belüli erőszak, házasságtörő nemi erőszak, sőt talán még vérfertőző kapcsolat is... A régmúlt és a jelen, a mitikus és a hétköznapi (nehézségekkel terhelt) egymásra utaltságának bombasztikus belátását harsogja az elbeszélő retorikus kérdése a hetedik fejezet

vége felé: „Századokig melengetett bosszú?” Vagy a tizedik fejezetben összefoglalt újságcikk hatásvadász címe: „Mitológiai dráma – posztumusz tanúval”.

Ezen a ponton hosszabban idézem – részletező és átfogó volta miatt – Takáts József 1991-es mítosznyom-katalógusát, majd azután rögtön a mítoszelemek használati módjára vonatkozó meglátását. Tehát: „A mű háttérében, a Porszki-történet időbeli kezdeténél, mintegy minden további esemény ősokeként a Pasiphae-mítosz fordítottja áll: a Porszki-család ősenek közösülése egy tehénnel. A történet során később az Oidipusz-mítosz merül fel: Porszki Ábel majdnem megöl egy férfit, akiről nem tudja, hogy az apja. A várostörténetben a pestismajális Szörnye a thébai Szfinx-re utal. A mű előterében zajló másik családtörténetben is számos elem kap mitológiai hangsúlyt. Említik Árkádiát, az Arthemisz-mítoszt, a cselekmény váza pedig a Téreusz-mítoszban lelhető fel. E mítoszt Ovidius is feldolgozta az *Átváltozásokban*, ezt a variációját írom le: Téreusz thrák király feleségének, Proknénak a kérésére elhozza apjuktól Philomélát, Prokné hűgát, megerőszkolja, elrejt, és kivágja a nyelvét, nehogy elmondja bárkinek is a tettét. Philomela egy szöttesbe szövö bele a történetet, Prokné e szöttest látva értesül róla, és szörnyű bosszút áll a férjén: megöli, feldarabolja, megfőzi és feltárlja az apának fiukat, Itiszt. A *Megbocsátás* cselekménye a mítosz első felét fedi, talán mondhatjuk: azt dolgozza föl, s elhagyja a második felét, a bosszút. A mítoszban a szöttes éppúgy mű a műben, mint az elbeszélés öntükröző motívuma: a képégetés, *Az állatok búcsúja* [amely szintén egy családon belüli erőszakot jelöl, Anita apját a saját lányán, mint Philomela vászna].” És következnek a módszertani eredetű pontosítás: „Lévi-Strauss elmélete szerint a mítoszok transzformációk útján keletkeznek, s a változatok létrejöttének általános logikája az inverzió. A Mészöly-műben a Pasiphae-mítoszról szólva már említettem az inverziós jelleget, de ugyanezzel a megoldással találkozhatunk az Arthemisz-mítosz esetében is. Arthemisz a görög mitológiában szűz vadásztisztenő, aki lenyilaz minden halandót, ha az behatol a vadászterületére, s minden férfit, aki beleszeret. A *Megbocsátásban* azonban nem Mária, a szűz, a kalliszté (a legszebb) válik kegyetlen vadásztisztenővé, hanem az írnok vadásszá, s a két nő »két szarvasünővé«, tehát fordítva, mint az eredeti mítoszban. Ugyancsak inverzióról beszélhetünk a szöttes-képégetés párhuzamánál – az elbeszélésben a feleség készíti el a művet –, és az egyik keresztény mitológiai motívum kapcsán is: ha valóban Porszki lőtte agyon a polgármestert, akkor a bibliai testvérgyilkosság fordítottja esett meg, Ábel ölte meg a testvérét.” Az „inverzió” mellett fontos „transzformációs” eljárásnak tekinthetjük még az összevonást, amely legkidolgozottabb formáját talán a Takáts által is kiemelt – Máté J. György elemzésében pedig egyenesen „latens főszereplőnek” beállított – Mária alakjában nyeri el.

Ráadásul a tervezett „Szent Johanna parafrázis” történelmi-mitikus főhőséhez is a szüzességében megmaradt Mária áll a legközelebb. Összetett alakját bátran fogadhatjuk az evangéliumok *Szűz Máriájának* és a *Száz év magány* című García Márquez-regény „szép Remediosának” együttes újraírásaként. Az előbbi minta érzetét erősíti halott vőlegénye iránti fájdalma, áldozatos kórházi munkája és végül

áldozati szerepe, az utóbbiét meg „önmagáért valóan szép, virágszép vagy kristályszép” volta. A két tulajdonsághalmaz pedig zavarba ejtően egyesül a keresztformán és meztelenül való napozás rítusában (amely ráadásul nyomatékosan megismétlődik, noha ruhás változatban, a búzatáblán fekvő halott nő testtartásában, akinek megmagyarázhatatlan jelenségét joggal hozza kapcsolatba Kelemen Zoltán *A világ legszebb vízihullája* című García Márquez-novellával). Mária áldozati szerepe végül beteljesedik az írnok erőszakcelekedetével, amelyben mintegy összerántódik a kisregény összes többi erőszaknyoma: Porszki gyilkossága; Anita arcának apai pofontól származó sebhelyalakzata; az írnok nyelvi bumfordisága; az ismétlődő résmotívum; a „pestisböjt” és „pestismajális” halálkultusza; a kisvárosi múlt véres eseményei; Mariosa Jakab erőszakos halála; a Porszki-ős alapító bűne... Továbbá az erőszaktevés mitikus archetípusai, amelyek felismerhetők a *Megbocsátással* egy időben napvilágot látott Esterházy-mű, a *Fuharosok* szüzességelrablási rítusában is. De nézzük inkább, hogyan írja át Mészöly a kisregény utolsó harmadában a karácsony keresztény ünnepeit valamiféle érzéki és barbár szertartássá.

A címadó fogalommal együtt a karácsony eszméje is teljességgel visszajára fordul a *Megbocsátásban* – miként Boros Gábor mondja a műben ábrázolt „barbár világról”, amelynek „eredeti, pogány lényege átüt a nem lényegileg elsajátított kereszténység mintegy ráterített leplén”. Valamivel kiegyensúlyozottabban fogalmaz Szörényi László, aki „keresztény és pogány hagyományok sajátos keverékéről” beszél. Talán nem jelentéktelen különbség: „lepel” volna-e a kereszténység a pogány „lényegen”, ahogyan Boros véli (talán az „apollóni” látszat és a „dionüszoszi” igazság képletét szabadalmazó Nietzsche nyomán); vagy inkább gondoljunk a kettő „sajátos keverékére”, ahogyan Szörényi fogalmaz? És talán érdemes felidézni az 1983-as kisregényt az 1977-es *Szárnyas lovakkal* összevető, az előbbit az utóbbi javára bíráló Nádas Péter visszaemlékezését Mészölyvel folytatott vitájára: „A *Megbocsátásban* szerintem van egy gikszer. Nem szántam durvaságnak, de azt mondtam, »Hát, Miklós, ez barbár.« [...] Azt írtam le, hogy ez a megbocsátás nagyon nem keresztény, hanem pogány. A pogány, a keresztényitől nem megbabolázott barbár Miklósnál mindig szükségszerűen megjelenik. [...] Egyszóval az én állításom az volt, hogy egy keresztény fogalommal dolgozik, a megbocsátással, de az elbeszélésében nincs megbocsátás. Ezen alaposan összevesztünk.” De hát pont ez a lényeg: hogy itt a „megbocsátás” nem megbocsátás, mint ahogyan a „karácsony” sem karácsony.

A szeplőtelenül fogant Megváltó születésének keresztény ünnepe tehát átváltozik a szüzesség elrablásának – mitológiai előképekkel rendelkező – erőszakos rítusává. A saját rendjéből kimozdított kereszténység toposztárát hasznosítva, az istenszülő Szűz Mária misztériuma helyett a meggyalázott Mária áldozatát kapjuk. Továbbá a betlehemi jászol öröme helyett a betlehemi gyermekmészárlás vagy annak későbbi párhuzama, az egyetlen megmaradt újszülöttből lett férfi keresztthalála juthat eszünkbe – még akár a tizenhatodik fejezetben elhangzó ártatlan gyerekbeszéd anyai idézése nyomán is: „Képzeld a kis Andris tegnap azzal jött haza, hogy a papok máma háromszor megeszik a Krisztust...” Amire az írnok csak ennyit mond a maga

keresetlen módján, miközben átbillenti a felforgatott keresztény fogalomkészlet bizarr képzetét valamiféle pogány színezetű nyelvjátékba: „Kannibál aranykor!” De gondolhatunk akár arra is, hogy a *Jelentés öt egérről* című korai novellában (1958) éppen a karácsonyi ünnep időszakában pusztítják el az emberek a pincébe menekült egércsaládot. Vagy hogy Mészöly két családregényszerűsége, a *Megbocsátás* és a *Családáradás* egyaránt „a keresztény család elvileg legfontosabb ünnepére időztetik az erőszakot” (SZOLLÁTH), az előbbi a házasságtöréssel egybekötött szexuális erőszakot, az utóbbi a mérgezőes gyilkosságot. De hogyan, miféle fokozatokban jutunk el az ünnepi készülődés idilljétől a barbár erőszakcselekedetig? Érdemes a folyamatot részletesen végigkövetni, már csak azért is, mivel maga az elbeszélő is részletesen végigmeséli a december 24-i nap eseményeit – a tizenhatodik fejezettől egészen a záró huszonkettedikig.

„Igazi karácsonyi hangulat volt” – közli velünk az elbeszélő a tizenhatodik fejezetben (kiemelés: *Bazsányi Sándor*). Azonban ünnepélyes megjegyzését mégsem tudjuk teljességgel önfeledten fogadni, különösen nem az előző fejezet egyik különös hangzású kijelentése után, amellyel Mária emlékezik anyja fegyelmező mozdulatára (ahogyan a lánya magas homlokára fésülte a haját): „*Igazán* édesanyám volt nekem” (kiemelés: *BS*). És hát az apai erőszak nyomát élethosszig arcán viselő Anita is így sóhajt fel a karácsonyesti események egyik későbbi pontján: „Azt mondják, hogy *igazi* család vagyunk... Ti is így érzitek?” (Kiemelés: *BS*) Amire kisvártatva érkezik az ironikusan elhelyezett megjegyzés: „Árkádiában mindenki együtt van. Ezt is tanultuk.” Az „együtt lenni” eszméje viszont most nem az „igazán” árkádiai idillt jelenti, hanem annak átváltozását a „kannibál aranykort” idéző „szorongató szépséggé”. A családot nem a szeretet tartja össze, hanem a múltban gyökeredző (lásd például Anita és az őt megpofozó apja esetét) és a közeli jövőben beteljesülő (lásd Mária és az írnok öllekezését) erőszakviszonyok. Nem a „megbocsátás”, hanem a „megbocsátás fordítottja”.

A karácsonyeste baljós logikáját előlegezi a hóeséssel induló tizenötödik fejezet meghökkentő hasonlata: „Úgy rakódott rá mindenre, mint a meggyóntatott guanó.” A hasonlat tárgyi oldala lényegében ugyanaz, mint a híres Ottlik-regény emlékeztető hóesésfejezetének megszemélyesítésében – csak éppen a sugallat nagyon más. Az *Iskola a határon* második részét lezáró fejezettel „véget ér a sár korszakának” szenvedéstörténete, miáltal a természeti jelenségre alkalmazott költői kép „tisztasága” és „puhasága” teljességgel megnyugtatja a gyerekszereplőket, a felnőtt elbeszélőt, és nemkülönben az olvasót is: „Tiszta és puha szőnyeget terített lábunk elé az égi kegyelem.” A „megbocsátás” eszméjét ironikusan kifordító Mészöly-műben viszont nem lehet helye a sarat „puha szőnyegként” beborító „kegyelemnek”, itt még a hó is „guanónak” látszik, bár „meggyóntatott” formában. Ám ahogyan a kisregény világában az anyai (vagy apai) szeretet *nem* „igazán” anyai (vagy apai) szeretet, és a „megbocsátás” *sem* „igazán” megbocsátás, úgy a „meggyóntatás” *sem* lehet „igazán” meggyóntatás.

A barbár rítusba torkolló ünnep kiemelt szereplője, a vőlegénye halála után szüzességében megmaradt Mária fokozatosan változik át áldozattá. Először is eleve, szokása szerint, a gyász színébe, feketébe öltözik – hajában ugyanakkor „bolondítóan piros” rózsával, amely „minden más színt versenyképtelenné tesz”, és amely egyfelől visszautal a hatodik fejezetbeli álmában viselt, sötét izsappal átítatott piros ruhájára, valamint a rákövetkező reggelen megjött vérzésére, másfelől megelőlegezi a huszonegyedik fejezet erőszakjelenetét. Nem beszélve az este folyamán Mária arcát előntő pirosságról, a „szabadság piros virágát” emlegető írnok suta bókjáról, vagy a szintén általa vörösborral beszennyezett ünnepi asztalterítőről. Ugyanakkor az áldozati szerep egyöntetű sémáját árnyalja az eleve „bugyborékoló” érzékiséggel nevető Mária nem kevésbé érzéki mozdulata, amellyel díjazza a belé szerelmes (és ezért rivális apját gyűlölő) Gergely „klasszikus fejlődésre” emlékeztető hógolyótálatát: „Kitört belőle a nevetés. S ami hópor lecsúszott a szájáig, *nyelvét mohón kicsapva beszopta.*” (Kiemelés: BS) Nem véletlenül hozza kapcsolatba Máté J. György a rendszeresen meztelenül és keresztalakzatban napozó Mária zavarba ejtő mozdulatát a búzatáblakörben szintén keresztformán fekvő halottat megpillantó – s így afféle akaratlan vizuális erőszakot elkövető – pilóta büntudatos, ugyanakkor az elbeszélő által furcsán megfogalmazott cselekedetével (az ötödik fejezetben): „Ez olyan szégyent keltett benne, hogy csak többszöri manőverezéssel sikerült a szoknyát a halott-ra visszacsapatni”. (Kiemelés: BS) A búzatáblán megmagyarázhatatlanul keletkezett köralakzat ismétlődik egyébként a családi karácsony hivatalos tetőpontját jelentő „Okos teknőc” társasjáték „intim körében, amelyen belül – itt és nem másutt – boldognak muszáj lenni”. Az ünnepi vacsorát követő „intim kör” rangidős alakjának mondhatjuk az írnok apját, aki a „meglehetősen áttekinthetetlen rögtönzésekkel terebélyesedő”, egyre vadabbá váló eseménykort ezzel az elharapott pohárköszöntővel indítja: „– Hát akkor...!”

És talán nem túlzás most felidézni a Mészöly-kisregény megerőszakolás-fejezetével rokonítható *Fuharosok* nyitószólamát: „Hát megjöttek! Hát megjöttek a fuharosok.” Ahogyan Esterházy Péter művének kezdőmondata, úgy az öregúr szólama is olyan kusza történést hoz mozgásba, amely mindkét esetben ugyanabba az erőszakrítusba torkollik: a szereplő Mária, illetve az elbeszélő Zsófia szüzességének elrablásába. Valamint az összetett hangulatú feloldásokba: egyfelől a *Megbocsátás* ironikus álomidilljébe, másfelől a *Fuharosok* súlyosan játékos könnyebbségzetébe: „Ülök a lavórban. Kapargatom a zománcot, a vérdarabokat. Az én vérem ez. Az öblítés nem fáj. Túl vagyunk rajta megint, lihegik mámorosan néném. Túl, túl, drágáim, mondja édesanyánk, nehéz, öreg kezével fejemet simogatja, túl, és van só, krumpli és petrezselyem. Elkezdünk szívből nevetni.” A Mészöly-kisregényzárlat túlrajzolt idillje és az Esterházy-mű végén felhangzó harsány nevetés részben abból is fakadnak, hogy a megerőszakoltak valamiképpen diadalt aratnak a megerőszakolóikon: Mária „előbb maga hatol be tövig önmagába és lucskos ujját tartja maga elé erőtlen védekezésül”, és egyúttal a szabad cselekvés maradékának jeleként; Zsófia pedig együtt harsogja sokat tapasztalt nővéreivel, hogy „nem, *nem élvezett el*”.

Az öregúr „Hát akkor...!” formulájával induló, majd azután veszélyesen kanyargó ünnepi események közepette Anita és Mária olyan tüköralakzatot alkotnak, amelyet már előrevetített a kisregény legelső fejezetének hasonlítás szerkezete: „Mária összehasonlíthatatlanul szebb volt, mint a húga”. Vagy éppen a feleségével enyelgő írnok nyelvi bumfordisága a negyedik fejezetben: „Tudom én, ti nagyon jó testvérek vagytok. Mintha még helyette is te vesztetted volna el a szüzességedet.” A karácsonyeste vadabbik szakaszában pedig az írnok egyszerre utal a „szabadság piros virágának” patetikus szólomával Máriára, az ő hajába tűzött rózsájára, és csókolja a vele gúnyolódó („Milyen költői lettél!”) Anita ajkát úgy, „ahogy a piros gumifoltot szorítjuk a lyukas tömlőre”. (Amiről nem tud nem eszembe jutni a fiatal Esti Kornél első csóktapasztalata, amelyet a vonatfülkében vele utazó bolond lánytól kapott: „valami nehéz, lucskos mosogatórongy, s ez ráfeküdt szájára, szívta, beléje dagadt, kövéredett tőle, megmerevedett, mint a pióca, nem akart leszakadni róla.”) Az édesnővérek kettőse tehát hármassá alakzattá bővül az őket érzéki vágyakozással egymásba tükröző, egyfelől (Mária esetében) nyelvi, másfelől (Anita esetében) testi erőszakot alkalmazó írnokkal: „Az írnok színpadias sértődöttséggel átült Mária mellé. A két nővérnek ugyanolyan mosolyba állt be az arca, s ez ki is tartott néhány merev pillanatig, mintha ezzel a tükrözéssel akarnák ellenőrizni egymást.” És innen kezdődik az a visszafordíthatatlan „családáradás”, családon belüli vágyáradás, amelyet már nem képes mérsékelni például az „árvédelmi gátak” tudományát művelő öregúr – mint veszélyekkel szembesülő „konzervatív forradalmár” – gyakorlati bölcsessége sem. (A gyerekek már lefeküdtek, a nagynéni szokása szerint szunyókál, az öregúr pedig tehetetlen.) Az „igazi nagy család” érzelmi közhelyét vad iróniával átértelmező Bermuda-háromszög egymásra vonatkozó szögei: a felesége nővérét kívánó írnok, az írnokot a felesége jelenlétében kecsgetető Mária, valamint a férje és a nővére enyelgését elfogadó Anita. Mögöttük pedig ott érzékelhetjük a kisregény megannyi alakját: az anyja nővérebe szerelmes, következképpen apját gyűlölő Gergelyt; a kisebbik lánya, Anita arcán sebhelynyomot hagyó és talán őt szexuálisan is bántalmazó apát; a hamarosan vízbe fulladó kislányától a családi fényképen a fia, a majdani írnok irányába elforduló anyát; a búzatáblán holtan talált, kíváncsi tekinteteknek kiszolgáltatott fiatal nőt; az apját gyerekként kis híján, a testvérét pedig felnőttként minden bizonytal megölné Porszkit; a szerelmi bonyodalmai során meggyilkolt Mariosa Jakabot; a tehénnel közösülő Porszki-öst... Ám a *Megbocsátás* teljes világát képviselő háromszög-vágyalakzat mélyén olyan mitológiai képlet működik, amelyre azért kapunk némi utalást az elbeszélőtől.

Az érzéki háromszögalakzat egyik mitológiai mintáját, *Prokné*, *Philoméla* és *Téreusz* történetét már ismerjük Takáts József értelmező leírásából, ezért most csak idézem Ovidiustól a nővére férjét szidalmazó Philoméla súlyos szavait: „Mindent feldúltál; ágyas vagyok ott, hol a néném / hitves, kettős férj te megad; s rám itt lakolás vár.” És hallgassuk, mit mond az *Átváltozások* egyik korábbi történetének erőszakot elkövető alakja, a nimfa *Kallisztó* ártatlanságát elrabló és egyúttal *Héra* haragját kivívó *Zeusz*: „»Most tehetek valamit lopvást,« szól »mit feleségem / meg se tud; és ha

igen, csak szídjon, tűröm örömmel!» A felesége hűgát meggyalázó Téreusz és a feleségét Kallisztóval megcsaló Zeusz profán paródiáját érzékelhetjük a karácsonyeste rendjét felforgató írrokban, az ő görbe vágyakozásaiban.

A családi körön belül feltörő vágyak „árvize” előtt a részeg írrok először „medvéről”, majd „szarvasról”, sőt egyenesen „két szarvasünőről” beszél („Ha nincs medve, szarvas is jó lesz... két szarvasünő!”) a tartósan mosolygó Máriának, aki erre rögtön *Árkádiát* említi. Ezután szóba kerül a vadászistennő *Artemisz* is, akinek egyik kísérője, a már említett Kallisztó történetesen Lükaión árkádiai király lánya volt, akit tehát a fentebb idézett Zeusz elcsábított, minek következtében a nagyétkű főisten által megejtett szüzet a féltékeny Héra bosszúból medvévé változtatta, akit végül kis híján megölt az erdei állatokra vadászó fia... Mitológiai törmelékek dobódnak nyugtalanítóan egymás mellé az olvasói tudatban, amelyek még akár tetszetős párhuzamokra, netán azonosításokra is bátoríthatnának. Ám jól tesszük, ha tiszteletben tartjuk a poétikai megfordítások, átváltoztatások és összevonások szabad működésmódjának nyitottságait, bizonytalanságait is. Hiszen nem spórolhatjuk meg a mitológiai motívumok esetében sem a „radikális mellérendelés” szövegépítményén nyíló „rések” átfogó tapasztalatát. A nevesített *Artemisz*, az árkádiai *Kallisztó*, az olümposzi *Zeusz*, a bosszúálló *Héra*... – és a többiek: „egymástól elhatárolt kattanások, koppanások”. Merthogy amennyire nem azonosíthatjuk az írnokezt az emlegetett *Artemisszel* vagy a háttérben sejtethető *Zeusszal* (vagy *Téreusszal*), annyira nem könyvelhetjük el a Szűz *Mária*-parafrázis *Máriát* az áldozat *Kallisztó*ként (vagy *Philoméla*ként), sem *Anitát* a házastársi hűtlenséget megtorló főistenfeleséggként (vagy *Proknéként*). Ugyanakkor mindegyik alak ott homálylik a keresztény ünnepből pogány rítusba átforduló karácsonyesti események mitológiai háttérében... A többszereplős helyszínt jelölő helységnév: a Hangos-pusztai idilljének megfeleltethető *Árkádia* – természetesen azzal a megszorítással, hogy ebben a kisregényvilágban és szövegkörnyezetben az „idill” csakis azt jelentheti, amit az írrok által elképzelt *Porszki* – maga is súlyos mitológiai alakok, *Oidipusz* és *Káin* bűnképleteinek megtestesítője – képeleg a harmadik fejezetben: „És valamiképpen minden idill. Azzá lesz. És mindenki eléri a másikat.” A „mindenki” általános névmása most az írrok világát jelölhetné, amelyen belül tényleg majdnem „mindenki” kapcsolatba kerülhet – ilyen vagy olyan módon, leplezett vagy kiélt vágyak formájában – a „másikkal”: az írrok *Máriával*, *Mária* a halott nővel, az írrok fia az anyja nővérével, az írrok *Porszkival*...

És a későbbiekben talán még egyértelműbben fogalmazódik újra a háromszereplős érzéki-mitológiai képlet az írrok által javasolt játékban: *Anita* és *Mária* az *Árkádia* kapcsán emlegetett „virághóra” emlékeztető karácsonyi „papírhóval” borítják be az arcukat – mindeközben emlékezzünk a „kicsapott nyelvű” *Máriára*, amint „mohón beszopja” a hógolyóból arcán maradt „hóport”! –, amelyet az elbeszélő ekként minősít: „a két kifejezéstelen lárvaarc majdnem szertartásos volt; mint *Ortúgia* szigetén a fehér iszappal belepett, szélmarta kövek.” A tizenötödik fejezet „meggyóntatott guanó” hőmetaforájára emlékeztető látvány nyomán az írrok arcán „vigyorra ügyetlenedik a mosoly”, és szokásos nyelvi sutaságaihoz híven megint

„motyog” valami zavarba ejtőt: „Báránycák...” A nem is annyira játékosan kedveskedő, mint inkább lomha kéjjel tárgyiasító kifejezés egyszerre találhatná meg a helyét a karácsony eredeti összefüggésében, *Krisztus* szimbólumaként, és az *Ortúgia* szigetével jelölt mitológia övezetében, utalásként a pogány állatáldozatra. De itt inkább a keresztény világképet semlegesítő pogány mitológia és a hétköznapiak morális rendjét felforgató antropológia egymásra csúszásáról beszélhetünk – és még akár kioszthatunk bizonyos mitológiai szerepeket is a három zabolátlan családtag között. Merthogy a már emlegetett Artemisz szülőhelyén, Ortúgia szigetén játszódott az Ovidius által megénekelt háromszereplős átváltozástörténet, számunkra immár a harmadik, amely most még tovább változik a *Megbocsátás* immár nem mitológiai, de nem is keresztény – nem-morális és nem-humanista – világán belül.

Eszerint az írnok játszaná a folyamisten *Alpheiosz* szerepét, aki szerelmi vágyával üldözte a tengeristen Néereusz lányát, egyúttal *Artemisz* kísérelőjét, a kívánatos Máriának megfelelő *Arethuszát*, akit viszont hiába változtatott az erdei vadakat ábrázoló Anitával óvatosan párba állítható vadászistennő forrássá, a felhergelt folyamisten és a forrásvízként menekülő néereusz végül egyesültek. Mint ahogyan Anita jelenléte sem tudja megakadályozni az írnokot abban, hogy betöltse vágyát a régóta kívánt Mária testén. A két vízlény mitológiai nászának profán párhuzamát, mitológia és jelenvalóság részleges átjárhatóságának érzetét erősíti ironikusan a nyugdíjas vízmérnök állandó hivatkozása az áradásokra, az árvizekre, illetve az egyképpen szükséges és hiábavaló árvédelmi eljárásokra. Vagyis amit a *Megbocsátás* „szemantikai mélyáramáról” érkező Balassa Péter írt 1984-ben „a víznek mint őselemnek az összekapcsolásáról az »ősöreg« nagyapával”, érvényesnek tűnik a folyamistéről és forrásnimfáról szóló mitológiai átváltozástörténet Mészöly-féle átváltoztatása esetében is – legyenek bármennyire zárványszerűek az újraírt mítosztörmelékek (az Akutagava-mottóval jelölt „félhomály” és „töröttség” következtében), és legyen bármennyire ironikus a mítoszújraírás akusztikai tere (a bogaras vízmérnök magyarázatainak szomszédságában).

Végső soron, az irodalom nem volna más, mint a határsértő átjárások és átváltozások teljességgel kiismerhetetlen terepe, ahol az ábrázolt alakok szükségszerűen átváltoznak valami mássá is, az ember például másik emberré, állattá vagy dologgá. És legyünk az átváltozás akár mitikus világában, mint Ovidiusnál, akár modern terében, mint Káfkánál, vagy éppen Mészölynél, egyképpen érvényes lehet Gilles Deleuze gondolata a „legmagasabb fokú egyediséggel” egyenértékű „személytelenség erejéről”, amelynek jegyében megtörténik az irodalmi tapasztalat „halálos átváltozása” – ebben a mondatban éppenséggel az alkotói oldal felől fogalmazva: „Az írás elválaszthatatlan az alakulástól: írás közben az ember nővé lesz, állattá vagy növénygé változik, molekulává, végül pedig észlelhetetlenné.” A humanista antropológiát felforgató átjárás- vagy átváltozás-antropológia lényegére utalhat Nadas Péter is „Mészöly Miklós ravatalánál” elmondott beszédében: „Nem gondolta, hogy csak az embernek és az állatoknak lenne lelkük és lélegzetük, hanem a köveknek, a fáknak, a tárgyagnak is.” Vagy hallgassunk oda Selyem Zsuzsára, aki továbbgon-

dolja Balassa *Film*-elemzésének humanista antropológián túlra mutató ajánlatát (immár a *poszthumanizmus* vagy az *állati fordulat* módszertani nézőpontjából): „Mészöly perspektívájában az élőlények nincsenek tornasorba állítva: nála az állati nem alantas, az emberi közel sem valami magasztos, ugyanabban a létezésben osztoznak, és ugyanolyan erővel kommunikálnak. Legfennebb az ember általában nem érti őket.” És ugyanezt hangsúlyozza Károlyi Csaba is „az állat és az ember viszonyának” Mészöly-féle ábrázolása kapcsán, amelynek legfőbb elemei: „egymásra utaltság, osztozás a létezésben, a »barbár« és a »humánus« ember, együttélésünk az »ősi« természettel, az ember »állati« volta” – mindaz tehát, amit *Kutyafül, madárszem* című írásában Fogarassy Miklós az „élet úgynevezett animális szintjének” nevez: „A vér, a tej, a testlucok, akárcsak az élő szervezet agóniájának képe felettébb gyakran jelenik meg nála. Életünknek azokat a mélységeit is érinteni akarja, melyeket csak közepes, átlagos megvilágításban szoktunk látni.” Az „állati”, ebben az összefüggésben, már nem lehet morális szitokszó, hanem inkább a nem-morális antropológia egyik értéksemleges kifejezése. Az állat és az ember létezés módjai között (humanista-humanisztikus érzülettel) meghúzott határ átlépésének, sőt felszámolásának legerőteljesebb példája a *Megbocsátás*-ban: a Porszki-ős „tetten ért bestialitása”, azaz többszöri közösülése ugyanazzal a tehénnel, „contra naturalem usum” – ami egyfelől a fehér bikával egyesülő Pasziphaé vagy az elcsábított Iót üszővé átváltoztató Zeusz mítoszainak paródiája, másfelől a Nadas által hangsúlyozott „animális” késztetések szélsőséges megmutatkozása.

A *Megbocsátás* szövegzárványokban megnyilvánuló átváltozásmitológiája tehát szoros kapcsolatban áll Mészöly nem-humanista és nem-morális antropológiájával, amely ráadásul mindig nyugtalanító töréalakzatokban működik.

Az írás egy hosszabb lélegzetű, Mészöly Miklós *Megbocsátás*ával foglalkozó munka egyik fejezetének alfejezete. A szerző a kisregénynek azt a szövegváltozatát idézte, amelyik az 1989-es *Volt egyszer egy Közép-Európa* című válogatáskötetben található.

Hivatkozott szakirodalom

- BALASSA Péter (1986), *A cselekmény rejtélye mint anekdotikus forma*, In PENAVIN, THOMKA, UTASI
 BALASSA Péter (2009), *Passió és állathécc*, In *Átkelés. Lélekkertészet*, Budapest, Szépirodalmi
 BOROS GÁBOR (1986), *Vonzás és eloldozás*, In PENAVIN, THOMKA, UTASI
 GILLES DELEUZE (2003), *Az irodalom és az élet*, ford. TAKÁCS ÁDÁM, Vulgo, 2003, 1.
 FOGARASSY MIKLÓS (1995), *Kutyafül, madárszem. Mészöly Miklós természetszemléletéről*, Ex Symposium, 1995, 13–14.
 KÁROLYI Csaba (2021), „Egy hangyát megsimogatni!”. *Mészöly Miklós és az állatok*, Jelenkor, 2021, 5.
 KÁROLYI Csaba (2021), „Mindent meg akart érteni”. *Beszélgetés Nadas Péterrel Mészöly Miklósról*, Élet és Irodalom, 2021, 8.
 KELEMEN Zoltán (2006), *Az istenek technikája. Az elbeszélés rituáléi Mészöly Miklós Közép-Európa-prózájában*, Irodalomtörténeti Közlemények, 2006, 5.
 MÁTÉ J. György (1986), *Karmabandha és erotika*, In PENAVIN, THOMKA, UTASI
 SELYEM Zsuzsa (2017), *Anyáállat, rókatárgy*, aszem.info, 2017. 12. 11.

SZOLLÁTH DÁVID (2020), *Mészöly Miklós*, Budapest, Jelenkor

SZÖRÉNYI LÁSZLÓ (1986), *A jelkép átírása*, In PENAVIN, THOMKA, UTASI

TAKÁTS JÓZSEF (1991), *Megbocsátás: mítoszselemezés*, Jelenkor, 1991, 7–8.

Tanulmányok 1986 (1987), szerk. PENAVIN Olga, THOMKA Beáta, UTASI Csaba, Újvidék, Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, 45–113. (a hivatkozásokban: PENAVIN, THOMKA, UTASI)

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek VIII.*

Fényt szítál a lomb

Mennyi szín, ezernyi érzelem pezseg,
lombok álma, hűse, óceánja
zúg bomolva, árnya rám vigyáz ma,
mint betegre gondos, ápoló kezek.

Fényt szítál a lomb, a mérhetetlen űr
forradásait fehérbe vonja,
kínjain lazít, betéve gyolcsba
ring a múlt szilánkja tépte seb belül.

Csillanó puhán simítja homlokom
zöngé dallamok korál imája,
visszazeng fülembé tűfok ormokon

gyöngye léptem, egy se volt hiába;
adj erőt, ha majd a véggel osztozom,
hittel érjek át egy új világba.

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek XI.*

Beszélgetés Bartusz-Dobosi Lászlóval a szekszárdi születésű Csengey Dénesről, nemzedékiségről és monográfiaírásról

Bocsássuk előre, hogy Bartusz-Dobosi László kiváló könyvének műfaja monográfia, nem biográfia. Nem Csengey Dénes életrajzát tartalmazza a kötet, hanem az életmű értő és széles horizontú vizsgálatára tesz kísérletet.

Az én olvasatomban három hívószó köré rendezhető a kötet koncepciója.

Az egyik a generációs kérdés, amely vonatkozásában a vizsgálódás Csengey Dénes művészetét, életművét, világát nem önmagában, hanem a kortársakkal folytatott párbeszéd kontextusában tárgyalja. Fontos kérdése a kötetnek a kanonizáció szempontja. Irodalomtörténeti szempontból megkerülhetetlen kitérni arra, hol a helye a Csengey-életműnek az újabb magyar irodalom horizontjának, horizontjainak tükrében. A szerző a kötet *Bevezetésében* hangsúlyozza, hogy vállalása egyfajta rekanonizációs szándékot is hordoz, mely számos egyéb, az életmű újraolvasását, Csengey Dénes emlékeztét felelevenítő eseménnyel szoros összefüggésben értelmezhető. Bartusz-Dobosi László könyve tehát tudós monográfia. Nem felmondja az életművet, a fejezetek nem merülnek ki a relevánsnak tartott Csengey-szövegek ismertetésében. Az olvasmányos stílusban írt, a közérthetőséget mindvégig szem előtt tartó munka kurrens irodalomtudományos kontextusba ágyazza a kérdéseit, illetve elemzéseit. Nem csupán arra alkalmas a kötet, hogy általa megismerjük, adott esetben újraolvassuk Csengey Dénes életművét vagy a korszakot, melyben alkotott, de élvezetes szellemi kaland együtt gondolkodni a szerzővel, Bartusz-Dobosi Lászlóval.

– *Hogyan találkoztál a Csengey Dénes-életművel, mi a te személyes viszonyod hozzá, hogyan váltál Csengey Dénes monográfusává?*

– Balatoni ember vagyok, de már középiskolás koromban Budapestre sodort az életem. Rendkívül fontosnak, mi több, sorsszerűnek érzem, hogy éppen akkor voltam – úgymond – eszmélkedő korban, amikor a rendszerváltoztatás, illetve az azt megelőző folyamatok zajlottak. Ez a 80-as évek közepe-vége. Ráadásul az iskolám úgy helyezkedett el a budai vár alatt, hogy a padból, ahol ültem, ha kinéztem az ablakon, akkor az országgyűlés épületére, a Parlamentre láttam rá.

Ez ott és akkor szimbolikus jelentőségű volt a mi életünkben, annyira, hogy éjjel-nappal politizált mindenki. Az összes tanár, az összes diák, az osztálytársaim, körülöttem mindenki, vagyis ezt egészen egyszerűen nem lehetett sehogyan kikerülni. Egyáltalán nem lényegtelen, hogy éppen ez volt Csengey Dénes – nem túl szerencsés kifejezéssel élve – működésének a csúcsideje. Sosem találkoztam vele személyesen, sőt, igazából nem is mint politikus került a szemem elé, hanem mint író, és ezért én utólag nagyon hálás vagyok. Hogy először az író ismertem meg, és csak utána a politikust, és nem fordítva. Ezt is szimbolikusnak érzem, és a monográfiámban is igyekeztem ezt a sorrendet fenntartani, tudniillik, hogy engem elsődlegesen az író érdekel, és csak másodsorban a politikus. E kettő Csengey Dénes esetében természetesen szétválaszthatatlan, hiszen íróként is politizált, és politikusként is szépírt.

A *Találkozások az angyallal* című, egyetlen regénye került először a kezembe, mégpedig középiskolásként, egy antikváriumban. Számomra mindig fontos volt a könyvek borítója, s minthogy Csengey Dénesről egészen addig nem tudtam semmit, ennek a kötetnek is a külsője; a „matériája” fogott meg először. Teljesen elvárásolt, beszippantott az a nyelvezet, ami Csengeyt annyira jellemzi. Ez az a rendkívül gazdag képiség, metaforikusság, amelyről aztán kiderült, hogy nagyon közel áll hozzám. Mindemellett természetesen mindazt, amikről írt, a saját élethelyzetemmel, saját magammal tudtam azonosítani. Azzal együtt is, hogy a kötetben egy fiatalember, tehát az én akkori kamaszságomhoz képest egy pár évvel idősebb, egyetemista vagy inkább fiatal felnőtt férfi életét mutatja be.

Volt akkoriban nekünk, a Balatonról fölszármazott fiatal diákoknak, egy beszélgetőkörünk Budapesten. Hetente találkoztunk a Művész kávéházban, ahová rendszerint vittünk magunkkal valamit, amit az ember éppen érdekesnek talált, amiről aztán beszélgettünk, vitatkoztunk. Én egyszer csak megjelentem ott a frissen felfedezett Csengeyvel, akiről a többiek ugyanúgy nem tudtak semmit, mint én, és felolvastam egy részt az imént említett regényből. Ezután hetekig csak Csengeyvel foglalkoztunk, aki valahogy az egész társaságot megragadta. Erről egyébként később írtam egy novellát is, ami a 2016-os *Füstvirágok* című kötetemben meg is jelent. Ez volt az első találkozásom Csengeyvel, és onnantól kezdve számomra egyfajta hívószóvá vált. Igyekeztem lehetőleg mindent begyűjteni tőle és róla. Aztán eltelt harminc év... De valószínűleg ez az én érésem szempontjából, Csengey megértése szempontjából abszolút szükséges harminc év volt. Lehetséges, hogy hiba lett volna korábban nekifeszülnöm ennek az életműnek, ennek az amúgy rövid, de egyáltalán nem könnyű életműnek.

– *Két fontos dolgot említettél, mindkettő szempontként is megjelenik a monográfiában. Egyfelől irodalom és politika viszonyát, másfelől Csengey sajátos stílusát, írásművészetének a jellemző poétikai ismérveit. Azt a sajátos, egyedi elbeszélői stílt, ahogy Csengey művészként megszólal. Először az irodalom és a politika kapcsolatáról beszéljünk. A könyvedben nagyon szellemesen megkülönböztetted az irodalom politikáját és az irodalompolitikát. Miközben te is alá húzod a könyvben, hogy nem lehet különválasztani a politikust és a művészt, mégis hogyan látod beíródni ezt a politikus karaktert az írói világba? Hogyan jelenik ez meg a szövegek szintjén? Hogyan teremt írói oeuvre-t ez a kettősség?*

– Csengey Dénesben, ahogy őt az írásain keresztül láttam, olvastam, megismertem, egy olyan kiolthatatlan tűz lobogott, amit a változtatásnak az elképesztő sürgetése táplált egész életében. Az, hogy azonnal változtatni kell, nincs elveszteni való idő. Hogy Magyarország olyan helyzet előtt áll, hogy most muszáj lépni. A *Mélyrepülés*ben hangzik el az a mondat, amit aztán a kötetembe is átvettem, a könyvemben is szerepel, hogy: „Aki most mozdul, eltéveszti, aki most pihen, elszalasztja.” Ez egy ikonikus Csengey-mondat, amely azt a szituációt vázolja fel, amiben az emberek, ott és akkor a rendszerváltozás szituációjában éltek. Merjenek vagy ne merjenek lépni, ha lépnek, merre lépjenek. Teljes volt a bizonytalanság abban a te-

kintetben, hogy tényleg lesz-e változás, vagy itt azért még közbeszólnak a háttérben működő erők. Csengey politikai tevékenysége, gondolkodásmódja azért elválaszthatatlan számomra az irodalmi tevékenységétől, mert azoknak a nagyon is különböző módszereknek és eszközöknek, amiket alkalmazni próbált, valójában ugyanaz a célja. Az, hogy azonnal lépni kell. Csengey – azt gondolom – ebben a nem mozdul vagy mozdul-dilemmában a mozdulás szószólója. Azt sürgeti, lépnünk kell, de mindeközben világosan látja, hogy ebben a szituációban az is benne van, benne volt, hogy aki mozdul, az elronthatja, rosszul lép. Erre a változásra tette fel az egész életét, és ilyen értelemben teljesen mindegy, hogy éppen egy dalszöveget vagy egy monodramát írt, vagy egy politikai beszédet tartott valahol, akár egy nagygyűlésen vagy éppen egy vasúti kocsii restijében. Mindig ugyanaz a cél mozgatta, az a történelmi és politikai cél, hogy változásokra van szükség, méghozzá nagyon gyorsan. Ilyen értelemben állítom a könyvemben, hogy nem lehet kettéválasztani nála a kettőt, legfeljebb azon lehet vitatkozni, hogy melyik a dominánsabb, az író vagy a politikus.

– Számomra, irodalomtörténészként, nagyon ismerős – és kíváncsi vagyok a véleményedre, abban a kérdésben –, hogy ez a fajta személyiség, ez a fajta szerep, a szó mindkét, tehát társadalmi-politikai és művészi értelmében, vajon nem anakronisztikus-e itt a hetvenes, nyolcvanas években? Ez a szerep, ez az attitűd a 19. századból ismerős számomra. A romantika korának az a karaktere, aki nem választja szét az életet és a művészetet, merthogy a kettő ugyanannak a valaminek a két oldala, tehát egyrészt művészetté formálja az életet, másrészt megéli, tapasztalattá transzponálja a műalkotást. Számomra ez az attitűd Kemény Zsigmondot idézi.

– Nézz rá, most mondom azt, hogy ő egy 20. századi Petőfi? Ő egy vátesz. Ő ebben a szerepben nem tetszelgett, hanem ebben a szerepben élt. Nem is szerep volt ez, hanem, egyszerűen ilyen volt. Már a habitusa is ezt sugallta. Hogy a Kemény Zsigmondos hasonlatot egy picit pontosítsam, helyrebillentsem, véleményem szerint akkor már inkább Eötvös József a találó párhuzam. Csengey Dénesnek tanulmányai is vannak Eötvösről, melyekben többször hangsúlyozza, hogy az eötvösi gondolatrendszerrel tud leginkább azonosulni. Azzal együtt is, hogy Eötvös sokkal elméletibb ember volt Csengeyhez képest. Csengey a tettek embere volt, íróként és a politikusként egyaránt, és éppen ezért keveredik a két attitűd az életművében, mint Eötvösében, mert mindkettőben a cselekvés a meghatározó tényező, nem az üres szerep. Mondhatjuk, hogy anakronisztikus megmosolyogni való, de én inkább azt gondolom...

– Pontosítok, nem pejoratív értelemben használtam a jelzőt, hanem arra akartam utalni, hogy a 20. század utolsó harmadában egy ilyen karakter...

– ... hogy szokatlan!

– Igen, és megint a Mélyrepülésre utalva, éppen ezért tud egy nem groteszknak, nem abszurdnak szánt karakter vagy eseménytörténet Csengeynél mégis abszurdá válni, mert valami idegen kerül a közegbe, ahová nem való.

– Vagy óriási nagy szükségünk lenne rá. Újra és újra ugyanilyenekre! Bennem mindig valamiféle hiányérzet van, akárhányszor a Csengey név felmerül. Egyrészt

természetesen amiatt, hogy nagyon korán elment, másrészt vonatkozik ez a hiányélmény arra, hogy hol vannak az ilyen típusú emberek, hol vannak az ilyen politikusaink, az ilyen íróink, hol vannak az ilyen személyiségeink, akik ennyire a frontvonalon tevékenykednek, és nem az esetleges következményeken gondolkodnak, amikor cselekszenek. Számomra borzasztóan fontos az, hogy ha valaki valamit csinál, az hiteles legyen, hitelesen csinálja. Vajon ott áll-e amögött, amit mond, hogy az élete visszaigazolja-e, amit mond.

Komoly vita az irodalomtörténetben, hogy el lehet-e választani az íróat az irodalmi termékektől, szükséges-e ismernem a szerző életrajzát ahhoz, hogy egy művéről véleményt alkossak. Nem akarok dönteni most ebben a kérdésben, de azt meg tudom mondani, hogy számomra nagyon is szükséges a kettő, ahogy a kettő egymást támogatja. Számomra rendkívül visszás Rousseau pedagógiai művét olvasni, miközben tudom, hogy a gyerekeit árvaházba adta. Számomra ezen a ponton elveszíti a mű azt az alapvetését, ami kiemelkedővé tehetné. Csengeynél soha nem éreztem, hogy ez egy szerep lenne, hogy ez a váteszség anakronisztikus lenne. Inkább az a fura, amikor Csengeyt öltönyben és nyakkendőben látom. Az nem ő számomra, az tűnik inkább szerepnek, amikor így mutatkozik. Csengey Dénes inkább az a csapzott, szakállas, kócos, farmerkabátos, cigarettázó fazon, aki mindannyiunk emlékében pontosan így él.

– *A rá emlékezők – pl. az Erdélyi-féle dokumentumfilmben – is többször utaltak rá, hogy jelenség volt. A szerepfogalom, amit használtam, bizonyos szempontból félrevisz, természetesen. Semmiképpen nem pejoratív értelemben kell érteni, hiszen éppen arra akartam utalni vele, hogy ezek mennyire nem felvett, mennyire nem esetleges karakterjegyek, hanem ez a megélt Csengey. A könyvedben nagy hangsúlyt fektetsz arra, hogy kitérj Csengey mestereire. Kik voltak az ő írói elődjai, példaképei, akik hatottak rá, akik inspirálták, és hogyan jelennek meg ezek a figurák az írásművészetében?*

– Abból tudunk kiindulni, amit Csengey maga is leírt, és mondott: az első név ebben az összefüggésben Németh Lászlóé. Többször, több helyen előkerül az életműben, és azt gondolom, Csengey Németh Lászlót tartotta a saját maga számára a leginkább követendő példának. Ezzel a reflexióval egyúttal lokalizálja is önmagát, irodalmi felfogását, gondolkodásmódját. Eötvös Józsefet is emlegeti példaképként, és noha ő korban, szituációban teljesen más karakter, de bizonyos értelemben mégiscsak fontos volt számára. Példaként tekintett rá. Mindemellett – és olvasva Csengeyt –, azt kell mondjam, nyitott volt minden, az adott korban jelenlévő irányzatra. Hogy ma is képes lenne-e híd lenni, például az irodalmi kánonok között vagy a politikai diskurzusok között, azt nem tudom. Azt azonban jó, ha tudjuk, hogy Csengey Dénes azon kevesek egyike, akik Monoron is és Lakitelken is ott voltak, látnunk kell, hogy ő az, aki párbeszédet kezdeményez Balassa Péterrel, aki a korszak egyik rendkívül meghatározó kritikusa, szinte kanonizációs erővel bíró egyénisége volt. Még hosszan lehetne sorolni a példákat, s pont ezért olyan nehéz válaszolni a kérdésre, hogy kik voltak Csengey példaképei, mert ebben a „hatástörténeti” mozzanatban is az mozgott benne, hogy miként lehetne minél gyorsabban, minél jobban,

minél ügyesebben keresztülvinni a változásokat. Ehhez kereste az utakat, és nem volt olyan út, amire ő azt mondta volna, hogy behajtani tilos. Ez nagyon szimpatikus számomra benne, hogy mindenkivel és minden nézőponttal hajlandó volt párbeszédet kezdeményezni.

– Említetted a híd-szerepet. Kiváló alkalom ez arra, hogy áttevezzünk a monográfiád pár kérdéssel korábban emlegetett másik szempontjához, Csengey írói karakterrajzához, írásművészetének esztétikai-poétikai jellemzéséhez. A könyvedben nagyon fontos kérdés, hogyan viszonyul a kortársi irodalomhoz, ahhoz a közeghez, azokhoz a beszédmódokhoz, amelybe a hetvenes évek végén íróként érkezik.

– Említettem a beszélgetés elején, hogy engem nagyon megfogott a Csengey-szövegek képisége, metaforikus írásmódja. A te kifejezéssel élve, ez egy anakronisztikus beszédmód a korszakban, de úgy anakronisztikus, ahogy a politikai attitűdje, azaz valójában egyáltalán nem az. Ez a prózaforulat időszaka a magyar irodalomban. A hetvenes évek vége, a nyolcvanas évek, amikor például a „Péterek nemzedéke” Balassa felügyeletével és kritikusi bábáskodása mellett igazán lendületet nyer. Ebben az irodalmi közegben a Csengey-féle írásmód azok számára, akik ezt az új, progresszív poétikát követik, anakronisztikusnak, konzervatívnak hathat, de ez csak azért van, mert nem olvassák elég figyelmesen a szövegeit. Csengey ugyanis igenis kacérkodik szövegeiben az újfajta irodalmi beszédmóddal, ő a kor jellemző poétikai újításait – mondhatni – próbálgatja, több írásában is vannak erre utaló jegek, elemek.

– Igazad van. A beszélgetés végén mindketten olvasunk egy számunkra fontos részletet a Csengey-életműből. Az én választásom éppen egy olyan szöveg részletére esett, a Vízszintesen sodort esőszálak című elbeszéléséből, amely a prózaforulat egyik sokat emlegetett poétikai ismervét, a poétikai önreflexiót példázza. Az más kérdés – mégpedig számomra fontos kérdés – hogy ez a Csengey-oeuvre-nek, a Csengey-féle irodalmi megszólalásmódnak a saját, genuin hangja, vagy valami szándékolt, valami direkt. Mint ahogy a Balassa Péterrel folytatott beszélgetésben is felmerül részéről, hogy ismeri és érti ezt a poétikai kódrendszert, de egyrészt nem áll közel hozzá, másrészt nem ezt akarja csinálni íróként. Ráadásul Csengey kritikusi koncepciója az, hogy szükségtelen árkot ásni a két esztétikai-poétikai paradigma – most jobb híján, durván leegyszerűsítve, nevezzük modern-posztmodern szembenállásnak – között. És azt is látnunk kell, hogy Csengey ebben az ellenállásban nincs egyedül. Annak, amit ő gondol irodalomról, a korszakban bőven van még relevanciája, sőt, mondhatjuk, hogy nem a szövegirodalom van ekkor túlsúlyban a megjelenéseket és olvasói elvárásokat tekintve, hanem a Balassa Péter és a fiatal kritikusnemzedék által „ábrázolás-elvűként” aposztrofált beszédmód.

– A monográfiát egy Szentkuthy Miklós-parafrazissal fejezem be, amely valahogy így szól: míg Szentkuthy az egyetlen metaforát kereste, ahogy Kalász Márton az egyetlen nyelvet, úgy kereste Csengey Dénes egész életében – véleményem szerint – az egyetlen formát. Hogy mi az, amivel átvihető az az üzenet, amit ő át akart vinni. Csengey tudta magáról, hová sorolja a kortársi kritika. A bírálatok néhol meg-

lehetősen keményen fogalmaznak, elutasítják az erős metaforikát a nyelvezetében, de Csengey ragaszkodik ehhez a beszédmódhoz, mert ez a sajátja, ez az övé, ez az, ami fakad az egyéniségéből. A Balassával folytatott beszélgetésben mintha magyarázkodna is emiatt, de közben ez a hiteles hangja az ő elbeszéléseinek. Az új poétikai-esztétikai magatartás mímelésével is csak azért próbálkozik, mert keresi ezt a „egyetlen” megszólalási módot. Ha ez kell ahhoz, hogy eljusson vele egy bizonyos réteghez, akkor bizony ezt is kipróbálja. A Csengeyre oly jellemző sokműfajúság, soknyelvűség, poliform megszólalás is csalóka, mert felfoghatjuk úgy, hogy ez mind ugyanaz, ugyanannak valamiféle verziója, alakmása.

– *Amit mondasz, nagyon jól megvilágítja a Gyertyafénykeringő című kötet rendkívül széles poétikai repertoárját. Van benne klasszikus értelemben vett realista, ábrázolás-elvű elbeszélés, novella, történelmi és sorsmetafizikai parabola, és ezek mellett van benne nagyon modern, komoly értelmezői feladatot, kihívást jelentő szöveg, mind formailag, mind a lélektani mélység tekintetében. Mintha Németh Lászlótól nem csak azt tanulta volna meg, hogy a társadalmi és az esztétikai egymástól nem elválasztható, hanem azt is, mit jelent a modern lélektani regény. Azt, hogy az emberi léleknek a maga hihetetlen mélysége, feltárhatatlansága és megfoghatatlansága elbeszélés tárgya lehet. Létezik tehát egy – formai és tematikus értelemben egyaránt – sokszínű életmű, mellyel kapcsolatban adódik a kérdés, mit tudsz ezzel te kezdeni monográfiaként?*

– Valójában ez inkább motiváló, mint gátló tényező, hiszen éppen az a dolog lényege, hogy ez a sokszínűség alátámasztja, legitimálja Csengey Dénes egész munkásságát. Nagyon élveztem, hogy a munka nem válik unalmassá. Vannak alkotók, akiknél ha elvesztem a fonalat az egyik kötetben, és egy félév múlva felütök egy másikat, nem biztos, hogy észreveszem a különbséget. Csengeynél nincs ilyen, mert bár műveiben a mondandó mindig ugyanaz, de a formai sokszínűség, változatosság mindig színessé és érdekessé tudja tenni a szövegeket.

– *Megfogalmazható, definiálható ez az általad említett „közös” a Csengey-szövegekben? Mi lenne ez a tartalmi mondanivaló?*

– Amit az imént említettem, a változtatni akarás, a hogyan tovább-élmény. El kellene vonatkoztatnunk a rendszerváltás politikai szlogenjeitől, de voltaképpen ezekhez keresi az átviteli lehetőséget, a közlésformát. Az aktív, cselekvő közéleti lét, és ennek a létnek a velejárói foglalkoztatják. Csengeynek éppen az a baja a generációjával, hogy ezek a szükséges cselekvések nem történtek meg, elszalasztott lehetőségek sokaságának tartja azokat az éveket. A *Mélyrepülés* című darabban visszamásznak az emberek az égbe felénekeltek, s az országot jelképező ház telefonzsinórján a földre. Nem tudnak élni a lehetőséggel, kihátrálnak belőle. Csengeyt rettenetesen zavarta, bántotta ez az attitűd, és ezért vált – véleményem szerint – ezzé a türelmetlen, tenni akaró emberre.

– *Ez megmagyarázza a Csengey-szövegek hőseinek egyik visszatérő karakterjét, a vívódást, a vívódó alkotót. A Találkozások egy angyallal című kisregény Tamása, a Vízszintesen sodort esőszálak szobrása, a Színes riport újságírója, és még*

hosszan sorolhatnánk a példákat. Akit a dokumentumfilmekben látunk, és akiről olvasunk, az ugyanaz az alkat. Cselekvő, cselekvésre ösztönző, de ugyanakkor vívó-dó, önpusztító valaki, aki ráadásul – és ez a legjellemzőbb – folyamatosan reflektál. Reflektál saját magára, reflektál a világra, és ennek a reflexiónak nem a kinyilatkoztatás, hanem a dialógus a formája. A Csengey-hősök vitáznak, párbeszédet folytatnak magukkal és a világgal, hol haragosan, hol lemondóan, de soha nem kiábrándultan.

– Részben tudok csak igazat adni neked. Valóban, a szövegek szereplőiben nem egyszer visszaköszönni látszanak életrajzi vonatkozások, de Csengey valójában nem olyan, mint azok a hősök, akiket említesz. Egy interjúban azt mondja például, hogy: „Én nem vagyok reménytelen ember”. Nagyon is reményteljesen tekintett a változásokra. Persze voltak elbizonytalanító tényezők az életében, de én azt képelem, ezekben a karakterrajzokban inkább a saját nemzedékére jellemző bizonytalanság köszön vissza, mint a sajátja. Ezek a szereplők tehát nem feltétlenül önéletrajzi értelemben vonatkoztathatók rá, még ha emlékeztetnek, emlékeztethetnek is egyes alakok az íróra. Ezeknek a szövegeknek a voltaképpeni témája sokkal inkább az a tehetetlenkedő nemzedék, akiktől ő többet várt, és akikben csalódnia kellett. A *Mélyrepülés* Novákja is visszapottyant a földre, ezt ne felejtjük el, csalódottá válik, de mégis van ebben a jelenetezésben egy – nem tudom pontosabban megfogalmazni – fölfelé mutató rész. Már a cím is jól példázza azt a komplex viszonyrendszert, amiről itt szó van. A repülésnek mindig van egy fölfelé mutató iránya, de azzal, hogy ott van a „mély” előtag, kap a kifejezés egyfajta lefelé mutató irányultságot is. De ezzel nincs vége, hiszen a ’mély’ szó konnotál egy befelé ható irányt is. Zseniális a cím, arra utal, hogy nem tudjuk, hová tartunk, de repülünk. A kétség kívül belehallható, beleolvasható deprimált hangulat ellenére – értelmezésemben – erősebb a pozitív szemantikai hozadéka a szóhasználatnak. És ne feledkezzünk meg a „felénekelni” kifejezésről sem, amibe erősen belehallható egy Illyés Gyulára történő utalás: „Haza a magasban.” Ez egy nagyon bizonytalan korszak, a nem tudjuk mi lesz, nem tudjuk hogyan lesz-korszaka, melyben ott vannak azok a karakterek – Csengey is ilyen volt – akiknek nem lehet lekötözni a szárnyait. Aki repülni akar, aki menni akar, és aki megy is...

– *Ez az akarás, ez a tenni vágyás nem csak Csengeyt, de számos nemzedéktársát is jellemezte. A nemzedékiség, vagy ahogy egyhelyütt Csengey fogalmaz, a „gyökeresség”, amely bizonyos értelemben a nemzedékiségnek egy másik vetülete, mit jelent valójában? Értelmezhető-e ez a nemzedéki meghatározottság ma, számunkra, számunkra?*

– Csengey alapvetően nagyot csalódott a saját nemzedékében. Az „...és mi most itt vagyunk” című nagyesszéjében meglehetősen negatív jellemrajzot ad erről a nemzedékről, melynek a legfőbb ismérve szerinte az elszalasztott lehetőségek sokasága. A nemzedékiség megélése a nemzedékiségben való tetszelgésben merül ki. Abban, hogy lázadnak, de valójában nincs is mi ellen lázadni, vagy nem mernek igazán úgy lázadni, ahogy kellene. Csengey ebben az írásában a beat-korszaknak és a hippy-korszaknak egy sajátosan üres, tartalom és mélység nélküli megélését detektálja.

Van egy generáció, akik nem mernek eljutni a cselekvésig, ha mégis, az nevetségessé válik. Ugyanerről szól *Az utolsó nyáron* című magyar film is, melyet András Ferenc rendezett, és amelynek Csengey írta a forgatókönyvét. Nagyon pontos látetelet ad a rendszerváltozás nemzedékéről. A film többek között a korabeli fiatalokra jellemző vívódásokat is ábrázolja. Azt, hogy miként reagálnak a körülöttük zajló változásokra, a nagy eszmék kispolgári konformizálódására. „Gyújtogató kurucokból építgető labancokká váltunk” – adja főszereplőjének, Horváth Imrének a szájába az ikonikus mondatot, és hozzáteszi: „gyűjtünk föl a házainkat, köpjük szembe a feleségeinket, amiért megengedték nekünk azt, hogy így éljünk”. Összefoglalva elmondható, hogy Csengey erős egyéniség volt, aki megalkuvás nélkül, kérlelhetetlenül szembesítette kortársait önmaguk tehetetlenségével.

Van egy Csengey-szöveg, ami véleményem szerint nagyon erőteljesen megmutatja ezt a fajta gondolkodásmódot. Annyira jellemzőnek találtam, hogy a könyvem fülszövegeként is idézem. Csengey Dénes *A zubbony* című szövegéről van szó, amelyben fiatalok 48-as tisztek szerepét felvéve ülnek a tűz körül és beszélgetnek.

„Ha egymás között beszélgettünk, a megszólításhoz hozzáfűztük a titkos rangokat, és megköveteltük egymástól a honvédtiszti becsület szigorú előírásainak megtartását.

Első pillantásra ez csak mosolyogni való anekdota, legföljebb szerény adalék a történelem iránt érdeklődő pszichiáter számára, aki egyszer talán majd összeállítja a Kádár-korszakban használatos lelki egérutak jegyzékét. Azokét a rejteketakét, amelyeken még a legsötétebb években is közlekedhetett az országszerte bebörtönzött életöszton.

De azért többről volt itt szó. Mert ha egy éjszaka vörösbor mellett azt mondta valamelyik barátom: »A zubbony, kapitány, a zubbony! Úgy vettem észre, nyitva felejtetted a felső gombot!« – ha ezt hallottam, biztos lehettem benne, hogy erkölcsi vétséget követtem el, vagy készülök elkövetni. Több szó nem esett a dolgról, de számomra beköszöntött az önvizsgálat ideje. Szigorú lettem magamhoz minden cselekedetemben, a barátaim pedig nyugodtan várhoztak. Lehetőfinom jelekből ismerhettem rá végül a pillanatra, amikortól úgy tekintettem, hogy ismét hibátlan az öltözékem.

Ahogy most szétnézek itt, a levert szabadságharc lassan újjáéledő országában, ahogy szemügyre veszem a felsorakozó friss tisztikart, legszívesebben újrakezdeném ezt a régi játékot, és azt mondanám: »A zubbony, uraim, a zubbony! Néhol már övig nyitva! Ha ez így megy tovább, maholnap az alsóneműt is kilógatjuk majd, uraim?«

Nem lehetséges, hogy beköszöntött az önvizsgálat ideje?” (CSENGEY DÉNES, *A zubbony*, 1989)

– *Térjünk át a Csengey-kánon kérdésére. A könyvedben nagyon szellemesen rejtőzködő kánonokról beszélsz, és Csengey életművét is ilyen rejtőzködő entitásként olvasod. Lehetséges-e, hogy a kánon artikulációjának, annak, hogy rejtőzködő, hogy van is meg nincs is, éppen ez a karakter az oka. Az az attitűd, amely nem finomkodik, amely kritikus, és amely olyan tükröt tart az olvasó elé, amibe nem szívesen nézünk.*

– Nagyon is egyetértek. Csengey őszintesége, hite, artikulált, de mélyen önazonos megnyilvánulási formái minden bizonnyal kényelmetlennek bizonyulnak egyes helyzetekben. Az emberek nem igazán szeretik, ha szembesítik őket saját magukkal, saját hibáikkal. Ez biztosan közrejátszik a recepció alakulástörténetében, de ugyanakkor azt sem szabad elfelejteni, hogy Csengey váratlanul, nagyon fiatalon hal meg 1991 áprilisában. És azt sem, hogy ekkor még korántsem fejeződött be az a történelmi folyamat, amit rendszerváltozásnak nevezünk, így az akkor élők egyáltalán nem lehettek biztosak abban, hogy nem lesz visszarendeződés. Csengey, korai halála miatt, kivonódott, ráadásul az események elsodródtak attól, amit ő a 80-as években képviselt. Látnunk kell, hogy az az esztétikai-poétikai magatartás, beszédmód, amely mellett elköteleződött, és mely a 80-as években még egyáltalán nem tűnt annyira avítottnak és idejétmúltnak, mint a 90-es évek folyamán, a prózafordulatot követően, erősen leértékelődik.

Nem utolsósorban éppen annak a Balassa Péternek a közreműködése révén, akivel Csengey nagyon fontos vitát kezdeményez *A kétségbeesés méltósága* című szövegével. Manapság ugyanakkor az ún. szövegirodalom, amellyel szemben Csengey megfogalmazza esztétikai és poétikai érveit, már nem birtokol olyan erős pozíciókat az irodalmi folyamatban, a mai magyar irodalom sokkal közelebb van ahhoz, amit Csengey csinált a 80-as évek végén. Érzésem szerint manapság kezdjük újra felismerni, hogy micsoda mélységek voltak ebben a szövegvilágban, és hogy mennyire hiányoznak ezek a típusú emberek és ezek az őszinte mondatok. Ő nem az a típusú politikus, nem az a fajta író volt, aki azt mondta, írta, amit a közönség hallani akart, hanem azt, amit relevánsnak tartott. Csengey mondatai ugyanakkor most is élnek. Megint csak a *Mélyrepülés*hez visszatérve, ez a darab aktuális most is, még az elvtárs kifejezést sem szükséges megváltoztatni, ami azért valahol nagyon szomorú és elgondolkodtató. Én személy szerint nagyon szívesen visszaolvasatnám magunkkal a 80-as években készült irodalmi alkotások közül a korszak nagy alkotóinak egy-egy ikonikus művét, melyikből mennyi az, ami megtartható, aktualitását tekintve melyikből mennyi, ami ma is befogadható, olvasható. Azt gondolom, a Csengey-szövegek nagyon is versenyben lennének az aktualitás, az újraolvashatóság tekintetében ma is.

– *Többször is említettük Csengey Dénes levélváltását Balassa Péterrel. Miért fontos szerinted ez a beszélgetés?*

– A virtuális beszélgetés szövegei az *Életünk* folyóiratban jelentek meg 1987-ben. Pete György volt akkor a lap főszerkesztője, akit én személy szerint nagyon becsülök, amiért ennek a beszélgetésnek helyet adott. Kevesen tudják, hogy pár évvel később, éppen Pete György felterjesztésére, a folyóirat *Életünk*-nívódíjban részesítette mindkettőjüket. Ezt a gesztust nagyon fontosnak tartom abban a tekintetben is, hogy megértsük ennek a levélváltásnak a korszakban betöltött jelentőségét. Azt, hogy két egymástól nagyon különböző ember, művész, kritikus, politikus, akik nagy valószínűséggel szinte semmiben nem értenek egyet irodalmi, művészi, politikai kérdésekben, le tud ülni egy virtuális asztal mellé, és fontos kérdésekről tudnak értelmes dialógust folytatni egymással. Keresik a párbeszéd megteremtésének lehetőségeit a

másikban és magukban. Látnunk kell azt is, hogy két nagyon nagy formátumú, erős egyéniség folytatja ezt a beszélgetést, amelynek nem a másik legyőzése, lebirkózása a célja, hanem a másik megértése és – nem mellesleg – a saját pozíció tisztázása. Ebben a dialógusban az a nagyszerű, hogy a „kedves barátom” megfogalmazás nem színjáték, nem üres gesztus, hanem valóban keresik a másik megértésének lehetőségét. Ennek a levélváltásnak példaértékűnek kellett volna lennie, de sajnos nem lett az. Nagyon jelentős eseményként értékelem ezt gesztust azért is, mert ez a két nagyon különböző világ nem a kocsmaasztalnál, nem a szerkesztőségi megbeszélésen, nem a parlament folyosóján találkozott, hanem a nyilvánosság előtt.

És mégsem lett folytatása, nem vált követendő példává. Sőt, végtelenül szomorú, hogy Csengey végül magyarázkodásra kényszerült, mégpedig a „gyökeresség” kifejezés miatt. A saját könyvében ugyanakkor Csengey nem csak a saját szövegét, *A kétségbeesés méltóságát* jelenteti meg, hanem a Balassa-szöveget is, vagyis nem hallgatja el a másik oldalt, nem rejti el a másik fél horizontját, amiben megint csak a hitelességet látom.

– *Egyetértek veled abban, hogy végtelen szomorú ennek a beszélgetésnek a megrekedése. Annál is inkább, mivel a dialógus kiterjesztésének hermeneutikai aktuusa mindkettejük gondolkodásmódjának alapelve. Balassa Péter esztétaként, Csengey Dénes alkotó, cselekvő és gondolkodó emberként egyaránt a másik megértésének lehetőségeként tekintett a párbeszédre, amit aztán mégsem voltak képesek a valóságban működtetni. Idézzük a mi beszélgetésünk végén, a folytatás reményében, azokat a sorokat, amelyeket Csengey az ő beszélgetésük folytatásának szándékával vetett papírra, remélve, hogy ma is értő olvasókra lel:*

„Világossá kell tehát tennem, hogy a gyökeresség nálam véletlenül sem a törzsközösség álneve, hanem azoknak a szellemi magatartásoknak (a többes szám lényeges itt) a jelzője, amelyek hangsúlyosan körvonalazták történelmi és társadalmi indítékaikat és becsvágyaikat, sőt éppen ezek által vélik magukat meghatározhatónak, illetve meghatározottnak. Tehát nemcsak hogy nem valamiféle magyarnál magyarabb magyarság emblémája ez is gyökeresség, de nincs is közvetlenül köze a nemzeti identitás élményéhez, annak minősítéséhez.

Amiből egyenesen következik az, hogy levelemben magyarságod nincs kétségbe vonva, arról pedig végképp nincs szó, hogy kimondhatatlan feltételeket szabnék Neked, és ezek teljesítése esetére azzal kecsegtetnék, hogy be- vagy visszafogadtatsz a gyökeres-törzsökösök közé. Közjünk, ha ugyan vannak, magam sem kívánkozom. Egyszerűen magyar vagyok, mint ahogy Te is. És szeretném, ha ez a mozdulat nem sikeredett volna szélesre és szertartásosra, ugyanis nem hiszem, hogy akár nekem, akár bárki másnak szellemi és erkölcsi joga volna arra, hogy identitás-élmények fölött ítélkezzen, befogadjon vagy kiközösítsen stb. A magunk azonosulás-élményét kivallhatjuk, de ez nem képesít arra, hogy másokét kétségbe vonjuk vagy feltételekhez kössük.

Nem hiszem – csak remélem –, hogy ezt felesleges volt leírni.” (CSENGEY Dénes, *Utóirat a gyökerességről*, 1987.)

VASVÁRI ZOLTÁN: EGYÜD ÁRPÁD (1921-1983)

Itt lengek lobogó jelképeimmal,
 földutak horhosain át
 lábak táncába rejtezem.
 Szittyó-tűz, elnyűtt öregeink
 naponta fölhúrozott életében.
 Ott lakom én, hallom zaját a nagy zsinatnak...
 Virrasztom magamat, magunkat,
 hogy minden kint kiénekeljete!

[MATYIKÓ SEBESTYÉN József: *Tékozló, boldog bolyongás.*
In memoriam Együd Árpád]

Különös, egyedi életutat bejárt munkása volt a magyar néprajztudománynak a sajnálatosan korán, hatvankét éves korában elhunyt Együd Árpád. A 20. századi magyar etnográfia kiemelkedő szorgalmú gyűjtői, terepmunkásai közé tartozott, hasonlóan, mint a Somogyban is rengeteget gyűjtő, és vele egy évben, sőt hónapban született Erdélyi Zsuzsanna, vagy a mára kicsit elfelejtett, keveset emlegetett, szintén nem intézményesen képzett, kiváló cigánykutató, Erdős Kamill.

Együd Árpád a Hont – ma Pest – megyei Perőcsényben született 1921. január 30-án. Perőcsényi parasztcsalád gyermekeként látta meg a napvilágot a Tésai utca 233. (ma Kossuth Lajos utca 51.) szám alatti házban.

Kilencévesen jutott félárvaságra, édesanyja korai, hirtelen halála miatt. Édesapja és Irma nagynénje nevelte. Leskó László így ír Együd gyermekéveiről az 1984-es *Honismeret*-ben megjelent emlékezésében: „Népfí volt, plebejusszármazék; a borszönybeli Perőcsényben született. Célszerű, de lélekkel teli patriarchális családban éltek; a nagytyai házból hozta útravalóját: a becsületet, a munkaszeretetet, a kitarást. Kísérői voltak ezek a balassagyarmati gimnáziumban is.”

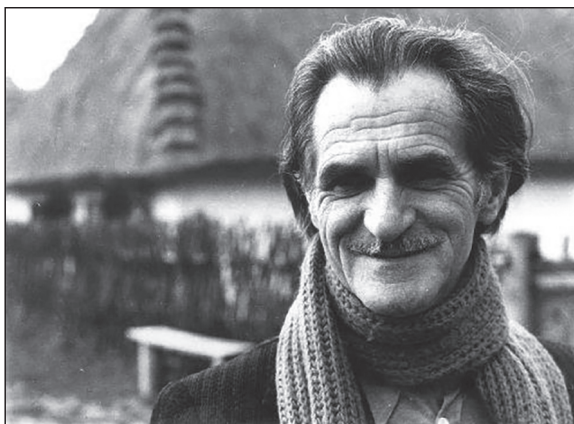
Gimnáziumi tanulmányait 1933-tól Balassagyarmaton végezte, a Balassi Bálint Reálgimnáziumban. Érettségije után a budapesti Magyar Testnevelési Főiskolára iratkozott be, még a háború kitörése előtt. Kiváló talaj- és szertornász volt.

Főiskolásként először érzett rá az igazi élethivatásra, a néptánc, a népzene kutatásának fontosságára. Csak 1946-ban végzett, szerezte meg testnevelő tanári diplomáját, mert közbejött egy háború, tetézve hadifogsággal. Holt hírért keltették, de ő hazatért.

Pályakezdő tanárként Somogyba, haláláig forrón szeretett, véletlenül kapott, de örömmel és hűséggel vállalt páttriájába került. Tizennégy évig volt a Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium tanára Csurgón, három évig a Somogy Megyei Népművészeti Tanácsadó vezetője. 1963-tól már a siófoki Perczel Mór Gimnáziumban tanított. Nevéhez fűződik többek között az ország első diák tánccsoportjának (1947), valamint a siófoki Balaton Táncegyüttesnek (1964) a megalakítása.

1970-ben a siófoki Kálmán Imre Emlékház vezetője lett, egy évvel később pedig – Takáts Gyula igazgatása alatt – a Somogy megyei múzeumi szervezet nép-

rajzos-muzeológusa. 1973-ban Bakay Kornél megyei múzeumigazgató megbízta a Marcali Helytörténeti és Munkásmozgalmi Múzeum vezetésével, majd a megyei múzeum igazgatóhelyettesévé nevezte ki. Ebben a beosztásában még egy évtizedig szolgálhatta fáradhatatlan szorgalommal a néprajz, a muzeológia és a közművelődés ügyét. Napi tizenhat órát dolgozott, lobogó lelkesedéssel, „két végén égetve a gyertyát”. Szolgált, bár ő is tudta, barátai is érezték, alkatához, vágyaihoz, ambícióihoz nem illő feladattal kénytelen megbirkózni.

„Kutató-feldolgozó igényének nem felelt meg ez a pozíció! Szeretett volna lemondani, és tudományos főmunkatársként dolgozni tovább, mert úgy többet foglalkozhatott volna a népelet kutatásával” – írja monográfiájában róla Matyikó Sebestyén József. Utolsó évében valósult meg ez a kívánsága, tudományos főmunkatársként dolgozhatott a múzeumban.

Együd Árpád 1983. augusztus 17-én hunyt el.

Együd néprajzi ismereteit, gyűjtői módszereit nem intézményes képzés keretében szerezte. A népi kultúra iránti elkötelezettségét, mély érdeklődését otthonról, falujából, családjából hozta. Testnevelő tanárként érzett rá, mennyire hasznosan lehet felhasználni a néptáncokat, a népi sportjátékokat a fiatalság testi nevelésében. Ezeket kezdő tanár korától alkalmazta pedagógiai gyakorlatában, egyik legfontosabb tanulmánya is e tárgykörben született (*Népi sportszerű játékok Somogyban*, 1981.).

Döntő hatással volt rá Molnár István, a siófoki népfőiskola vezetője, akitől elsajátította a kutatás módszereit. Néptáncsoportokat szervezett szerte Somogyban, és szakmai tanácsokkal s mindennel, amire szükség volt, segítette munkájukat. Az ötvenes évektől kezdődően egyre nagyobb intenzitással kezdett a módszeres somogyi néprajzi gyűjtőmunkához. Autón, motorbiciklin, kerékpáron, lovas kocsin vagy gyalog, mikor mire volt lehetőség, keresztül-kasul bejárta a megyét, igyekezett mindenhová eljutni, ahonnan értékes néprajzi adatot remélhetett. Leskó László így írt a lázas évek munkájáról már idézett emlékezésében: „Mindenkint ismert, mindenki ismerte Somogyban. Hóna alatt már-már testrészévé vált kis magnetofonjával megfordult a legeldugottabb kisközségben, majorban is; járt gépkocsin, döcögött szekéren, karikázott kerékpáron, ott volt a búcsúi forgatagban, fényes lagzikon, folklór-ünnepek színpadjai mögött – kincskeresőben. És Művé fogant a hangyszorgalom, a munka. Országos elismerést váltott ki – nem érdemelné meg újabb, s most már hivatásos kiadótól a megjelentetést? – a *Somogyi népköltészet* című vastag, tekintélyes, arannyal sem mérhető értékű könyve, majd a *Kaposváron megverték a rézdobot* című gyűjteményes kötete, száz somogyi népdallal.”

A hivatalos véleményezők, a néprajztudomány szakmai szervezetei, intézmé-

neyei, ha róla írtak, kénytelenek voltak a sablonokat félretolni, és elismeréssel illetni munkásságát. Matyikó Sebestyén József, a siófoki múzeumban utódja mesterének tekintette Együd Árpádot. Halála évében készített vele életinterjút a *Somogyi Honismereti Híradó*ban, majd 1997-ben kismonográfiában mutatta be életét és munkásságát, tisztelegve mestere előtt.

Együd Árpádot életében több kitüntetéssel is megbecsülték: tanárként sportkitüntetésekkel, népművelői, hagyománymentési ténykedéséért kétszer is Szocialista Kultúráért érmet, majd a Munka Érdemrend arany fokozatát kapta. Pálóczi Horváth Ádám megyei közművelődési díjjal is kitüntették. S mégis valahogy mégsem esett elég szó róla, munkájáról. Talán mert sohasem tolakodott előtérbe; a néprajztudomány szürke eminenciásaként dolgozott. Megszállott volt, aki nemcsak a néprajzi gyűjtő- és rendszerező munkában volt az ország egyik legjelesebb szakembere, de ha kellett, tárlatvezetéssel agitált, felkereste a somogyi kisiskolák honismereti szakköreit, hogy segítsen; rádiós és televíziós vetélkedők szervezője volt, somogyi mindeneként tevékenykedett.

Együd Árpád utóélete ellentmondásos. A *Magyar Néprajzi Lexikon*ban nem szerepel a neve. A *Magyar Néprajz V. Népköltészet* kötetében A népballada-kutatás története fejezetben Kriza Ildikó Vikár somogyi munkásságának folytatójaként említi Együd Árpádot, akinek sikerült addig ismeretlen ballada altípusokat feltárnia. Az Archaikus népi imádságok fejezetben pedig Erdélyi Zsuzsanna említi Együd 1975-ban megjelent *Somogyi népköltészet* című művét, amelyben az akkoriban frissen ismertté vált műfaj már megjelent. „A népi imádságok, az apokrif imák százait gyűjtötte össze, ezek közül néhányat meg is jelentetett. Olyan archaikus fohászokat gyűjtött, amelyeknek egy-két változatát már a XVI. században Bornemissza Péter is feljegyzett bajelhárító esdeklésként” – írja monográfiájában Matyikó Sebestyén József Együd ezen gyűjtéseiről. A népzene gyűjtés kapcsán a *Magyar néprajz VI.* kötetében a Vargyas Lajos írta Magyar népzene fejezet kutatástörténeti bevezetője egy mondatban hivatkozik Együd Árpádra, mások mellett megemlítve nevét, mint a határainkon belül működő, egy-egy területre specializálódó gyűjtőjét. A kötet végi bibliográfia egy művét tartalmazza: *Somogyi népköltészet*, Kaposvár, 1975.

Szűkebb választott pátriája, Somogy méltón őrzi emlékét, és próbálja ápolni és közzétenni nagy jelentőségű munkája hagyatékát. Kaposvárattól művelődési központ viseli a nevét, a Somogy Megyei Múzeumok Igazgatósága pedig a tudományos hagyaték ápolására, a páratlan értékű gyűjtési anyag rendszerezésére, digitalizálására és feldolgozására külön csoportot hozott létre. A hagyaték három nagy részből áll: hangzó-, kézirat és archív filmanyagból. A hangzóanyag – 288 magnószalag és félszáz kazetta – részben Együd Árpád korábban publikált gyűjtéseit őrzi, részben kiadatlan anyagát. A gyűjtések zöme somogyi, de Együd gyűjtött Erdélyben és szülőfalujában, Peröcsényben, amelynek népi kultúrájáról monográfiát szeretett volna készíteni. Fájdalmasan befejezetlen életművében erre már nem került sor. Ennek elvégzése a jelen és jövő néprajzos nemzedékeinek a feladata – a mi feladatunk – maradt.

Pécsi Mária emlékére

Tudja, uram, az álom fura dolog. Benne gyülemlik össze mind, ami vágy, ami félelem. A káosz birodalma ez, ugyanakkor logikája irgalmatlan. Biztos ismeri azt az érzést, amikor összekeverednek az arcok, az események és az idő, és nem tudja, mitévő legyen, vagy mit jelentsen ez. Tudom, mit fog mondani: részeg vagyok, összehordok hetet-havat, és kihasználom, hogy ingyen vevelem a borát. De megbeszéltek már, hogy tekintse ezt alamizsnának egy haldokló filozófus számára, aki, ha hiszi, ha nem, nemesi családból származik, és nagyon gazdag dinasztia sarja. De látja, mi történik vele? Nyomorult, száműzött, aki leül magával ebben az olcsó, büdös kocsmában, és kénytelen elviselni a maga otromba és faragatlan megjegyzéseit ezért a pár deci borért, amit méltóztat elé tolni. De mit beszélek én össze-vissza? Igaza van, megbolondultam. Az álomról beszéltem, de kérem tisztelettel, ne szakítson félbe, maga faragatlan tuskó, vagy megint mellékvágányra fogok térni, ami nem jó sem nekem, sem magának, mert elnyújtja és lelapítja az elbeszélést. Tudom, hogy ismétlem magam, de ha csendben marad kicsit, akkor van remény, hogy a történet végére jutok. Szóval, úgy néz ki, hogy tényleg meghülyültem, vagy valami megzakkant a világban. Vajon amit mesélek magának hetek óta, ezek valóságos események vagy álmok, képzelgések, rögeszmék, a fantáziavilág szüleménye, illetve ördögi keverék az álom és a valóság között? Nem tudom. Kóktél, amelyet az istenek összekotyvasztottak, vagy az egyiptomi boszorkányok főztek ki a konyhájukban, hiszen Hatsepszut megsemmisítése, Ozirisz meggyilkolása, Ízisz könnyei és Kleopátra öngyilkossága nem különbözik attól, amit most mesélni fogok magának. De szépen kérem, ne szakítson félbe, vagy isten a tanúm, odavágom ezt az üveg bort az ön fejéhez, maga kötekedő bitang. Tudom, mondtam már, hogy maga mennyire türelmetlen és agyalágyult, de nem árt figyelmeztetni ebben a füstös, félreeső kocsmában: a türelmetlensége nem vezet semmi jóra.

Nem győzöm hangsúlyozni, hogy nem tudom, amit mesélek majd magának, az álom volt vagy tényleg így történt. Mostanában sokat alszom. Az alvás az egyetlen vigasztalásom a szorongás és a semmittevés ellen. Alszom és alszom. Ezért néha úgy gondolom, hogy ez álom volt. De nem normális, szokványos álom, hanem inkább, ahogy az angolok szokták mondani, day-dream. Délibáb. Jönnek-mennek a figurák a szemed előtt, jönnek-mennek az események a szemed előtt, történik valami és az ellenkezője, vagy nem történik valami és nem történik az ellenkezője sem. Fura dolog ez, uram. Illetve félelmetes. Sokszor nem tudom, mitévő legyek. Felébredjek vagy kiabáljak, vagy kiugorjam az ablakból, de végül, ahogy szokott lenni, nem csinálom sem ezt, sem azt, hanem leülök, magyarázatot várok, megfejtést, vagy legalább segítséget, hogy megértsem mindazt, ami a szemem előtt zajlik, vagy ami történik velem. Fáradt vagyok, fáradt. Mi ebben új? Semmi. Igyekszem legyőzni a fáradtságot, hátha felocsúdom és megértek valamit. De a fáradtság mindig felülkerekedik, és a homályos fantáziámba merülök. Igaz, hogy az alvás az egyetlen vigasztalásom mostanában, de egyre inkább az éber feszültség és szorongás foglalja el a helyét. Úgy néz ki, nincs menekvés. Utolsó látomásom vagy fantáziám rémisztőbb, mint a többi-

ek. Látom, hogy egy ismerős lány felmegy egy magas épületre öngyilkosság céljából. De ki ez a lány? Honnan ismerem? És egyáltalán, miért akar öngyilkos lenni? Nem tudom. De kérem, hányszor mondtam, ne szakítson félbe! Én sem tudom, mi ez. Annyi, hogy rohanok utána, próbálom meggyőzni, hogy ne csinálja, vagy legalább erőszakkal elfogni őt, megakadályozva, hogy leessen. Kalimpál, próbál kiszabadulni a karjaimból, amelyek átölelve visszatartották őt a zuhanástól, de végül sikerül kihámozni magát a szorításból, és leugrik a semmibe.

A látomásokban az eseményeknek általában nincs sorrendje. Eléd ugranak, csak úgy, előzmények nélkül, összefüggés nélkül, magyarázat nélkül. De ahogy sejtette, a próbálgatásom kudarcot vall. A lány súlyos teste a kemény aszfaltban pontosan akkora mélyedést csinál, mint a testmérete. Hogyan lehet ez? Mintha az aszfalt puha gittféle lenne, amibe bele lehet süllyedni, és kirajzolódnának a ráesett tárgyak sziluettjei. Álomban valami folyjni kezd a szájából, ragadós fekete folyadékféle. Se nem víz, se nem vér. Inkább nyers fekete olaj. Nézek rá rémülten, miközben a fekete folyadék kiömlik a szájából, furcsa pocsolót csinálva körülötte. Nézek a járóelőkre, talán valakit érdekel a dolog, talán valaki segít nekem, hogy megértsem, mi történt. Talán valaki sajnálja a lányt és engem. Talán valaki válaszol a kérdéseimre. De az emberek mennek, mennek a kiterített test mellől, néha kíváncsiságból ránéznek, és folytatják útjukat. Mintha szemétkukára néztek volna, amelyet kiborítottak az utca közepére, vagy egy kis állatra, amelynek két feje van. Valami nem szokványos, de nem érdemi, hogy jelentőséget tulajdonítsanak neki. És ahogy történni szokott a valóságban, néhányan gyorsan elfordítják a fejüket, mintha nem látnának semmit.

Próbálom álomban megfejtani hollétem. Hol vagyok? Milyen szögben látom mindezt? Vajon leereszkedtem az utcára azok után, hogy a lány lezuhant, és állok a teteme mellett? Vagy még mindig ott vagyok a magas épületen, onnan figyelem, hogy mi történik ezután? Tényleg próbáltam megfogni a lányt, hogy ne essen le? Vagy siettettem lépteimet, próbáltam utolérni őt a bejáratnál, de a lány közben levette magát a mélybe? Vajon egyáltalán része voltam a történetnek, vagy máshonnan figyeltem az egészet, mint egy isten vagy ördög, aki messziről nézi az eseményeket, és elképzeli, hogy befolyásolja vagy egyik szereplője azoknak, hogy ezzel bizonyítsa léte jogosságát?

Az álomban, és mint általában, ahogy az álmokban szokott lenni, a dolgok elveszítik a logikájukat. Az idő egymásba folyik, és az arcok összekeverednek. Nővéred ölti magára anyád arcát, barátod hordja apádét, de ennek ellenére az eseményeknek és az időnek saját logikája van, és rejtélyes, kacifántos jelentősége. Ébredésem után próbálom megfejtani a sok egymásba fonódó jelet. Tudom, hogy minden álomnak a valóság az alapja, vagy elfojtott vágyak kifejezése, amelyek szabadon kipattannak az álomban, amikor a mindennapi ész és logika markolása felenged. Tudom ennek a rémálomnak a valóságos gyökereit. De nem értem a jeleket. Nem értem például, miért most ad hírt magáról. Miért ebben a konkrét formában? Miért folyik a lány szájából fekete olaj? És az álom apró részletei miért nem tekerednek, nem torzulnak, nem alakulnak át más formákká? A személyek ugyanazok. De az a furcsa, hogy eb-

ben a látomásban az események sorrendje szigorúan meghatározott. Az idő és a hely nem játszott a megszokott játékot, nem fonódott össze, nem nyúlt ki, nem torzult el.

Tudom uram, mit fog mondani: az álmokat és a látomásokat nem szabad komolyan venni, mivel felgyülemlik bennük mindenféle, ami ide tartozik, ami nem. Ráadásul az álmodozó fizikai állapota befolyásolja a látomását, ha fáradt vagy éhes, vagy egyszerűen fázik alvás közben, vagy a hátán alszik, és így tovább. Csupán a fizikai elhelyezkedése rossz képeket vagy rózsás víziót eredményezhet. Igaza van, uram. De hadd fejezzem be a történetet. Illetve hadd meséljem el az álom valóságos mivoltát, egyszerűen mondva, miből jött létre.

Tizenkét évvel ezelőtt, vagy akár húsz éve is lehet, nem tudom, elfelejtettem már, ami nagyon furcsa. Annak idején úgy gondoltam, nem felejttem el soha a dátumot. De látja, mégis elfelejtettem. Különös dolog a memória, uram. Mint a makacs kutya, fekszik, ahova akar, helyezkedik, ahova akar, megy vagy jön, előretolja az orrát, vagy hátra, ebbe nincsen beleszólásunk. Fura dolog a memória, uram.

Ismertem egy középkorú asszonyt és kamasz lányát. Anya és lánya... Nem teljesen így volt. Első találkozásunkkor nem ez volt a felállás. Úgy nézett ki, hogy két nő, akik utálják egymást. Vagy legalább az egyik fél részéről a gyűlölet és a megvetés nyilvánult meg, világosan és egyértelműen. Sejtheti, hogy a lány részéről. Ami az anyját illeti, szerette a lányát. Igaz, hogy a maga módján, de szerette. A lány tizenöt vagy tizenhat éves forma, és ahogy később megtudtam, a kamaszok legelterjedtebb lelki betegségétől szenvedett, a depressziótól és frusztrációtól. Az anya elegendő gondoskodásának és megértésének hiányát a lány gyűlölettel viszonzta, és nem ritkán agresszivitással. Ráadásul itt van a nehéz kamaszkor: a panaszok, a vonzódás a másik nem iránt, az arc-pattanások és az apa hiánya. Alkalmam volt beszélni a lánnyal egyszer vagy kétszer. Világosan látszott, mennyire örült, hogy valaki szóba áll vele, pláne, hogy ez a valaki férfi. Felnőtt, aki az apa és a hím szerepét tölti be a lány fantáziájában. De mivel a korkülönbség több, mint húsz év volt, az a gondolat, hogy kapcsolatot létesítsek vele, nem jöhetett szóba. Mi tagadás, féltem, hogy valamiféle férfi-nő kapcsolat alakul ki a lánnyal. Botrány lett volna. Pláne, hogy több ízben elterjedt rólam, vén kéjenc vagyok, aki nem kímél sem fiatalot, sem öreget, és nem válogat, a lényeg, hogy kielégítse nárcizmusát, hogy ő mindig a hódító Mido, az ellenállhatatlan és sármos Mido. Félelem elsősorban az anya miatt gyülemlett bennem. Házsártos volt és megkeseredett. Ráadásul el voltam foglalva a problémáimmal és mindennapi teendőimmel, amelyeknek se vége se hossza. És annak ellenére, hogy éreztem, mennyire éhes a kislány a gyengédségre, nem tudtam mellette maradni, segíteni őt. Vagy egyszerűen nem akartam.

Hetek teltek el anélkül, hogy láttam volna a lányt, akiről tudtam édesanyjától, hogy pszichológushoz jár évek óta.

Mondani fogja, tisztelt uram: ebben a hülye történetben nincs semmi rendkívüli. De kérem, várja ki a végét, és ne legyen ennyire agresszív és házsártos, mint az anya.

Szóval, említettem, hogy a kamaszlány, egyébként a neve Mária, pszichológus-

hoz járt. De ahogy lenni szokott ebben a szerencsétlen országban, a terápia rontott a lány állapotán. Emlékszem az egyik egyiptomi pszichiáterre. Egyetemen tanított, harminc éve magánrendelőben tevékenykedett. Hívták őt külföldre előadásokat tartani, kongresszusokat vezetni, vagyis a szakma kiválója, doyenje. Családunk egyik összejövetelén hosszan vitatkoztunk a szakmájáról. Húsz éves egyetemista srác voltam, de soha nem felejttem el, amit mondott: Kedves Mido, az évek során több száz pszichiátriai esetet kezeltem, de egyik betegnél sem tudtam, hogy valójában mi a baja. Tapogattam a sötétben, spekuláltam, elméleteket gyártottam, szisztémákat építettem, módszereket hajtottam végre, de igazából nem tudtam, mi van a beteggel. Természetesen azonnal megállapítottam a fő problémát: depressziós, skizofréniás, mániákus, és így tovább, de a részletekben elvesztem, és kénytelen voltam össze-vissza próbálkozni a beteg, hátha valami bejön. Gyakran sikerült, de alapjában véve, és itt van a lényeg, a véletlen műve volt, nem az én érdemem. Sok esetben többet ártottam a betegnek, és súlyosbodott az állapota a kezelés előrehaladtával. Vedd át tőlem, kedves Mido, ezt a fontos elvet, és ne felejtsd el soha: ha valaki pszichés beteg, és elviszik a pszichiáterhez vagy pszichológushoz, garantáltan nem fog teljesen meggyógyulni soha, és ahogy mondtam, sok esetben az ellenkezője történik. Aki bemegegy a terápia körébe, abban erősen tudatosodik, hogy ő beteg, ez rögződik benne, és soha nem tud kimászni ebből az állapotból. Időről időre enyhülnek a tünetei, vagy látszólag meggyógyul, de végeredményben, kedves Mido, kialakul benne az a rendíthetetlen meggyőződés, hogy ő ez: depressziós, vagy mániákus, vagy betegesen érzékeny, és így tovább.

A férfi mellé ültem a kanapén, szürcsöltem a kávé és nem hittem a fülemnek. De most, tisztelt uram, harminc évvel a beszélgetés után, rájövök, hogy Musztafa doktornak igaza volt. Pláne, azok után, hogy megismertem ezt a kamasz, depressziós lányt. A pszichológusa, aki történetesen nő, világos példa volt arra, amit réges-régen hallottam az egyiptomi pszichiátertől. Nem javította az állapotát, hanem rögzítette benne a betegségét, és a kezelése során nem tudott igazi segítséget nyújtani. Az orvos nem volt képes belátni, hogy a lány betegségét elsősorban az anyjával való bonyolult és zavaros viszonya okozta. Rosszul és tévesen analizálta motivációit, anélkül, hogy figyelembe vette volna a különböző körülményeket, főleg a kamasz beteg gyűlöletét édesanyja iránt, vagy a különbséget, amelyet az anya tesz fia és lánya között. Ezeket a fájdalmakat Máriától tudtam, és még további néhányra következtettem, anélkül, hogy igazán érdekelt volna a sorsa vagy szenvedése.

Most, tisztelt uram, ivócimborám, hogy ne terheljem magát a részletekkel, áttérek a lényegre, a döntő pillanatra ebben a szomorú történetben, illetve a látomásos álomban, amiről valójában nem tudom, hogy álom volt vagy tényleg így történt, ahogy emlékszem. De ez már mindegy, csak hallgassa a döntő pillanatot, vagy, ahogy szokták mondani, a záró fejezetet.

Történt, és sokadjára ismétlem, nem tudom, hogy ez az álom része, vagy utólag csatoltam hozzá, de ez valójában nem lényeges, hogy egyszer leültem a buszmegálló padjára, várva a buszt, amely nem akart jönni. Gyülekeztek az emberek, és egyre

többen álltak a megállóban. Ragyogó idő volt. Nyár, pontosan emlékszem, július 20. A nap hétágra süt. Minden hívogat az életre. Minden élőlény és minden tárgy teli hanggal kiabálja, hogy jó élni. És ahogy szokás, ez a szépség fájdalmat okozott, hiszen nem tudom, mit jelent, hogy jó élni. A múlt keserű emlékei és a jelenlegiek nem teszik lehetővé, hogy kiszökjem énem hideg és szűk börtönéből.

Leültem, vártam. Közben szórakozottan jobbra-balra nézelődtem, anélkül, hogy bármit látnék. Hirtelen balra néztem, és egy másik szempárra esett a tekintetem, amely teljes szélességével bámul rám, anélkül, hogy le akarná, vagy le tudná venni magát rólam. Nem fogtam föl első pillanatban, hogy ki az. De ahogy ezek után

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek X.*

még egyszer ránéztem, felismertem: Mária. Annak ellenére, hogy többször lesütöttem a szememet, a lány továbbra is rám bámult, mintha valami hipnotikus állapotban lenne. A szomorú az, hogy tekintete tele volt bűnbánattal, összekeveredve mérhetetlen gyűlölettel és keménységgel. Nem tudom, hogyan lehet elmagyarázni azt az érzést, amikor tudod valaki tekintetéből, hogy ez az ember gyűlöl, és kívánja, hogy megfojtson, vagy elevenen elégessen. S miközben lesuntam a szemem vagy a semmire néztem, azon gondolkoztam, mi lehet az oka ennek a kegyetlen tekintetnek, hiszen nem bántottam, ellenkezőleg, amikor utoljára beszéltem vele, igyekeztem mutatni neki, hogy kedves, szeretetreméltó, és meg tud birkózni a nehézségeivel. Akkor miért néz így rám? Vajon azért, mert nem vettem tudomást róla, nem beszéltem vele hetek óta? Vagy azért, mert most nem mentem oda hozzá, és köszöntem neki? Vagy egyszerűen azért, mert keserűséget érez a fájdalom, és édesanyjához fűződő kapcsolata miatt? Nekem szól, vagy a rút világnak, amely megfosztotta őt a jogától, hogy boldog legyen? Vagy egyszerűen mindig ilyen a lány tekintete? Nem tudtam megfejteni, és később drága árat fizettem ezért a hibáért. Ha tudtam volna olvasni a lány szeméből, akkor lehet, megakadályoztam volna a tragédia bekövetkeztét. De mindig, mindig elkésem, és utólag jövök rá, hogy mennyire egyértelmű volt a dolog, és mennyire vak és ostoba voltam.

Miközben jobbra, balra mérlegelem a dolgot, megjött a busz. Felszálltam, és az ablakhoz álltam. És utoljára ránéztem. Ismét találkozott a szemünk. Ugyanaz a tekintet, de ez alkalommal halvány, elfojtott segélykiáltás. Mint haldokló, aki utolsó erejével kinyújtja a kezét, hogy kapaszkodjon beléd, de hiába, te mész tovább, és távozol, kiáltó úrt hagyva magad után. Ebbe a kegyetlen tekintetbe több félelem és rettegés ivódott, mint gyűlölet. Mintha az utolsó segítő kéz, amely érte nyúlhatott volna, eltűnt. Vagy az utolsó remény lassan, de biztosan elhalványodik, míg teljesen homályba merül. Távozik a busz, és fordul, miközben próbálom látni a lány utolsó vonásait. Amikor beérkezem a belvárosba, gúnyolom magam a melodramatikus túlzásaimért és szentimentalizmusomért, megpróbálom megfejteni beteges képzelődéseim, vagy inkább elfelejteni, elfelejteni az egészet. Igyekszem elfoglalni magam az élet hitvány dolgaival, hogy ne gondoljak a lényegre, az igazi fájdalmakra, miközben elhatározom, hogy az első adandó alkalommal beszélgetek a lánnyal. Talán kapok tőle magyarázatot és megfejtést erre a tekintetre. Talán jobban közeledem hozzá. Talán elfelejtem ezeket a szomorú, kegyetlen szemeket. Talán,... talán.

Mit mondhatok, uram? A dolog ezekben a napokban nem foglalkoztatott engem túlságosan. Igaz, néha gondoltam rá, de hazudnék, ha azt állítanám, hogy nem felejtettem el a lány tekintetét, a pszichológus impotenciáját. Dehogynem! Elfelejtettem, és folytattam a mindennapi lényegtelen, ostoba és semmitmondó tevékenységemet, számlákat fizetni, élelmet vásárolni, ismerősökkel csevegni. De, ha hiszi, ha nem, egy hónap múlva véletlenül találkoztam a lány anyjával. A nő külső vonásai teljesen megváltoztak. Az arcán torzulások jelentek meg, amelyeket csak olyan ember hordoz, aki nemrég fájdalmas traumát élt át. Az orra mintha a jobb arcára húzódott volna, mint egy Picasso-kép. A szeme kitágult, de a tekintete messzire néz, illetve

semmire. Valahova távolra. Az álla megvastagodott, furcsa vonalak és fonnyadások jelentek meg rajta. A haja a homlokánál és halántékánál teljesen megőszült. A nő száz évvel meg volt öregedve, ezért nehezen ismertem fel, de megismertem. Ugyanabban a buszmegállóban állt, amelyben a lányával találkoztam néhány héttel ezelőtt. Kíváncsi voltam a hirtelen szomorú változás okára, odaléptem hozzá, de a nő még mindig nem akart semmit észrevenni. Mintha külön világban élne, nem is figyelve a buszra, amely éppen érkezett a megállóba. Illedelmesen köszönök, és próbálom visszahozni erre a világra.

A köszönés után feltettem a szokásos ostoba, és igazi érdeklődés nélküli kérdést: miért hord fekete ruhát? Valaki rokon meghalt? – folytatom részvétlenül. (Persze, te fajankó, miért hordanak az emberek gyászruhát? – mondom magamban csodálkozva.) Gondoltam, hogy röviden fog válaszolni, részvételem nyilvánítom, és megy mindenki a dolgára. De a nő nem reagált rögtön, bámult rám bambán, mintha nem értené, mit beszélek. Lassan és hideg tárgyilagossággal suttofta, hogy a lányát gyászolja. Rám került a sor, hogy én álljak bambán, mozdulatlanul, megdöbbenve, képtelen voltam ránézni vagy kérdezni. A lánya? Mária? Mi ez? Jól hallottam, jól értettem? A csend kényesen hosszú percekre megnyúlt. Hogy megtörjem, megkérdeztem hülyén: mit akar ezzel mondani? Ugyanazzal a hideg, kegyetlen, szomorú tárgyilagossággal elmesélte, hogy július 20-án délben a lánya öngyilkos lett, ledobta magát a közelben lévő magas házból. Rámutatott az épületre, amely nincs messzebb kétszáz méternél attól a megállótól, ahol álltunk. Tizenhét emeletes épület, jelenleg a legmagasabb a városban.

Kérdezem a nőt még egyszer a dátumról, és hallom ugyanazt a választ. Felvilan feszült agyamban a rettentő és sokkoló felismerés: ugyanaz a nap és ugyanaz az óra, amelyben találkoztam vele a buszmegállóban! Úton volt a halálához, önmaga megsemmisítéséhez. Az épülethez, amely kődobásnyi távolságra van tőlünk. Most fogtam fel igazán, hogy amikor találkoztam vele, megpróbált belekapaszkodni az utolsó menekülési lehetőségbe, vagy amiről azt gondolta, hogy lehetőség. A kegyetlen tekintete szemrehányás volt, amiért nem közeledtem hozzá, és kérdezem meg, mi van vele. Tudta, hogy engem sem érdekel a tragédiája. Nem érdekel, mi nehezedik rá, s muszáj átvágnia azon a kétszáz méteren. Muszáj. Nincs az az isten, aki segít rajta. Nincs az az erő, amely visszatartja az életben, vagy visszaadja a reményt, hogy lehetne élni még talán.

Hol a nőre, hol a magas épületre bámulok, amely kegyetlenül, kihívóan, szótlanul áll. Hirtelen elhagyom az asszonyt, anélkül, hogy kiejteném az üres részvét szavait. Mint egy alvajáró, eltávolodom tőle, anélkül, hogy igazán tudnám, hova megyek. Csak el innen! El ettől a szörnyetegtől, aki hamis híreket közöl velem, és meg akar ölni. Biztos hazudik. Távolodom tőle, ismételve: biztos hazudik. Átvágok az úton a másik oldalra, odaérek az épülethez, felmegyek és a tizenhetedik emeletről bámulok a mélybe. Elfog a remegés. Uram atyám! Hogyan merte ez a tizenöt vagy tizenhat éves lány megtenni? Biztos hazudik az anyja! Honnan vett ennyi bátorságot, hogy levesse magát ebből a félelmetes magasságból? Vagy ez a csüggedés és kétség-

beesés hatalma, amely minden emberből oroszlánt csinál, akit nem érdekel semmi más, kivéve, hogy szabaduljon bírhatatlan, keserű terheitől? Csak pihenjen kicsit. Vagy örökké. Én is csüggedt vagyok, kétségbeesett, de nem merem levetni magam ilyen magasságból. Én is meg akarok halni, de nem tudok, vagy nem vagyok képes arra gondolni, hogy a testem összeütközik evvel a kemény aszfalttal ebből a mérhetetlen magasságból. Atyaúristen! Vajon hogyan nézett ki a teste és szép kamaszarca földet érése pillanatában? Vajon mit gondolt esés közben? Vajon félt? Vajon kívánta, hogy megmeneküljön a haláltól? Vajon meggondolta magát, és vissza akarta vonni szörnyű döntését? Nem tudom. És ez örökre titok marad. Egyedül csak ő tudná megmondani, mit gondolt. De ő már nem mondhatja, ő már nincs sehol. Hol keressem, hogy megtudjam? Muszáj tudnom, vagy meghalok. Beharapom az ajkam a fájdalomtól.

A fájdalom. Miért nem segítettem rajta? Miért nem beszéltem vele? Talán barátok lettünk volna. Talán feleségül vettem volna, és csináltam volna neki három szép egészséges gyereket. Talán lehetőséget adtam volna neki az élethez. Még nem élt. Még nem kapta meg jogát a szerelemből, anyaságból, boldogságból. Ó istenek, ez a ti igazságotok? Ó ég, ez a te kegyelmed? Nézek az égre: tiszta, kegyetlenül tiszta. Kék. Nincs egyetlen felhő sem. A nap süt, szinte felperzsel mindent. És a madarak repülnek. Minden követi a szokását. A világot nem érdeklek sem én, sem Mária. Ugyanaz a szépség, a gyönyörűség, amely a múlt hónapban volt. Vajon miért nem változott semmi azóta, amióta meghalt ez a lány? Vajon így szabja a világ kapcsolatát velünk? Mi csak kis csavarok vagyunk, amelyeknek semmi jelentősége a mozgásában? Meghalunk vagy nem halunk meg, megy tovább az útján, anélkül, hogy figyelne egy törékeny test esésére. A tragédiák csak számunkra azok. A világnak csupán események, mint minden esemény. A jó és a rossz csak nekünk az.

Leereszkedem a beton épületből. Állok előtte, bámulok az aszfaltra, amelyre a lány esett. Talán találok rajta mélyedést. Talán találok rajta vérnyomot. Talán megtalálom egyik fülbevalóját elszóródva a fal mellett, vagy a zsebkendőjét vagy a nevét elrejtve a virágágyásban. Talán, ...talán... De semmi. Körbejáróm az épületet, vizsgálom a földet egyre másra. Mintha keresnék egy nagyon pici valamit. Guggolok, és nézek jobbra-balra. Semmi jele, hogy emberi test esett rá hetven méter magasságból. Semmi jele, hogy ide esett Mária, a tündéri Mária, a törékeny testű Mária. Talán eltisztították a vér nyomait, hogy ne emlékeztesse őket a hasonló sorsra, ami rájuk vár, ha felfedezik az élet kegyetlenségét? Talán egyáltalán nem történt semmi ebből? Talán mindez csupán hamis álom, vagy gyerekes fantázia beteges agyamból? Talán mindez lassú, hosszú illúzió, amely mindjárt elmúlik, és ez a hónap csupán egy pillanat, és hamarosan találkozom a lánnyal? Akkor mellé fogok állni, szeretni fogom, feleségül veszem, dédelgetem, becézgetem, minden percben mutatom neki, hogy szeretem, és kár, nagy kár meghalni. Könnyögek neki, hogy kíméljen engem a fájdalomtól, kíméljen engem a bánattól és a büntudattól. Könnyögek neki, hogy én is megsebzett lélek vagyok, mint ő, jó lenne, de jó lenne, ha megfogná a kezem, megölelné, és sírna velem. Állok a kegyetlen, közönyös épület előtt, felemelem a ke-

zemet az égre, kiabálok torkom szakadtából: szeretlek Mária! Szeretlek kislányom! Miért csináltad ezt velem? Könyörgöm! Gyilkosod vagyok és vigasztalhatatlan apád. Könyörgöm, csak ezt ne csináld velem! Tied vagyok! Rabszolgád vagyok, a lábad elé teszem a szívemet, a lelkemet, de ezt ne csináld velem! Mindent megteszek, de könyörgöm, ezt ne csináld velem! Miért árultál el, és hagytál el? Miért kínozol? Miért vagy ilyen kegyetlen? Nem akartalak elhagyni téged soha, de te megtetted.

Felállok, miután elzsibbadt a térdem. Utoljára felnézek az egykedvű épületre, és hazahurcolom magam. Nincs kedvem bemenni a belvárosba, ahogy szándékoztam, mielőtt találkoztam a lány anyjával. Az úton bámulok a járókelőkre, és nem látom egyikük arcán sem a meghökkenés jelét. Nem látom egyikük arcán sem jelét, hogy elvesztett volna valamit, vagy a világ, az egész világ elvesztette volna egy darabját, és csonkán forog tovább. Semmit. Semmit.

Azóta nem álmodtam Máriáról egyszer sem. Emlékszem rá időről időre, de ébren és halványan. Csodálkozom, csodálkozom magamon, hogyan felejtettem el őt. Elfoglalták a helyét az agyamban a saját problémáim, a nevetséges problémáim. Nem álmodtam róla soha. Akkor miért most, ennyi évvel az eset után jön hozzám álom, rémálom, látomás formájában? Olyan fájdalmasan történik mindez, hogy belesajog a szívem.

Látja, uram, most is, amikor mesélek magának, remegek. Elcsuklik a hangom. Bocsásson meg a nyomorult filozófusnak, bocsássa meg, hogy sírok. Tudom, vén ostoba vagyok és szentimentális. De mit csináljak? Ha ilyesmi történt volna magával, mit érezne, vagy mit mondana? Szóljon hozzá, kérem! Most csendben marad? Éppen most? Mindig félbe szokott szakítani, és éppen most nem mond semmit? Maga kocsmatöltelék! Akkor legalább rendeljen két deci bort, és bocsássa meg nyomorúságomat. Tudom, élősködöm magán, de mint látja, remeg a kezem, és bor nélkül nem lehet bírni. Ezt valóban nem lehet bírni. Mondja nekem őszintén, ha ez történt volna magával, bírná? Miért nem beszél, tisztelt uram? Miért kínoz maga is engem? A legjobb, ha most felállok, és elballagok innen. Látszik, hogy a történet nem volt az ínyére. Tudom, hogy nem volt túlságosan szórakoztató, de mit csináljak. Nincsenek szórakoztató meséim, de úgy gondolom, emlékezni fog a történetre és Máriára. És nem ártana emlékezni. Nem ám! Most elmegyek, odamegyek a magas épület elé, hátha találok valamit ebből a tündéri lányból. Hátha megtalálok néhány hajtincset vagy egy darabot a ruhájából. Tudom, mit fog mondani: Maga bolond! Ennyi év után?! De higgyen nekem, fogok találni valamit. Biztos vagyok benne, hogy hagyott nekem jelet, hogy ő is szeret, és vár rám valahol. Valahol, ahol nincsenek magas épületek, nincsenek pszichiáterek, ahol nincs fájdalom és bánat.

Akár a tolvaj

Jönnél, de már bezárva minden ajtó,
fejed fölött az ég sötétbe hajló,
komor magánya mindent húsre mázsol,
merítve lépted árnyas csendporából.

Beszökhetsz úgy, akár a tolvaj, lopva,
a szívedet szoros marokra fogva,
a minden mindegy reszkető falánál
hamis meséket, lim-lomot találnál.

Csak rettegést, csak néma szót, de főleg
üres szobát, mi nagyra nő belőled,
és mintha fogva tartaná az álmod,
amíg bizalmam újra megtalálod.

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek*

VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF: SZABADSÁGOT ERNESZTŐ SANTOSNAK!

Íme, a készlet – nyitotta ki B. Sajtos Miklós megyei kisz-titkár a vezetőképző emeleti szobájában a barna szekrény ajtaját, s kinyújtott, könyökben mégis kissé behajlított karját elegáns mozdulattal, fentről lefelé végighúzta a palackokon. Leesett az állunk, mert elit piák sorakoztak ott, legalább ötven üveg a polcokon: konyak, citromos cinzano, white lady, baccari, pezsgő. Ilyeneket mi legfeljebb a Kolumbia Hotel bárjában láttunk, ha szalagavató vagy ballagás után elkóborultunk a kollégiumból kicsit az éjszakában.

– Most mindenki annyit ihat, amennyi beléfér, számla nincs! – mondta B. Sajtos Miklós, s adysan, jobbról balra fésült, sötétbarna, homlokába hulló haját hátrasi-mította. Jóképű gyerek volt, hozzánk képest öreg, már huszonnyolc éves, de az érettségiző csajok közül még mindig el-elkapta a lazábbakat. Olykor a fiatalabbakat is.

A moszkvai VIT-re (világifúsági találkozóra) készültek B. Sajtosék, egész Csánádból csak huszonöten mentek, a legvonalasabb legkiválóbbak, s az indulás előtti utolsó napon meghívtak pár embert a búcsúbulijukra.

Én nem tartoztam a helyi kisz-elithez, Bela Misi csábított át a banzájra, iskolánk csúcstitkára, akinek bérlete volt a moszkvai gépre. Nem akarok magyarázkodni vagy mentegetőzni, utólag öngigazolni, de tényleg véletlenül lettem az egyik alapszervezet kisz-titkára a suliban. Vicesen azt szoktam mondani, hogy gyanútlanul lementem egy kólát meginni a pinceklubba, s mire feljöttem, már kisz-titkár voltam. A pártösszekötő csaj azt ígérte, hogy csak egy kis beszélgetésről lenne szó, s pechünkre alakuló ülés lett belőle. Rajtunk, elsősökön kívül csupa negyedikes volt ott, akik érettségi után kirepülnek a fészekből, mi pedig maradunk. Én a „jó tanuló, jó sportoló” cím tulajdonosa voltam, s Hédike, a pártösszekötő rábeszélte az osztálytársakat, hogy engem jelöljenek titkárnak, és aztán szavazzanak rám. Először tréfára vettem a dolgot, sokkal inkább figyeltem a békési kiscsaj háromszög-alakban kivillanó piros bugyijára, ahogy ült azon a puffon, háta mögött az újdonságnak számító színes tévé, a color.

– Mit szólsz a minivizorhoz? – súgta fülembé Szabó, mire mindkettőnkből kitört a röhögés.

Elkéstem, rákerültem a jelöltlistára, s aztán meg is szavaztak, utánam a vezetőségi tagokat, a szervezőtitkárt, az agit-propost, a többit. Nem örültem neki, mert focista szerettem volna lenni és továbbtanulni, a mozgalom élet nem hiányzott.

De ekkoriban még nem volt divat ellenzékieskedni, Kádár rárottyantott a krumplilevesre, azt hittük, örökké tart a szocializmus. Mi már a fejlettet építjük, mondták, s hamarosan belekezdhetünk a kommunizmusba. A kéthalmi apparatcsikok biztosan ültek a helyükön, a tanácselnök és a vébétitkár elmozdíthatatlannak látszott, s úgy tűnt, a városi párttitkárt sem robbanthatja ki senki és semmi a székéből, csak az atombomba. Ahhoz nagyon nagy balhé kellett, botrányos házasságtörés vagy idült alkoholizmus, hogy valaki, aki benne volt a rendszerben, végleg kiessen a pikszisből. Mint mikor Szügyi világos nappal körbeokádta a pártházat, a járási elvtársurak érezték, hogy ez már a vég, ez mégiscsak sok, s elmozdították szerencsétlent a helyéről.

Csomorkány Tibor, az innen elkerült nagyember gyöngé miniszteri poszton ott ült a kormányban, de ahhoz elégnék bizonyult a protekció, hogy Kéthalmon akkora tűzoltóságot építsenek, mint a Herzog-kastély. Az egész megye tűzoltói elfértek volna benne, míg a vidék másik szegletében leégett a búzatabla. Hiába, Csomorkány erre tudott pénzt szerezni, ezért ezt csinálták.

A járásnál kihalásos alapon cserélődtek a káderek, mint ahogy az iskolavezetők kinevezések is örök életre szóltak.

Amikor B. Sajtósék moszkvai útja előtti „ereszd el a hajam”-megmozduláson behozták a szendvicses tálat, az tűnt az estébe hajló délután csúcspontjának. Én addig még nem láttam kenyéren kaviárt, nálunk otthon a birkapörkölt kovászos uborkával és a rántott csirke húslevesrel számított a luxus netovábbjának. És egyszerre, egy szobában nem láttam ennyi fiatal részegyet sem, akik egy állító helyükben kóstolgatták végig a piakülönlegességeket.

Ekkor kezdett nálunk divatba jönni az oroszosan ivó pártember típusa, aki deci-számra, vizespohárral issza a vodkát, a töményet, a pálinkát. Hiába a kölcsönös vendégeskedések, a delegációk oda-vissza utaztatása megtette a hatását, itthon egyre inkább ez a minta terjedt el, erénynek számított, ha a pártban úgy bírta valaki az italt, mint az oroszok.

Nem játszánám utólag sem az erkölcsöst, de furcsa volt látni, ahogy iskolánk éltanulói összeakadt szemmel, bárgyú bájvigyorral próbálják „feje tetejéről a talpára állítani” a világot. „Hát az lenne a híres szocialista éthosz?” – morfondíroztam magamban, lakatot téve a számra, miközben a „dájköri” utolsó csöppjeivel birkóztam. „A szemináriumokon egész másról hallani, ott Fidel és Che hőstetteiről szemkönyvezve mesélgetnek nekünk a fiatal tanárok, a párt üdvöskéi, itt pedig vad kacagások közepette szajkózzák trágárabbnál trágárabb vicceiket. Hogy is van ez? Helyes ez így?”

– Aki sokat marxol, keveset fog! – nyúlt Hédike, a pártösszekötőnk hóna alá az egyre részegebbnek kinéző B. Sajtós Miklós, majd egymásba kapaszkodva a méterszer méteres zuhanyfülke felé vették az irányt.

– Azt hallottad már, hogy az empiriokriticizmus még mindig jobb, mint egymillió pici Krisztus?! – ordította fülembe habzó szájjal Bela Misi. Jobbnak láttam, ha lelépek, mert már magam is alig álltam a lábamon.

Az emeleti lakrészben, amit a törzsgárda tagjai csak kajütnek hívtak, végigzuhantam az ágyon, szédültem, megfordult velem a világ. Éreztem, hogy a töménnyel hirtelen megöntözött céklás hal (halas cékla?) megindul bennem felfelé. Felpattan-tam, kirántottam az erkélyajtót, s gyomrom beltartalmát a kisz-tábor 207-es szobája erkélyének mozaikkal kirakott padlójára ürítettem. Kissé elkéstem, mert hiába próbáltam gyors oldalazó mozdulattal megközelíteni a félig szabad teret, a röpülő róka súrolta a citromsárga függönyt, amelynek beszerzését a megyei tanács végrehajtó bizottsága külön kérelemre engedélyezte. A rikító anyag vöröslilas foltokkal éktelenkedett, amit konstatálva ideges lettem.

„Te állat, minek iszik, aki nem bírja?!” – próbáltam nyugtatgatni lelkiismeretemet. Az előtérből söprűt, lapátot szereztem, az erkélyen az okádékot összesöpörtem a frissen hullott hó latyakjával, s az egész masszát a fal tövéen téli álmát alvó virágoskertbe zúdítottam. Csak az okozott némi fejtörést, hogy mihez kezdjek a céklafoltokkal, mert a szivaccsal csak jobban szétkentem a trutyit.

Ahogy megszabadultam felesleges terhemtől, máris jobban lettem, s megpróbáltam némi életkedvet csöpögtetni elsivárosodott lelkivilágomba.

„One way ticket, one way ticket!” – szivárgott fel az ócska diszkózene a földszintről, amit először nem tudtam mire vélni, aztán leesett a tantusz. „Hát persze, az ismerkedési est”.

Levászorogtam. Gyalázatosan rossz diszkó volt, a legolcsóbb, legócskább slágeret nyomta a városka lepukkant bárzenésze, aki szabad idejében (csak ilyenje volt neki) a párt és a kisz rendezvényein játszott le a feketén lemásolt szalagokat. Pár eminens bige ücsörgött a sarokban és a falak mentén, a kisasztalok mögött, az orvosira és a jogra készültek, gazdag és befolyásos férjekről álmodoztak, nem „csóringer csövesről”, mint én. Legtöbben közülük a popper stílus szerint öltözködtek, répanadrág és jugós farmerkabát, hozzá magas sarkú cipő.

„Na, ez sem az én estém lesz” – gondoltam, s a büfében választhattam a kőbányai vagy a borsodi sör között, hozzá zsíros kenyér járt ingyen. Égett a pokol, ezért inkább nem fogyasztottam alkoholt, hagymával és paprikával kúráltam magam. A hangfal mögé húzódva, elsüllyedve a kopottas fotójben, épp a világüldözött zsenit kezdtem volna alakítani az elsős kiscsajok kedvéért, amikor váratlanul betoppant Bömbi, a réhelyi gimnázium egyik alapszervezetének kisz-titkára, mellesleg legvagányabb nőnemű lénye. Ő már 18 évesen úgy nézett ki, mint a Rákóczi tér sarkán piros forrónadrágban, csíkos térdzokniban, vállon ridiküllel strichelő örömlányok közül egy, két hatalmas didije majdnem kiszúrta a pólója elejét. Senki sem értette, mit keres egy ennyire túlérétt macska a pisisek között, de Bömbi szeretett minden közösség középpontja lenni, másfelől tudta, hogy a pénzügyi-számviteli főiskolára közepes eredménnyel csak úgy kerülhet be, ha jelentkezését támogatja a kisz. Félig kiivott kólásüvegét úgy lóbálta maga mellett, mintha a woodstocki happening közepén lejtene anyaszült meztelenül. A szegedi Mars téren csempészekről vásárolt Rifle márkájú farmere még jobban kiemelte méretes popóját, amely ebben a beállításban inkább kívánatos, mint utálatos volt számomra.

Pillantást váltottunk, bár nemigen ismertük egymást, túl sokat nem beszélünk még az életben, előző nap semleges témákról diskuráltunk kicsit a kispályás focibajnokságon, a betonból készült pinpongasztalon üldögélve. Alig célzottan lezuttyant a mellettem üresen tátongó fotelbe, majd kissé oldalra fordulva rögtön megindította a csevelyt.

– Te is unod ezt a giccset, mármint a zenét? – kiabálta a fülembe, túloldítva a hangerőt.

– Ajjaj, ne is mondd! – dugtam kezemet a nadrágzsebbe, mert úgy akartam kinézni, mint Johnny Rotten a Sex Pistolsból.

– Tényleg, te mit szeretsz? – szívta meg a mellkasát, s ettől a melle két lég-
gömbre kezdett hasonlítani.

– P. Mobilra járok, ha a környéken koncerteznek. Pitkin a legjobb énekes,
Schuster állati jó fej, mindig hülyéskedik valamit a színpadon. A múltkor a tapsgép-
pel ökörködött sokat.

Kevés híján dögunalomba fulladt az este, a disc jockey rosszabbnál rosszabb
számokat nyomtatott, olyanok mentek, mint a „Hands up, baby hands up!”, vagy a
Gombay Dance Band nevű ökörség. A Börrágó gúnynévre hallgató diszkós érezte,
hogy valamit tennie kell, ha nem akarja, hogy az utolsó vendég is elhagyja a rendez-
vényt, ezért feltette az *Angie*-t a Stones-tól, a gyerekcsináló muzsikát. Térdig lecsú-
szott nadrággal lejtettek erre a dalra a házibulikon a vadabb ifjak. Börrágó másik
titkos receptje a *Je t'aime* volt, amitől a cipzárok megmozdulását remélte.

– Nem táncolunk? – lepett meg Bömbi a kérdéssel, mert erre azért nem szá-
mítottam.

– Ne haragudj, nem tudok. Én táncolni és énekelni liter bor alatt nem szoktam
– pózoltam és hazudtam, játszottam az agyam, mert életemben nem ittam meg még
egy liter bort.

– Na, ne alakítsd a nagyfiút, lassúzni mindenki tud! Majd én vezetlek – ugrott
fel szívem szottyá ellentmondást nem tűrően.

Kötélnek álltam, mert bár sékelni valóban utáltam, azért egyre inkább remél-
tem valamit ettől az estétől, mondjuk a szüzességem elvesztését, ha a fiúknál egyál-
talan értelmezhető ez a fogalom. Vidéken a srácok nem csinálnak nagy ügyet az első
szexből, megvolt és kész.

Testet öltött vágyam tánc közben egyre közelebb és közelebb jött hozzám,
már a mellkasomon éreztem a két lélegző léggömböt, slicce beleakadt az enyémbe.
Ágaskodó férfiaságom nem állt messze a robbanástól, szerencsére addigra vége lett
a Rolling-zenének. Kiderült, Börrágó ezt szánta búcsúnótának, és csodák csodájára
senki sem kért ráadást.

Ahogy felfelé baktattam a lépcsőn, minden bátorságomat összeszedve rákér-
deztem Bömbikétől:

– Az én szobámba megyünk?

– Nincs kedvem – lépcsőzött tovább a másodikra, én pedig azt hittem, nem
hallok jól, hiszen eddig minden smakkolt.

Pár másodpercig leforrázva álltam ott, nem erre számítottam. Ekkor kíváнал-
mam titokzatos tárgya, mint a vérprofik szokták csinálni, hátrabúgta:

– De ha akarsz valamit, éjfélkor várlak a 306-osban.

Addig egyetlen percet sem aludtam, ahogy telt az idő, egyre inkább izgultam,
elvégre mégiscsak férfitá avatásom közelgett. Fel s alá járkáltam a szobában, lakótár-
sam ágya megvetetlenül állt, az ő paplanára ültem, hátha így gyomoridegem csilla-
podik. De nem lettem nyugodtabb, hatalmasakat korgott a gyomrom.

Ütött az óra, bártortalanul elindultam, a nagyfene vagány kiszökött belőlem,

csak a csupasz bőrt hátrahagyva maga után. A 306-os előtt tétován ácsorogva hal-
kan kopogtam, semmi, óvatosan lenyomtam a kilincset.

Arra nem számítottam, hogy itt is, mint minden szobában, két ágy van, két
lakó, szóval alkalmi szeretőm nem volt egyedül. A másik heverőn Csillag Rita, a
Közge csúcstitkára feküdt hanyatt, előtte Bela Misi ült puffon, szinte féltérden, egyik
tenyerében az elérhetetlen bálvány kacsóját szorongatta, a másikkal pedig kitartóan
simogatta a lepedőt.

– Gyere be, ne állj ott az ajtóban, mint egy faszent! – szolt ki Bömbi a paplan
alól, s az ismerős hang hallatán kissé megnyugodtam: „Mégis jó helyen járok”. Már
én is le akartam ülni, mire földreszállt álmaim hölgye nemes egyszerűséggel berán-
tott maga mellé. Gyakorlott mozdulattal tette, látszott, hogy nem először csinálja.
Csillag Rita újromantikus világmépeben nem az utolsó helyet foglalta el a hippik sza-
badszerelméről vallott felfogás, de ezúttal úrrá lett rajta fiatalkori gátlásossága, s ki-
hívta Bela Misit beszélgetni a társalgóba.

– Fázol, hogy remeg a lábad? – kuncogott Bömbi, arcát a párnába fúrva, hogy
a gúnyos kacaj ne váltsón át hahotába.

– Igen, talán nyitva az ablak? – hebegtem.

– Nincs. Szerintem te még nem voltál nővel. Vagy igen? Na, mindegy is, gyere!

Én csodálkoztam rajta legjobban, hogy gerjedelmemből második menetre is
futotta, amivel kivívtam alkalmi partnerem elismerését. Nagy szerelemről szó sem
volt, Bömbike testében egy párizsi kokott lakott, tapasztalatai egy 30 éves kiélt nő-
vel vetekedtek. Nem sülttem fel, bár búcsúzaskor egyikünknek sem jutott eszébe,
hogy folytatni kellene.

– No, dőljünk le, tegyük el magunkat holnapra, mert indul a moszkvai gép
– dűnyögte orra alá a folyosó beugrójában Csillag Rita, amit ugyan Bela Misinek
mondott, de inkább nekem szolt. Rita felém furcsa pillantásokat lövellt, amelyek egy-
szerre voltak szemrehányóak és titokzatosak. Miért csinálta ezt? Tetszettem neki?
Vagy inkább féltékenykedett minden hódításra, amely nem érte epekedett? Belé tud-
tam volna szeretni, de róla mindenki sejtette, hogy B. Sajtós Miklósnak tartogatja
bájjait, ha majd nagylány lesz.

Másnap reggel a férfi vécé pisszorjában tablettá-szerű valamit vettem észre,
ami alig volt nagyobb, mint egy inggomb. „Valaki talán részegen, vizezés közben
kiejtette a szájából a savanyú cukrot, vagy a rágógumit?” Legelőször tényleg ez jutott
eszembe, s amikor rájöttem, hogy az a kis izé fertőtlenítőszer, nem tudtam, sírjak-e
vagy nevessek. „Azt hiszem, kezdek meghülyülni” – gondoltam, s nem jártam mesz-
sze az igazságtól.

Az épületszárnyban olyan részleteket fedeztem fel, melyeket odáig észre
sem vettem, mintha új világ nyílt volna ki számomra. „Érdekes, itt minden csupa
műanyag: az ajtó, az ablak, a küszöb és a képkeret, az árnyékfal, a dohányzóasztal és
a lépcsőkorlát, minden, minden. Talán még a vörös szőnyeg is műanyag, így bizto-
san nem gyűrődik. Véletlen ez, vagy csak ilyet lehetett kapni a Delta Áruházban?”

Kérdeztem magamban és csak magamtól, nem csoda, hogy feleletet sem kaptam.

Kora délelőttre Czirok Dénes, állandó, de ritkán látható szobatársam is előkerült valahonnan. Fogalmam sem volt róla, hol töltötte az éjszakát, de neki sem az enyémről.

Osztálytársak lévén, rendre közös szobában szállásoltak el bennünket a kiszes vezetőképzőkön, bár nem nagyon csíptük egymás búráját. Czirok, aki bár helyben, Kéthalmon lakott, szeretett táborba járni, mert így legalább kevesebbet volt otthon. Utálta túlságosan szigorú apját, akinek a legkisebb rendellenességért, ártatlan kihágásért eljárt a keze. Apró szemtelenségért akkora nyakleveseket kent le a fiának még annak 17–18 éves korában is, hogy csak úgy zúgott a feje, füle tőle a szerencsétlennek. „Ne bántson apuka, ne üssön meg!” – menekült Dénes, de a lesújtó kéz mindig utolérte.

Vigasztalásul és kamaszkori lelki defektjeit kezelendő Deni korán rászokott az italra, lényegében már 15–16 éves korában alkoholistának volt tekinthető, bár ekkor még jól bírta, alig látszott rajta, ha ivott, legföljebb állandóan piros arcbőre árulta el. Különösen a sört kedvelte nagyon, nyári kánikulában a kisz-táborban naponta lehajtott egy félládányit, 8–10 üveggel. Ördögi kelepcebe esett: a faterja, ha észlelte, hogy a fiáról kétségbevonhatatlanul sörszag jön, még jobban elhányta szegényt.

– Leugrom körülnézni – mondta Döni sunyin, s én tudtam, miben sántikál.

Czirok szobánkban a hosszú, beépített szekrény legalsó polcán tartotta utazótáskáját, benne szépen elfért a húsz üveg borsodi vagy kőbányai, melyeket aztán szép sorjában elszopogatott naphosszat. Ha kiürült az utazó, az üres üvegekkel elballagott a lakótelepi ábécébe, s bevásárolt.

– Leugrom körülnézni – ismételte ilyenkor sunyin, s alig vártuk, hogy minél hamarabb ne lássuk egymást. Annyira smucig volt, hogy söréből mást nem kínált meg soha. Alig szólt valakihez, ám most, szokásával ellentétben, közlékenynek bizonyult.

– Jössz a demonstrációra? – kérdezte foghegyről.

– Miféle demonstrációra?

– Hát te nem tudod, nem hallottál róla? „Szabadságot Ernesztó Santosnak!” Ez a tüntetés neve. Kiszabadítjuk az öreg csókát, ne raboskodjon tovább.

– Ki a tököm az a Santos? Ilyen néven én egy brazil focicsapatot ismerek.

– Ezt sem tudod? Te tényleg ilyen hülye vagy? Mi a francnak jársz ide, ha ennyi nem ragadt rád, nem ismered a nagy, nemzetközi elvtársakat, Fidelt, Guevarát és a többieket?

– Ez oké, de kicsoda Ernesztó Santos, és főleg, mi ellen kellene tiltakoznom?

– Műveletlen bunkó! Ő a női Angela Davis. Különben kolumbiai politikus, kommunista, és most bebörtönözték. Mi azért vonulunk fel, hogy engedjék ki.

Ebben maradtunk. A végén mégis elmentem a tüntetésre, mert a táborvezető bezengette, hogy aki zászlót vagy transzparenst visz, dupla sör- és virslijegyet kap. Elfogyott az össze zsebpénzem, motivált voltam, az első sorban meneteltem. A táblám-

VÁNYAI FEHÉR JÓZSEF: SZABADSÁGOT ERNESZTŐ SANTOSNAK!

ra piros alapon fehér betűkkel azt írták, hogy „Le a nemzetközi imperializmussal!” Bánta a fene, éhes és szomjas voltam.

Ahogy Kéthalom főutcáján meneteltünk és énekeltünk („A választ, testvér, azt elfújta a szél, a választ azt fújja már a szél”), elhaladt mellettünk a moszkvai járat, a küldötteket repülőtérre szállító busz, a panorámás Ikarusz. A hátsó ablakból kinézett és intett nekem Csillag Rita, a tábor legjobb nője. Mellette B. Sajtos Miklós ült, gyűrött arcát gondfelhők lepték, haját ezúttal úgy fésülte, mint Mensáros László a *Vers mindenkiben*. A táblámat jobb kézzel fogtam, amit gyorsan áttettem a balba, hogy a másikkal visszaintsek Csillag Ritának.

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek*

Der Knabe/ der Junge/ der Mann und der Tod
(A kisfiú, az ifjú, a férfi és a halál)

I. (LEGGERO = KÖNNYEDÉN)

Szőke kapja a labdát a jobb szélén. Próbálják zavarni, de nem tudják elvenni tőle, így könnyedén továbbadhatja Albertnak. Ő igazít rajta picit, majd tovább vezeti, már az ellenfél térfelének a közepén jár. Egy védő kétségbeesetten igyekszik elpöckölni előle a labdát, de olyan rőssel érkezik, hogy kiszánkázik az oldalon túlra. Albert apránként még tesz 5–6 centimétert, s máris lövésre készen áll a kapuval szemben.

Béla kétségbeesetten állítgatja a kapusát, aztán legyint, ebből úgyis gól lesz, ajtó, ablak tárva, ha el nem szúrom, ebből kurvára nagy Albert-gól lesz. Amikor megint én következem, kapura durrantok, és itt a védhetetlen gól: 1:0 ide. Sima meccsnek ígérkezik ez is. Nem is értem, Béla miért nem fortyan fel: „Na, nekem ebből elég, eddig minden meccset megnyertél. Esélyem sincs ellened. Öt-hat góllal ki-kapok téled, de ha jó formában vagy, akár tizedet is lösz, én meg egyszer-egyszer ha tudok szépíteni, de legtöbbször még a becsületgól is elmarad.”

Míg áldozatkész barátom helyükre állítja térfelén a játékosait, én gyorsan elkönyvelem a gólt. Ez már a 33. meccsünk. Flóri nagy előnnyel vezeti a góllövőlistát, nemhiába ő a legjobban reszelt gombom. A statisztikát majd a mérkőzés után fogom elkészíteni, ha Béla már hazament ebédelni. Az udvaron nedves, lucskos, sáros minden. Odakint lehetetlenség most bármit is játszani. Nagymama, hallom, a közelben tesz-vesz, lötyögős gumicsizmájában jön-megy a nyári konyha és a kamra között. Mi ma, délelőttre legalábbis, beszorultunk ide az előszobába, ahol a legfontosabb bútor-darab egy széthajtható lapú ebédlőasztal. Igaz, ahol képzeletben a felezővonal húzódik, van egy icipici, talán csak tized milliméternyi szintkülönbség a két térfél között, ott könnyen megpattanhat a labda szerepét betöltő apró, nem lapos, inkább hasas, fehér inggomb. Ez engem is sokszor megzavar, bosszankodom rajta eleget, de ha már átjuttattam a labdát ellenfelem térfelére, ott nem is kell elérnem a 16-os közelébe, a félpálya feléről rápörkölöm... És jöhet a középkezdés.

Bélát tavaly tanítottam meg gombozni. Nem igazán neki való játék ez, belátom. Én otthon az osztálytársaimmal már sok-sok nagy csatát vívtam. És Ribizli, Vili meg Fábos Józsi ellen egyáltalán nem könnyű nyerni. Legtöbbször igencsak meg kell küzdenem akár az egy gólos győzelemért is. A körmérkőzések győztese azonban, egyelőre legalábbis, legtöbbször én vagyok.

Béla tudja, hogy túl korán nem érdemes engem keresnie, nagymama nem kelt fel kora reggel, mint őt az anyja, Rozika néni, aki minden évben segít Maminak eldugni a pálinkát nagyapám elől. Jókorra mennyiséggel állít haza a nagykorpádi pálinkafőzdeből az öreg, ahol ki kell várni a sorát, sokszor majd' egy hetet, gondolom, közben nagy szakértelemmel kóstolgatják egymás papramorgóját, szóval az eget is böngőnek nézi, amikor hazaérkezik. Mesélik, Korpádon felültetik a szekérre, és míg

ő végigalussza, a szesztől legalábbis alétan végigbóbiskolja az utat, a kezébe nyomott, kifényesedett kantárszárát lazán tartja csak, egyszer meg nem húzza, ugyanis a lovakat nem kell irányítani, hazatalálnak azok a harmadik faluból maguktól is. Nagyapám minden reggel bedob fél decit, de talán így is kitart a lefőzött szíverősítő a következő őszi, viszont ma is elment már rendesen a téeszcsébe, mire én kikászálódtam az ágyból. Nem csoda, hogy későn kelő vagyok, nem egyszer éjfél után alszom el, addig olvasok, most éppen Coopertól *Az utolsó mohikánt*, aztán Jókaitól kerül sorra valami.

Jó nekem itt, teljesen szabadnak érzem magam, itt van játszótársnak a szomszéd Béla, nagyanyám főztjét szeretem, alapjában nem vagyok válogató, megeszem, amit elém rak, bár a konyhája nem valami változatos. Napközben, amikor megehezek, nagy karéj kenyeret és egy jó darab, finom kolbászt vágok magamnak. S ha felmegyek a padlásra, ott csábító almák közül válogathatok, és mindezt finom, hűvös kútvízzel vagy szódával öblítem le. A boltban kapható csatos üvegben a pancsoló kislány dalával reklámozott Bambi, az Almuska meg málnaszörp, ám ezekért én nem adok ki egy fillért sem.

Hogy Béla képes lesz-e továbbfejlődni, arra nem mernék mérget venni. Itt ugyanis nincsenek ellenfelei, akikkel gyakorolhatná a gombozást. Amennyit a tavalyi páros bajnokságunk során ügyesedett, az nyomtalanul elmúlt mostanra. A falusi srácok körében nem divat a gombfoci. Más nem is tudtam rávenni, hogy álljon ki ellenem. Ennek a különösen Magyarországon és Brazíliában népszerű, a labdarúgást szimuláló játéknak a legegyszerűbb fajtáját, az egyérintős változatot játszunk, nincs szektorszabály és közelségi szabály, annyiszor passzolunk, ahányszor akarunk, kapura lövés előtt az ellenfél állíthatja a kapusát, majd a támadó hozzászorítja hüvelykjéhez a mutatóujja hegyét, aztán a kipattanó mutatóujjal eltalálja az ügyesen a labda mögé juttatott játékost, passzolásnál gyengébben, kapura lövésnél persze erősebben. A szabályokat ugyan meghallgatta Tamás Fercsi, Karácsony Jani, de hiába kínáltam föl nekik a legjobb csapatomat, a Fradit, ők csak legyintettek, és otthagytak kettesben a legjobb, vagy inkább így kell mondanom: az egyetlen itteni haverommal. Elementek azokhoz a falusi libákhoz hülyéskedni, akik másra sem jók. Én mindenesetre messzire elkerülöm őket.

Miután letettem a tollat, én is gyorsan felállítom a csapatomat, hogy folytathassuk a játékot. Kint ragyog a nap, kellemes az idő. Szélesre tártuk az ajtót, hadd jöjjön be a tavaszi napfény, nagyanyámék minden helyiségben egyetlen 25 wattos égőt használnak, hiába kapcsolnánk fel a villanyt, attól nem lenne sokkal világosabb itt sem. Meg aztán langyos levegő is áramlik be. Délutánra remélhetőleg felszáradnak a pocséták, nem lesz latyak, rúghatjuk a bőrt estélig. Most azonban gombokból kialakított játékosaink lábán a laszti. Itt nincsenek cselek, csak finom vagy ügyetlen mozdulatok, a gombok alig hallható koccanása, amikor a „labdához” ütődnek, aztán surranásuk vagy szinte zajtalan lopódzásuk a fa csiszolt felületén az ellenfél kapuja felé, amelynek három szárát magam faragtam, hálóként gézt ragasztottam rá, alul a kapufákba pedig egy-egy nagy fejű rajzszöveget szúrtam, ezáltal viszonylag stabilan

képesek állni. Halmos tanár úrtól persze csak négyest kapnék erre a munkámra is, de ez csöppet sem érdekel.

A félidő végéig, sajnos, nem sikerül újabb gólt lőnöm. Az asztal alighanem elmozdult, mintha a középvoalnál nagyobb volna a szintkülönbség, mint eddig. Géczi erőlteti a hosszú kirúgásokat, a labda minden esetben megpattan az elháríthatatlan akadályon, most az én térfelemről megy át nehezebben, ugrik, megpördül, és kikacsaringózik az oldalvonalon túlra. Aztán beüt a mennykő. Béla egy-két ügyes pöccintéssel eljut a tizenhatosom elé, Bene előtt a labda, aki tiszta helyzetben nem is véti el a lövést.

- Szép volt, haver – mondom őszintén megdicsérve a srácot. Hadd örüljön szegény feje. Így biztosan hajlandó lesz további meccseket lejátszani ezen a verőfényes áprilisi délelőttön, akkor is, ha ronggyá verem.

De most valahogy akadozik a Ferencváros gépezete. 1:1-gyel ér véget a félidő. Éppen elkönyvelem az eredményt, amikor nagyanyám szólít.

Kimegyek, kérdően nézek rá.

- Gyere, édesfiam, átmegyünk kicsit Imre bácsihoz!

II.

(RITENUTO = LASSÍTVÁ)

Imre bácsiék az alsó szomszédék, az ő szerény hajlékuk után már csak nyolc ház következik Tompa Miskáék faluszéli, düledező, kis lakjaig, ami mögött a félelmetes híriű, ritkás Kiserdő terül el. Ebbe nekünk, gyerekeknek, amióta eszemem tudom, szigorúan tilos betenni a lábunkat, komoly veszély leselkedik ott ránk, állítólag tele van a világháború során lerakott aknákkal. Mi szófogadók vagyunk, nem merészkedtünk be a fák közé. Nem sokkal a harcok befejeződése után két fiútestvér mégsem itt, hanem kint a nyílt mezőn lelte halálát, szántás közben, egy ott maradt, alattomos akna vagy bomba ölte meg őket.

Már kisiskolás koromban megjegyeztem, hogy errefelé heves csaták folytak az oroszok és a németek között, nagyapám, aki szabadságáról nem ment vissza a Donhoz, így mesélte, Patcára menekítette a családját, feleségét és két gyermekét, tizennégy éves lányát, aki jó öt évvel később az anyám lett, és leendő nagybátyámat, akinek a háború említett, kései és ártatlan áldozatai az osztálytársai, talán a barátai is voltak. Korán kialakultak bennem elképzelések a háborúról, különösen, hogy addigra már sok partizánfilmet láttam a moziban, azok bezzeg nem korhatárosak, és valahonnan előkerült egy rozsdás puska is abból az időből, meg egy – ahogy rápillantott, papa azt mondta – német páncélsisak, amelyen egy apró lyuk volt látható. Gyerekkoromban nem foglalkoztatott különösebben a halál, nem tartottam Anikával, aki egyszer halottat nézni hívott: egy öregember halt meg valamelyik faluvégi házban. Nem voltam gyáva, de valami megmagyarázhatatlan érzés kerített hatalmába. Aztán, ahogy mondták, örökre elaludt egy idős rokonunk, annak a temetésére el kellett mennem. Fehér inget, sötétkék öltönyt adtak rám, pedig napfényes, meleg idő volt,

sokkal melegebb, mint ez a mai, ragyogóan fénylő, tavaszi nap, az ünneplős cipőm kegyetlenül törte a lábamat, úgy látszik, kinőttem már, az a pár óra, amíg kiértünk a temetőbe, amíg meghallgattuk a papot, akinek a szavaiból jóformán semmit sem értettem, amíg elénekeltek pár zsoltárt, és láttam feketébe öltözött idegen néniket sírni, miközben a rokonok fehér zsebkendővel törölgették az orrukat, a homlokukat és a szemük alját, aztán részt kellett vennem a halotti toron, amin – nagy meglepetésemre – a papunk, a tiszteletes úr, idővel láthatóan becsicscentett, kínálták is rendesen, és a nagyapám hamar kiürült poharába is buzgón töltögették a bort, egyre nagyobb lett a hangzavar, egyre kényelmetlenebbül éreztem magam, úgyhogy egy idő után szoltam is Anyunak, hazamegyek, a rokon lányok és fiúk hiába hívtak az udvar végébe játszani, képtelen voltam lábra állni, csak ücsörögtem az egymást túllármázó, kivörösödött arcú, bajszos meg kopaszodó, idős, fekete ruhás bácsik között, az asszonyok az L alakban fölállított asztal másik végében susmorogtak, szipákoltak, össze-összehajoltak, és majsztolták a finom süteményeket.

Már elköltöztünk innen a városba, ott ért utol az első és a második osztályban padszomszédom és barátom, a kis, szőke Tóth Feri halálhíre. Tízévesen is meg lehet halni? – képedtem el akkor. Azon aztán még ennél is jobban elcsodálkoztam, hogy amikor szüleinek hamarosan született egy kislia, őt ugyancsak Ferencnek nevezték el. A Tóth családban most melyik az igazi Ferike, Ferkó, Fercsi?

A másik oldalon Béláék a nagyszüleim szomszédjai. Béla, ahogy mondani szokás, kései gyerek. Sokáig nem értettem, hogyan lehet két testvér között ekkora korkülönbség. A bátyja már felnőtt, házias ember, rég elköltözött a szülői házból, én eddig alig találkoztam vele. Ritkán látogatja anyját, apját és öccsét, aki kora szerint jóformán a fia lehetne. Lajos bácsin, aki a vasútnál dolgozik, már látszik, benne jár a korban, hogy Rozika néni hány éves lehet, nem tudom megsaccolni. Szikár, mozgékony asszony, aki villámsebessen dolgozik. Nekik lett először fürdőszobájuk a környéken, amibe fürdőkád csak sokára került, addig leginkább lomtárnak, kamrának használták.

Kilépek a házból, amely előtt az utcafronti kertben már nyílnak a virágok, nárcisz, ibolya, hóvirág, jácint, végig az ócska drótkerítés mentén, ott soha, ahol egy hatalmas, bókoló aranyfa árnyéka most még délelőtti órát jelez; a helytelenül aranyesőnek vagy aranyvesszőnek nevezett cserje sűrű ágain pompáznak a világos-sárga virágok.

Követem nagyanyámat. Ekkor villan belém, mintha Mami azt mondta volna nem sokkal a megérkezésem után, hogy „Nincs többé az Örzse mama, kisfiam”. Örzse mama, Imre bácsi felesége egyike volt azoknak az öreg néniknek, akiknek a felügyeletére engem másfél-kétéves koromban nagyon sokszor rábíztak. Anyám a kaposi fonodába járt, dolgoznia kellett, nagyapámék padlását lesöpörték a komonisták, kik azok, miért és hogyan söpörték le, ez sosem volt világos előttem, most ha felmegyek a padlásra, ahová a kamarából vezet egy széles és vastag deszkából jól összeszögelt, korlát nélküli feljáró, oldal szalonnákat és hosszú kolbászokat látok lógni, amiket kampókra akasztottak, és ha nyáron nagy a meleg, vörösen csöpög belőlük a

zsír a lépteimtől döngő fafödém legfelső rétegét alkotó, porzó agyagra, idővel apró, színes lyukakat vájva belé. Amikor iskolás lettem, és már egyedül is felmehettem a padlásra, láttam, a földes padlón, az egymástól négy-öt méterre húzódó keresztgerendák között, gúlaszerűen állt halomban a búza, odébb a zab, még arrább az árpa, ezeket meg tudtam különböztetni. Aztán jöttek az agitátorok, és nagyapám téesztag lett, most csak csöves kukorica található odafenn, amiből olykor nekem kell egy szakajtónyit ledarálni a baromfiknak. Nagyapámnak a lovai már nincsenek meg, az istállóba két tehén van bekötve, de tartanak disznókat, s vannak tyúkok, néha kacsák vagy libák is. Szóval anyám dolgozni járt, nagyszüleimnek meg – ha jól emlékszem a szóra – a beszolgáltatás miatt nagyon sokat kellett dolgozniuk, velem nem nagyon ért rá törődni egyikük sem, öregasszonyok vigyáztak rám leginkább, nagyanyám szavaiból tudom, hogy köztük volt a közvetlen szomszédban lakó Örzse néni, aztán Julcsa mama, aki féljig-meddig rokon volt, és hogy még kik, fogalmam sincs.

Hogy apám hol volt? Hát őt szegényt valamelyik vén boszorkány a családból jól összeugrasztotta anyámmal. Ezért voltam másfél-két évig félárva. Később elmondták, nem velünk lakott, hogy hol, sosem derült ki számomra, csak azt mesélték el – közben semmi megbánás vagy sajnálkozás nem érződött a hangjukban –, hogy minden hétvégén pontosan megjelent a házunk előtt, de nem jött be még az udvarba sem, csak az utcáról figyelt jó ideig, nézte érdeklődve és bizonyára szomorúan a kislfiát, azaz engem, akinek hiányzott is meg nem is az apja, jól elvolt magában, meg az öreg nénikkel, akiktől hol fényesre törölt, nagy almát kapott, hol frissen sült pácstát, vagyis pogácsát. Örzse mama specialitása az ízletes kovászos uborka volt, gyakran állítottam haza kezemben egy tőle kapott finomsággal. Szóval figyeltem is, meg nem is, amikor nagyanyám közölte velem a szomorú hírt, ami valószínűleg azért nem hatolt el egészen a tudatomig, mert megérkezésem után rögtön siettem a szomszédba a barátomhoz, egyetlen itteni játszótársamhoz.

Imre bácsiék telkének a nagyanyámék háza mögötti részén, az udvartól ócska kerítéssel leválasztott, hosszú kertben, amely egészen a düledező budiig tart, tavaly kukoricát vetettek, ebben az évben is minden bizonnyal az fog itt nőni, az ilyen kellemes, verőfényes áprilisi napokban már biztosan megindult a csírázás a langyos földben, úgyhogy amikor majd megérkezem a vakációra, ember magasságú száraz alkotnak valószínűleg erdőt, eltakarva konyhánk ablakából a rálátást a szomszédék házára. Imre bácsiéknak három gyerekük van, a legkisebb fiuknak hol van állása, hol nincs, most valamiféle apróbb bűncselekményért börtönbüntetését tölti, a lányuk egy távoli faluba ment férjhez, legidősebb fiuk azután költözött a családjával a városba, miután mi is itt hagytuk a falut. A nálam kicsivel idősebb lányuk volt az én legelső, hét éves kori szerelmem. S van valahol egy fénykép, amelyen az egyformán vidám Imre bácsi és Béla apja együtt látható velünk, nagyanyámékkal a segesdi hegyen, ahol éppen szüreteltünk. Biztosan ittak már nagyapám borából, akármilyen savanyú is az, attól néznek jókedvűen a fényképezőgép lencséjébe.

Nagyanyámat követve bemegyek a kiskapun, a rozzant nagykaput az öreg már korábban szélesre tárta, de ettől függetlenül már előbb megpillantom a két lo-

vat, melyek egy szekér elé vannak fogva, és békésen pislognak ki a szemellenzők közül. A testes, igavonáshoz szokott lovak szőre fénylik a ragyogó, tavaszi napsütésben, arrább meg is pillantom a földre hajított szalmacsutakot, amivel Imre bácsi nemrég letisztogatta őket. A TSz-től kaphatta kölcsön őket erre a napra, a kötőfék, a hám, ahogy látom, eléggé elnyűtt szegény párakon. Közelebb lépve meglátom, van valami a kocsin. Az aljába szórt szalmára egy nyitott koporsót tettek fel. Nem nagy, éppen csak olyan hosszú és széles, amekkorába egy, már életében kicsire aszott öregasszony holtteste belefér. Már tudom, milyen feladat vár itt rám.

Belépek a kis ház előszobájába, szellőzetlen lakás nehéz szaga csapja meg az orromat, különösen azok után kellemetlen ez, bár sosem voltam túl kényes, mint a lányok általában, hogy a mi előszobánk ajtaja már órák óta nyitva áll, és csak úgy árad be az áldott, áprilisi napfény és a jóleső tavaszi levegő. Még halványan emlékszem a ház beosztására: szemben a konyha, kis ablakán alig jut be fény, különösen azért nem, mert egy jó lépésre tőle a másik szomszéd egy karóra szögelt, méretes deszkával akadályozza a belátást az udvarukra, ez szokás faluszerte, ugyanolyan sötét az előszoba, amiben alig van bútor, jobbra a kamra ajtaja most csukva, vele pontosan szemközt a lakó- s egyben hálószoba ajtaját viszont egy madzaggal kikötötték. A két, évtizedek óta szorosan egymás mellett álló ágy egyikén nem látok tarka takarót, csupa fehérség az egész. De ahogy szemem lassan hozzá szokik a benti homályhoz, jól kivehető, a vászon lepedőn most ugyancsak valamiféle egészen világos ruhába bugyolálva fekszik valaki – vagy inkább valami.

– Gyere, fijam, segiccs Imre bácsinak kivinni! – Nagyanyám hangja szelíd.

Mit, kit, hová, kérdezném kétségbeesetten, de nem merek megszólalni. Bent hűvös van, az öreg talán be sem gyújtott ma még. A lepedő alatt élettelenül fekvő test valószínűtlenül kicsiny. Könnyű is, érzem, amint megemeljük. Imre bácsi nem szól egy szót sem, rajtam ing, pulóver, ő elnyűtt sapkát, kissé foszlott, vastag kötött kabátot visel, kitérdesedett nadrágjának megállapíthatatlan az eredeti színe, csizmája sáros, imént jöhetett be az udvarról, ahol nem nagyon figyelt a lába elé, a bejárati ajtó előtti kopott lábtörő nem szedte le lábbelijéről a rá tapadt összes szutykot. Megmarkolom a lepedőt a két sarkánál fogva, az öreggel egyszerre emeljük föl az apró és hihetetlenül könnyű terhet, Örzse néni földi maradványait. Ő fogja a fejénél, én a lábánál, így hátrálva kell kimennem a lakásból. Az egy perces bent tartózkodás után élesen csap szemembe kint a ragyogó, tavaszi napfény. Hunyorgok. Nem vagyok éppen alacsony gyerek, de a szekéren fekvő koporsó magasan fekszik, a szekér oldala ugyan leeresztve, de csak nagy lendületet véve tudjuk behelyezni a testet a fényes szaténnal bélelt, kívül barnára festett, szinte dísztelen ládába, amelyen csak Örzse néni asszonyneve és leélt éveinek száma van ráfestve ezüsttel.

Ahogy eleresztem a vászonból szőtt, erős lepedő sarkát, a testet beburkoló, a napfénytől szinte csillogó lepel váratlanul félrelibben, és félig láthatóvá válik az anyóka arca. Nem is arc ez, aranymaszka. A ragyogó, tavaszi napfény még valószínűtlenebbé teszi. Hol láttam én ilyen színarany emberábrázásokat? Kedvencem, a nemrég felfedezett Schliemann görög kincseiről vagy az inkákról szóló könyvemben?

Imre bácsinak nyújtóznia kell, hogy vissza tudja igazítani a lepel sarkát. Továbbra is szótlan az öreg, és arcán semmiféle érzelm nem látszik. Vagy csak én nem veszem észre?

Még segíték neki helyére tenni a koporsó fedelét, amit majd kint a temetőben fognak jó erősen összeszögelni az alsó résszel. Felhajtja a szekér oldalát, majd felkapaszkodik a bakra, kezébe veszi az istrángot, és ránt egyet rajta. Szólni nem szól továbbra sem. Ám a lovak engedelmessé válnak, az igáskocsi, rajta a koporsóval, lassan megindul. Ahogy kifordul a kocsiútra, nagyanyám behajtja a nagykapu két rozoga szárnyát, én kulcsra zárom a lakásajtót, majd kimegyek az utcára, és a kisajtó kampóját gondosan a helyére akasztom. Nézek a szekér után, amely két párhuzamos, egyre hosszabbodó, keskeny, szabályos mélyedést vág a kövezetlen út fénylő sarába. Visszamegyek Bélához.

- Na, mi volt?

- Semmi különös.

- Akkor gyere, folytassuk!

- Mindjárt. Olyan jól esik ez a kis meleg...- mondom, és borzongva állok a gyönyörű tavaszi napsütésben.

III.

(QUIETO = NYUGODTAN)

Nézem apámnak a friss tavaszi napfénytől csillogó sírját. „Élt 86 évet.” Szép kor, mondják erre. De nekem az is eszembe jut, több mint háromévtized katonáskodás után három évet még hadifogságban töltött valahol fenn északon, a Ladoga-tó táján. Hogy ez mennyi idő egy ember életéből, azt csak most, ötven éves korom után kezdtem sejteni. S fiatal férfikora legszebb idejéből lopta el ezt a hat évet a 20. század gyalázatos magyar külpolitikája, amit napjaink feltörekvő történészei buzgón próbálnak relativizálni. S még ha csak azt!

Anyám még egyszer elrendezi az ugyancsak sötét vázákban a saját kertjében nőtt virágokat, majd kitép még egy aprócska gázt, amit eddig egyikünk sem vett észre, a gereblyével pedig igazít kicsit a sír körüli száraz, kemény agyagon, aztán átadja nekem a kiskapát és a gráblát. Egy tiszta ronggyal megtörli a kezét, hogy amikor búcsúzóul még egyszer megsimogatja a gránitot, ne hagyjon rajta nyomot, majd pityergő hangon halkán csak annyit mond: „Szerbusz, apukám!”, s mert nehezen jár már ő is, lassan lépked ki a sírok közül.

Már a szép gesztenyefasor végén járunk, én épp' mondanám neki, hogy a magammal hozott szál virágot, minden alkalommal megteszem ezt, leteszem a hét éve itt nyugvó, mindössze ötven évesen elhunyt barátom, egykori középiskolai osztálytársam közeli sírjára, amikor anyám megszólal:

- Itt van ám a Béla is.

Megállok, bevárom, mert jó néhány lépéssel megelőztem, és értetlenül nézek rá.

- Itt van a Béla is eltemetve.
- A Béla? Miféle Béla?
- Hát a szomszéd Béla.
- A belegi Béla?

Enyhe szédülés fog el. Azt tudtam, hogy Béla jóval később, már felnőtt korában, talán nős volt ő is akkor, beköltözött Kaposvárra, és anyám nyilván említette, hogy két szép lánya született, mert egyszer-kétszer találkozott vele. Én az érettségim után nem láttam többé, miután messze elkerültem innen egyetemre, majd Pestre költöztünk a kedvesemmel. Tőlünk elég távol, a Cserimajornak nevezett városrészben laktak, ahol csupa újonnan épült, manzárdos családi ház alkotja az utcákat. És anyám, aki minden piszlicsáré dologról, ami csak az elmúlt években történt a Donnerban, minden egyes látogatásom alkalmával részletesen beszámolt, hogy zsongott tőle a fejem, csak azt felejtette el elmondani nekem, hogy a legjobb falusi barátom, a nyári barátom, hiszen minden nyarat, és egész nyarakat együtt töltöttünk Belegben, kivéve az úttörőtáborban töltött heteimet, elválaszthatatlanok voltunk majd két hónapon át. Béla meghalt? Hogyan? Mikor?

„A szíve vitte el.” A két legjobb barátom, akik nem ismerték egymást, soha az életben nem találkoztak, soha nem beszéltem egyiküknek sem a másíkról, most itt fekszenek a Nyugati-temetőben, egymástól alig harminc méterre. Ezt nem hiszem el. Ez teljes képtelenség. Vagy pokoli egybeesés.

- Hol? – nézek anyámra.

Mutatja.

A gesztenyefa-sikátor elején álló, repedezett, megfakult feszülettől, ahonnan már ötven lépésre sincs a kapu, a kapus vagy temetőőr kis háza, mert nem bódé az, hanem kicsi, de csinos téglapépület, szóval onnan, ahol most gyökeret eresztett lábbal állok, jobbra, azaz napnyugat felé, a legszélső sorban a harmadik sír az én gyerekkori, belegi barátomé. Ólomsúlyúak a lábaim, ahogy lassan megindulok a ciprusok alkotta, rövid faszor felé, amely a temetőnek ezt a szélső parcelláját mintegy lezárja. A sötét csillogó grániton elképedve olvasom a nevét. És nézem az évszámokat. Két évvel volt fiatalabb nálunk, és nem sokkal István után halt meg. Látszik a síron, hogy gyakran felkeresik, a virágok frissek a vázában, amelyek ugyanúgy helyezkednek el, ahogy apám sírkövén. A hosszúkás, sötét, vízszintes lap közepén – ez hagyományos, koporsós temetés volt – kicsike koszorú fenyőből, tobozból, száraz mohából. A neve fölött nincs fénykép, így én csak a gyerekkori arcát tudom felidézni, ahogy akaratlanul behunyom a szemem.

Mi ez? Ösztönösen annak a meccsnek a második félideje elevenedik meg agyamban. A középkedés után Szőke kapja a labdát a jobb szélen. Ő Albertnak adja, tőle Varga kapja a labdát. Varga Fenyvesit indítaná, de a passz hosszú. Semmi baj, fiúk, de legközelebb kicsit pontosabban! Ide-oda csúszkálnak a gombok, de egy ép-kézláb támadást nem tudok összehozni. Albert, Varga, Rákosi, Fenyvesi doktor sorra hagyja ki a legjobb helyzeteket. Hiába harcolok ki szögleteket, végül mindent el-

puskázok. Az órára pillantok, észre sem vettem, eltelt a második félidő nagy része, már csak két perc van hátra, már csak egy – aztán vége. A szünet után egyetlen gólt sem sikerült rúgnom. Igaz, nem is kaptam. Így a végeredmény 1:1. Béla arca valósággal ragyog a boldogságtól, mint kint a tavaszi iskolai szünet az áprilisi napfénytől. Nem is tudom, mikor sikerült legutóbb döntetlent kiharcolnia ellenem.

– Na, játszunk még egyet? – kérdezi fellelkesülve.

– Naná – felelem. S magamban azt gondolom: ilyen fagyos kezekkel kár erőltetni. Ha kikapok, hát kikapok. Győzzél, Béla! Hajrá, öregem!

Anyám hangjára térek magamhoz, aki tovább vonszolta magát, és a nevemet kiáltja. Most ő sürget. Egyébként általában nekem kell türelmesnek lennem vele, de akkor óhatatlanul felemelem a hangomat, amikor rákezd: „Legjobb lenne már apád mellett nyugodnom.” Leteszem hát a nagyfejű, sárga krizantémot, és leguggolok, hogy megsimítsam a fekete követ, amely simább, mint nagyanyámék előszobai, egykori, szétnyitható asztalának felülete, egykori gombfocipályánk. Ez éppen azért nem tökéletes pályának, mert ezen szinte alig tapadnak meg a gombok. – Hogy én milyen marha vagyok, egyszerűen kegyeletsértő, na! – pattanok fel.

Sietek egy urnasírhoz, amely előtt most csupán egy-két percet töltök.

– Szia, Főorvos! – suttogom. Annak idején, talán hetedikben vagy nyolcadikban a P. Howard-regények hőseiről neveztük el magunkat, meg egymást. Úgy emlékszem, István maga választotta a Főorvos nevet. Hogy ki volt közülünk Tuszkó Hopkins, Török Szultán vagy Vanek úr, arra már csak halványan emlékszem. Én haboztam a Senki Alfonz és Francis Barré nevek között. És mivel nem voltunk vallásosak, sőt, a lényegében félig sem ismert felvilágosodásból eredően, kamaszos nagyképűséggel néztük le misére, istentiszteletre járó szüleinket, nagyszüleinket, mi a Miatyánk és az Üdvöz légy, Mária helyett – eléggé idétlenül – az akkorra már újra közkinccsé vált Rejtő Jenő-i sorokat imádkoztuk el: „Uram! A késemért jöttem. – Hol hagyta? – Valami matrózban. – Milyen volt a kés? – Egy darabból készült. – Akkor nincs nagy baj...”

Még hogy nincs nagy baj ...?! Meghaltál ötven évesen, elhamvasztottak, és én a síroddhoz járhatok elmotyogni az ugyancsak Rejtőről vett, megfajtotlan jelentésű „Nom du nom”-ot, ami a legdurvább káromkodást helyettesítette a mi szóhasználatunkban. Nézd el nekem, hogy ma nem hoztam virágot, váratlanul valaki másnak kellett odaadnom! Legközelebb pótolom. És ne haragudj, sietek. Anyám lassan tud menni, viszont a buszt feltétlenül el kell hogy ériük. Különben várhatunk majd fél órát.

Anyám, akinek a húgommal kivételesen teljes egyetértésben, nem engedjük meg, hogy belevésesse nevét a gránitba, amikor apám sírkövét megrendeltük, aki – ki tudja még meddig, feketébe öltözve jár ki rendszeresen ide, tehát aggálytalanul vásárol magának a piacon újabb és újabb, kifejezetten olcsó, fekete ruhát, sálát, fejkendőt és cipőt télre, tavaszra, nyárra és őszre, ott áll a kavicsos úton, zöldesszürke szemét rám veti, amikor utolérem, és fél mosollyal így szól:

- Tudod, fiam, mit mondott Patak keresztanyád, amikor keresztapád után szegény apád oda került a komája közelébe? Azt mondta: „Ne félj, Erzsikém, ha egyszer mind a négyen itt fekszünk, nem fogunk unatkozni!”

Apánk sírhelyét, ahová majd anyánk is kerül, én eredetileg másutt szemeltem ki, nem is sejtve, hogy keresztapám ott nyugszik már néhány éve a szomszéd, mondhatni előkelőbb parcellában. De most már csak pár sorral arrébb tőle, mert a temetővezető, vagy mi is beosztása, egykori általános iskolai osztálytársam, akivel kölcsönös meglepetésünkben kitörő örömmel ismertük fel és köszöntöttük egymást, rögtön ajánlott egy valóban szebb helyet.

Csak nem erről jutott anyámnak eszébe, hogy hiszen az én régi barátaim sírja hasonlóképpen különös közelségben van egymáshoz? A fekete humor nem az ördög adománya, és messze áll az ember eredendő gonoszságától, védekező cinizmusától. István és Béla nem fognak örökkévalóságig itt unatkozni - nélkülem. Egyszer majd eljön az idő (biztosan nem Időnek fogjuk nevezni), amikor végre be tudom mutatni őket egymásnak, nem számít, hogy az én sírhelyem innen 200 kilométerre már ott van a rákoskeresztúri új köztemetőben, fagyérzékeny arizonai ciprusok árnyékolta dupla urnafülkében, ahol majd vagy halljuk egymást, vagy nem volt feleségemmel, polgári nevén Magdival, aki engem jól megelőzve tavalyelőtt került oda. Olyan nagy a köztemető felett a lefelé ereszkedő, vagy pedig felfelé szálló repülőgépek dübörgő motorzaja. 21-es fülke. Én választottam. Az volt a szerencseszámunk. 21-én, a tavasz első napján kezdtünk el járni. A Tisza-parton ropogott lépteink alatt a szűz, hajnali hó.

Emlékezetpolitika és a gyerekek, avagy mit mondanak Trianonról és előzményeiről a gyerekkönyvek

Nem kezdhetem azzal, pedig kedvem szerinti lenne, hogy ezt a „Nem, nem, soha!” sort először a 17 éves József Attila írta le a *Szépség koldusában*, s ebből lett egy korszak szlogenje. De nem tehetem, mert nem igaz. [A Nem, nem, soha jelszó már 1918 végén szerepelt a Károlyi-kormány által felállított Országos Propaganda Bizottság megbízásából Jeges Ernő tervezte plakátokon – *a szerk.*]

Írt ilyen címmel verset, de nem tőle szavalták, hogy „Nem, nem, soha!... Magyar szél fog fúni a Kárpátok felett.” József Attila verse feltehetően 1922 első felében született. Ám nem szerepel a *Szépség koldusa* című kötetben, legfeljebb Juhász Gyula ismerte. A versnek évtizedeken át kellett a nyilvánosságra várnia. De azért mégsem hagyhatom említés nélkül. A nagykamasz József Attila életérzését, indulatait, kétségbeesését őrzi.

A többi 17 éves se érezhetett másként. Hirtelen rájuk törő érzés lehetett Trianon, váratlan, elképzelhetetlen. Eddig minden másról szólt – a gyerekkönyvekben is. Joggal gondolhatták, ez nem történhet meg. S ha megtörtént, hát nem végleges. Megtanultak reményt kovácsolni, a semmiből – világháborútól világháborúig.

Előzmények

S hogy miért emlegetem az előzményeket? Évtizedeken át illúziókban ringatta magát a magyarság. Folyt az önámítás. Mindenben jó volt hinni, csak a valóságot nem akarták észrevenni. A felnőttek már a millennium óta egy fatális tévedést akartak átplántálni, átörökíteni a gyerekeknek – néha a legkülönbek is. Azt, hogy minden rác, sváb, szász, tót, oláh magyar akar lenni. Akkor hirdették ezt fennen, amikor a nemzetiségek már régen államalkotó szándékokat forgattak a fejükben, illetve a nemzetállamokhoz való csatlakozásról ábrándoztak. Még az *Egri csillagokban* is van egy olyan mondat, amin ma már fennakadhatunk. Tulipán, a magyarra lett török mondja: „Mindenki bolond, aki nem magyar” (1899-ben kezdte el közölni a *Pesti Hírlap*, 1901-ben jelent meg könyv alakban).

De van más példám is. Egy elfelejtett sikerkönyv. Abonyi Árpád *Három vitéz magyar baka meg egy káplár kalandjai* (1902) című műve. A kötet, amit olvastam, az ifjú Bartók Béla tulajdona volt. Több helyen is beleütötte a nevét egy ex librisként szolgáló lila bélyegzővel. Fontos volt neki a tulajdonjog. Ő sem másért szerethette ezt a kalandregényt, mint a mindenkori fiatalok az „öreg” Dumas művét. „A három testőrnek azért volt világraszóló sikere, mert négy testőr ügetett az éjszakában. Az olvasó volt a negyedik” – írta Bertha Bulcsú (Idézi: MEGYESI Gusztáv, *Átkozott kesudió, Élet és Irodalom*, 1988. május 27.).

Athos, Portos, Aramis és D’Artagnan képletét idézik a könyv hősei. De a három vitéz magyar baka – ha hiszik, ha nem – Ursa, az oláh, Hanes, a szász, Kain Frédi, a zsidó. Csak a nagy bajúszú káplár volt magyar. Letagadhatatlanul a k.u.k.-

hadsereg katonái, de elsősorban hetyke magyarok. „[...] majd a pofájukba blicczelem – mondja a kis zsidó –, mi a különbség egy bársonyplundis portugál és egy gyöngy magyar baka között.”

Egyébként elképesztően ötletes és kalandos a könyv. Hőseiről Svejk, a derék katona is eszünkbe jut. A kalandokról a *Sándor Mátyás* lélegzetelállító kalandjai. Csak néhány jelző bánthatja a fülünket: „nyúl szívű sváb”, „sült szász”, „vad oláh”. Ma ezt így nem illene mondani, akkor szokás volt. Sőt, divatba jött a könyvekben később a „csiszicsoszi bocskoros oláh” is.

A „mindenki magyar akar lenni” tetszetős ábrándja rettenetes tévedés volt. Többek között hozzátett, hogy meginduljon a nagy háború, amelynek még nem volt sorszáma. Volt persze egyéb ok is, de a nagyhatalmak rivalizálása most nem tartozik ránk.

Szörnyű kimondani, de a háborúba belekeveredett a gyerekvilág is. Nemcsak úgy, hogy árvák lettek. A sapkadobálós ujjongásban is részt vettek. „Ha nézegetjük az 1914-es újságfotókat – írta Száraz György –, megtaláljuk ezeket a kisiskolásokat csokros matrózblúzban, szalmakalaposan, térd alá érő rövid nadrágjukban: ott lábatlankodnak a zászló és kalaplengető felnőttek körül, az »Éljen a háború« táblák alatt” (SZÁRAZ György, *A tábornok. Részletek egy kor- és életrajzból*, Budapest, Magvető, 1984, 164.).

Szinte hihetetlen, hogy a háború kitörésének éjszakáján a mi kis városunkban is folyt a sapkadobálás. Még az úriasszonyok és az úrilányok is a Fő téren voltak. A Turulban egész éjjel muzsikált a cigány, és vitték-hordták a híreket. „Le a királygyilkosokkal!” kiabálta a tömeg, és a 44-esek laktanyájához vonultak. Amikor megjött a mozgósítási parancs, önkéntesnek álltak a tizenévesek. Apám bátyja 17 múlt, húszévesen már halott volt Galíciában.

A korabeli gyermekirodalomban nincs olyan műfaj, amelynek a tematikai rétegéből a háború kimaradt volna. Sebők Zsigmond legendás meseregényében *Dörmögő Dömötör* először csak falja a harci híreket az újságból, aztán önkéntes a nagy háborúban, harcol az olasz fronton (*Dörmögő Dömötör újabb utazásai háborúban és békében*, 1914.). Tutsek Anna *Cilike mint asszony* (1920) című lányregénye is a háború idején játszódik. Cilike még a háborúba is elkíséri hitvesét, mert ott nem olyan egyhangú az élet, mint odahaza. De amíg férje a krasznnojarszki fogolytáborban szenved, párnaharcba fojtja bánatát. Babay József *Mi huszonketten* (1932) című regényében (ami jobb sorsra érdemes a teljes felejtésnél) az érettségi előtt álló hős attól retteg, hogy untauglich lesz.

Sok bizonyítékom van arra, hogy a nagyon nem gyermeki témák esetén a gyerekolvasó számára a mese a leginkább dekódolható. Mindenkor. Ráadásul a századelő az a korszak, ami felfedezi a gyermeket, és megszületik a szecessziós, szimbolista mese.

Nagyok írták, persze az ő műveiken kívül sok a felejtető darab, de ötven év múlva csak a legjobbak számítanak. Írt háborús mesét Kaffka Margit (*Marie, a kis hajó*) vagy Babits (*Dzsoni a tengerész*) is. Máig élő mese a *Hét királyfi* Balázs Bélától,

a *Kékszakállú herceg vára* írójától. A hét királyfi jó mamája panaszkodik, mert férje leakasztotta „nagy arany puskáját a falról, s vállára vetette és elment a frontra.” Ez a mese végül is a béke propagandája. „Várj csak egy kicsit kedves ellenség. Valamit el akarok mesélni [...] – mondja a király. [...] Azután pedig kidobták az ágyút az ablakon, egy nagy folyóba, mert úgyse fognak soha többé harcolni.” A szerző a mesét 1916-ban írta, maga is megismerte a lövészárkokat.

Használtam a propaganda szót. Önmagában ártatlan: propagare = terjeszteni, szétszórni. Végül is minden irodalom hatni akar. Minden közlés befolyásolni. De a propagandisztikus már rossz ízű szó. Ami csak propagandisztikus, az feltámaszthatatlan. És legfeljebb olvastatják, mint a sztálinizmus gyermekkönyveit. A két világháború között elviselhetetlenül sok az ilyen könyv.

Az őszirózsás forradalmat a maga módján örömmel üdvözölte a magyar irodalom. A kezdetben lelkes humanisták testvérharcként élték meg a proletárdiktatúrát, de a vörös terrort már megtagadták. Benedek Elek hőse, Rókané polgártárs kezdetben fennen lobogtatja a köztársaság zászlaját. (*Rókané komámasszony libát szállít a hadseregnek*, 1920.).

De nemcsak márciustól, már januártól érezhető a kiábrándulás. „[...] egész világ ellensége a magyarnak” – írta Benedek Elek lapja. (*Jó Pajtás*, 1919/1.) A gyermeklap képeket közöl a béketárgyalásokról. A gyermekekkel is számon tartatják, hogy áldozatok vagyunk. A *Zászlónk*, a katolikus diáklap hasábjain „Kossuth kis unokái” könyörögnek Wilsonnak az igazságosabb békéért. A gyerekekkel is számon tartatják, hogy közel 1 millió a háborús halottunk, hogy 2 millió a rokkant. Gondoljunk, csak arra, ennyi halottnak hány árvája volt!

Van egy könyve a magyar gyermekirodalomnak, amelyről azt mondhatjuk: hasonló Tormay Cécile művéhez. A *Bujdosó könyv* kicsiknek. Blaskó Máriától a *Magyar Misi kalandjai a vörös világban* (1920) ez a gyerekkönyv.

Nem akármilyen propagandája lehetett a könyvnek, mert a debreceni egyetemi könyvtár példányát ronggyá olvasták /olvastatták. Az utóbbira azért voksolnék, mert nagyon kevés gyerek számára dekódolható dolog van benne. Semmit nem a gyerekvilág szemével látunk. Semminek nincs gyerekésszel felfogható tétje. Pedig a szerző előtt a *Pál utcai fiúk* történetisméjája lebegett. De nem a történetért íródott a könyv, hanem a történelmi leckéért. Azért, hogy ezt az „istentelen, borzalmas világot” lefesse. Ahogy a *Bujdosó könyv*ben is van igazság és van tévedés, van ebben is. Nem is kételkedünk abban, hogy a vörös terror napjai ilyenek voltak. De ez a könyv kevésbé antiszemita, mint Tormay Cécilé. A szerző szerint nem bűn a vallás, de azért elhangzanak olyan mondatok, hogy „Zsidó... pfúj zsidó.” Pedig Léderer Dolfika maga mondja: „Én semmi vallású vagyok és nemzetközi.”

Blaskó Mária nem volt tehetségtelen, csak elfogultabb volt, mint amilyennek szabad lenni. Nemzeti érzéseket akart szítani. Úgy írt regényt, mintha vezércikket írna. Nacionalizmusa teátrális. „Más a magyar szív, más a magyar vér, más a magyar érzés” – mondják hősei. „Mindenki magyar, aki itt született” – mondja legharsányabban a sváb gyerek.

Magyar Hiszekegy

De lépünk át a Trianon utáni gyerekkönyvek világába! A magyar gyermeki-irodalom első aranykorát, amelyet halhatatlanok – Molnár Ferenc, Gárdonyi, Móra, Móricz, Karinthy – fémjeleztek, a magyar gyermeki-irodalom mélypontja követte a két világháború között. Maga volt a romlás. A gyermeki-irodalom eszköze lett a politikai propagandának, akkor is, ha átélhető fájdalomból és jó szándékból született. Az igazsághoz tartozik az is, hogy azok a bizonyos halhatatlanok időközben meghaltak, emigráltak, vagy nem írtak többet a gyerekvilágnak. Legfeljebb fordítottak.

A két világháború közötti időszak egyébként a *Nyugat* nemzedékeivel, József Attilával, Szabó Lőrincsel, Radnóttival, Weöressel a magyar irodalom nagy korszaka. Mintha hirtelen megszűnt volna a felnőttek és a gyerekek irodalma közötti kapcsolat, ami általában létezik. A század elején fényes korszakot élt át mindkettő, a sztálinizmus éveiben mindkét irodalom felett beborult az ég. A két világháború közötti könyvrengeteg utólag keveset ér. Pedig a statisztikák szerint háromszor annyi gyerekkönyv jelent meg, mint a század elején.

Elporladt nevek, feltámaszthatatlan művek jelentik ezt a két világháború közötti könyvrengeteget. Blaskó Mária egymaga 100 könyvet írt az ifjúságnak. Mind-egyiken ott a sietség nyoma. Az *Országúton* című kötet novellái bizonyítják, más is teltt volna tőle. Ezt még németre is lefordították. *Nem, nem, soha!* (1921) című regénye kultuszkönyv lett. Ma már nehezen fellelhető, az Országos Széchényi Könyvtárnak is csak egyetlen példánya, de a kalocsai Érseki Könyvtár kölcsön adta.

Nem vonom kétségbe, hogy Temesvárott, a szerző szülővárosában megtörténhetett mindez. A könyvbe zárt fájdalom is valódi. Nemcsak Arany, Ady, Kosztolányi, Márai szülővárosa rekedt a határainkon túl, Blaskó Máriaé is. Szinte sokkos fájdalomból született a könyv. De alig elviselhető az ábrázolás teatralitása, pedig a fájdalom igazi. Még az is szerencsétlen, hogy sokszor citált költője nem más, mint Szabolcska Mihály, merthogy ő is temesvári. Egy bandaregény és egy lányregény történetsemaiból áll a regény. Egyiknek sem igazi. Tudvalevő, hogy Temesvár német [a 19–20. század fordulóján már német–magyar – *a szerk.*] város, de ennek nincs nyoma a regényben. Ha szerepel sváb gyerek, hát az csupa „magyar tűz”. A reményük, hogy „Jön már Horthy Miklós!” (Hasonlít ez a remény szüleink ’56 utáni várakozásához.) A *Nem, nem, soha!* szlogen olyan a történetben, mint a makacs ritmus. Ismétlődik, néha minden oldalon. Még a lánykérőt is így utasítják el.

Blaskó Máriáról csak sejtjük, hogy külföldi kolostorban halt meg apácaként. Világiként a Szívgyárda-mozgalom lelke volt. Megkérdőjelezhetetlen vallásossága szüntelenül belebotlik a keresztényi szeretet és az idegengyűlölet feloldhatatlan konfliktusába. „A vallásos embernek senki sem ellensége” – írja. Máig betarthatatlan, ha őszinték vagyunk.

Világháborútól világháborúig ritkán jegyzünk meg írói nevet. Nem érdemes. Béke poraikra, mondjuk. Irdatlanul nagy az irodalom tömegsírja, elférnek benne.

De azért előfordul, hogy egy-egy név megmarad bennünk. Bibó Lajosé példá-

ul. A *Ladikon az ősmagyar hazában* című könyve a maga módján kordokumentum, de a történelmi lecke mesebeliségek és kamaszságok között rejtőzik, és nem emészti fel a kalandot. Kenyeres Palkó, a rab magyar gyerek társaival együtt, az ősmagyarok fejedelméhez indul egy ladikon, hogy megkérjék, űzze ki a magyar földről az ellenséget, „adja vissza a régi szép hazát”.

Tamás István *A szegedi pedellus* (1934) és a *Szabadkai diákok* (1933) című regényeit olvasva sajnáljuk, hogy a szerző visszatért oda, ahonnan érkezett, a film világába, Hollywoodba. Nemrég újra megjelent, s tán elfelejteni se szabadott volna a tragikus sorsú, életében tévutakra jutott Szilárd János *Jó pipák* (1932) című regényét. De Trianon-könyve nem, az remekbe szabott kópéregény. Tamási Áron gyönyörű regénye, az *Ábel a rengetegben* (1932) úgy lehet mindenkié, mint a népmesék. A kamaszoké is. De az tárgyunkon most kívül esik.

A matrözgalléros, térdnadrágos fiúk, a masnis, kalapos lánykák megtanulják az új köszönést: a 'Szebb jövőt!', s reggel, tanításkezdet előtt kórusban mondják Papp-Váry Elemérné *Magyar fohászat*: „Hiszek egy Istenben, / Hiszek egy hazában, / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában” (SZÁRAZ, Uo, 201.). Tovább tanulják a 63 vármegyét, a falon most is ott lóg Nagy-Magyarország képe, a változás csak annyi, hogy belsejében ott kacskaringózik a trianoni határt jelző, vastag vonal. De a mappa fölött felirat hirdeti: Nem, nem, soha! Jogos, kiheverhetetlen, átélhető, érthető fájdalmak és kártékony indulatok élnek együtt az életben és az irodalomban. A rossz békék után mindig a bűnbakkeresés és a visszavágás vágya él.

De vessünk egy pillantást a *Magyar Hiszekegy* írójának fotójára. Keveseknek adatott meg, hogy négy verssorról ilyen híressé legyenek. Papp-Váry Elemérné Sziklay Szeréna 1881–1923-ig élt. Keveset, 42 évet. A sikerből se sok jutott neki, nehéz anyagi körülmények közt élt. 1920-ban hirdettek pályázatot irredenta imára. Megnyerte. A zsűri tagjai Rákosi Jenő és Kozma Andor voltak [s mellettük még Szenner József – a szerk.]. Még egyszer próbálkozott: *Mese a dicsőségről* címmel verses elbeszélést írt. „[...] az ő ragyogó nevét nem szabad kitenni kritikának” – írta pedagógiai tapintattal a bíráló Kozma Andor. Amikor fiatalon, egy műtétbe belehalt, a nemzet halottjának nyilvánították (lásd *A Pesti Hírlap 1928. évi naptára*, 161–164.). Fennmaradt fotója szép asszonyt mutat magyaros ruhában, aki illik a szerephez, az imához. [Az imapályázat anyagának jelentős részét a Magyar Nemzeti Múzeum Történelmi Tára őrzi. A pályázatról bővebben: BALAHÓ Zoltán: „Hiszek!” A Védő Ligák Szövetsége által 1920-ban meghirdetett ima- és jelmondatpályázatról. In *Metszéspont. Tanulmányok Trianon 100. évfordulóján*, szerk. CSÁSZTVAY Tünde, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 243–250.) – A szerk.]

Ez a két évtized, bárhogy is csűrnenk-csavarnánk a szót – mélypont a gyermekirodalmunk történetében. Nem csoda, ha 1940-ben Németh László íróként, apaként így fakadt ki: „De hát kibe harapjak, ha nincs törvény az ellen, amit úgy hívnak, hogy gyermekirodalom?” (NÉMETH László, *Lányaim*, In Uő., *Kísérletező ember*, Budapest, Magvető, 1973, 216.)

Móricz Zsigmond *Légy jó mindhaláligja* (1921 [1920]) lenne a nagy kivétel? Ami a *Nyugat* 1920-as folytatásosából született. Volt ifjúsági változata is, de ez mások keze nyomát őrzi. Jobb, ha elfelejtjük. Móricz eredeti művéről a világerő sem akarom azt sugallni, hogy nem való gyerekkézbe. Gyönyörű gyerekkönyv is. De mindenkié. Sokféle lehetséges olvasata van. Nagy regény. Az *Erdéllyel*, az *Árvácskával* együtt kiragogy Móricz művészetéből. Olvashatjuk egy zseni történeteként, aki verset ír, Csokonai-kötetért sóvárog, miközben a többi longamétázik. Arról is szól a történet, hogy egy gyerek elindul a középosztályiság felé, s megfordul mindenütt. De olvashatjuk a regényt az ács fiának szenvedéstörténeteként is, pedig az erkölcsi világrendbe vetett kudarcát írta meg. Azt is tudjuk, hogy felnőtt korának miféle lelki válságait zárta könnybe. Mégis sajnálnám, ha gyerekként nem találkoznánk Nyilas Misivel. Az egyik olvasat a gyerekeké.

Nyilas Misi története 1892-ben játszódik, de az egyik jelenetben 1920-at mutat a regényidő. Nagy úrból, a nyolcadikos szobafőnökből Móricz Trianon miatti fájdalmi törnek fel. Ezek még a hetvenes–nyolcvanas években is hiányoztak a könyv kiadásaiból. A fordítások talán ma sem bírnák ki a nagydiák szomszéd népeket sértő megjegyzéseit. Móricz számít rá, hogy Misire inkább csak a nagydiák „belső tüze” hat. S egy érzés, hogy egyedül vagyunk: „Abba fogyott el a vérünk, hogy a keleti atyafiakkal verekedtünk, írta, és védelmeztük a nyugati idegeneket, akik ezer éven át folyton idegenek maradtak hozzánk, és gyűlöltek.” A történelmi lecke hosszú, szeretetlen betoldásnak tűnik. A mai kamasz valószínűleg átlapozza, így aztán a mondatok „tüze” se érinti.

Ignác Rózsa gyerekkori emlékei között akadtam ilyen mondatokra: „Tegnap az állt az olvasókönyvünkben, hogy hazánk fővárosa Budapest, a Duna partján ott áll Petőfi szobra. Most az olvassuk, hogy hazánk fővárosa Bukarest, a főterén ott van Vitéz Mihály szobra.” Hogy lehetett ezt túlélni?

Ma sem gondolom másként. S azt sem, hogy az ilyen traumák idején könnyű rossz válaszokat adni. Ignác Rózsa nem ilyet adott. Már az anyaországban megírta az *Anyanyelve magyar* (1937) című regényt. Túl harsánynak érezte a sikert, ami elsősorban a témának szólt. Egy kolozsvári házban ott van a világ: nemzedékek, románok, magyarok, jómódúak, Boris, a cselédlány és főhősünk, Kovács Ilona, a gimnazista ingyen kosztos. Mindenféle érzelm megfér ebben a házban a hiábavaló reménykedéstől, önámítástól, a diákszerzemlig. S főként az, milyen a húszas években Kolozsvárott magyarnak lenni.

Ignác Rózsa bátor volt, őszinte és semmiben nem elfogult. Tízévesen nem tudtam letenni a könyvet, pedig nem az ifjúsági kiadást olvastam. Máig emlékeztem Kovács Ilona kedvenc francia szavára: effort. Illik hozzá, egy fiatal lány kétségbeesett küszködéseiről szól a regény. Újraolvasva azt is észrevettem, ez a fiatal színésznő igazi Kaffka Margit-utód lett volna. – Miért nem lett? Egész életében tudott bátran dönteni. Ő, az erdélyi református a holokauszt idején sárga csillagot hordott, mint a dánok, királyostól. 1956. november 4-e után nem írta alá, hogy ez az egész ellenforradalom volt. Akkor már egy évtizede nem publikálhatott. Számúzták a gyermeki-rodalomba. Nem jelentéktelen könyveket írt, de nem ehhez volt talentuma.

Kamaszhangon Trianonról

Gyerekhangon szeretném befejezni. Egy lánygyerek, Kucses Éva naplójából idézek. A szerzőt évtizedek múlva Janikovszky Évának hívták. 12-től 19 éves koráig írta a naplóját a szegedi állami Szent Erzsébet Lánygimnázium tanulójaként. Rácsodálkozunk, mennyi minden benne van már a későbbi íróból – a humora, az iróniája. S mennyire igazi kamasznak is. „Most azonnal kijössz velem az állomásra, mondta egy barátja, rém érdekes lehet, bombázták az előbb, ilyen látványt nem hagyhatunk ki! All right, amilyen hülye vagyok, persze mindenbe beleártom magam...” (JANIKOVSKY Éva, *Naplóm*, 1938–1944, 3. kiad., Budapest, Móra Kiadó, 2021, 102.). Tud persze félni, menekülni, ha riadó van, megjeleníteni is tudja, de a nagy szavakat nem viseli el. Mindent komolyan vesz, ám kamasz, akinek semmi se szent, kiváltképp „a szónoklattel egybekötött osztályfőnöki prédikációk”. A propagandisztikus gyermekirodalmat biztos, hogy nem álhatta. 1939. április 15-én ezt írta: „Pálinkás jó estét kívánok! Ihaj, sőt még csuhaj, azaz vesszen Trianon, és éljen... na ki? Az ilyen időkben sose lehet tudni” (JANIKOVSKY Éva, *Naplóm*, 1938–1944, 3. kiad., Budapest, Móra Kiadó, 2021, 16.).

Ennyit Trianonról, a gyerekek könyveiről és egy naplóíró gyerekről.

★

Jelen írás a szerzőnek a *Dörmögő Dömötör a „nagy háborúban” (Hazafias és harcias gyermekirodalom)* című, a Somogy 2016. 3. számában (36–42.) megjelent írásának továbbgondolása.

TÓTH KÁLMÁN: KODOLÁNYI JÁNOS KÜLÖNLEGES BARÁTSÁGÁRÓL

Kodolányi János életművének jobb megismerése és megértése szempontjából különleges értékűnek mondható dokumentumról szereztem tudomást a közel-múltban. Az író gyermekkori – ahogy műveiben következetesen nevezte – testvérbarátjának, Simon Dezsőnek egy 1975. január 27-i keltezésű leveléről van szó, amelyben Kodolányihoz fűződő emlékeiről ír.

A levél tulajdonosa, egyben címzettje Dr. Denke Péter Pál orvos, aki az ormánsági Vajszlóhoz közeli kisközségből, Sámodról származik. Édesapja, Denke Dávid, vajszlói volt, gyerekkorát ott töltötte Kodolányi, Simon Dezső kortársaként. Utóbbival végig baráti kapcsolatot ápolt. A levél megírásának apropóját az adta, hogy Denke Péter elküldte az 1956-os események nyomán Amerikába menekült Simon Dezsőnek Tüskés Tibor Kodolányiról megjelent monográfiáját, és ebből az alkalomból megkérte, hogy írjon az íróhoz kötődő emlékeiről.

Mint Szabó Dezsőtől tudjuk „A halott lángész sírján dudva és barátok nőnek” – ezúttal azonban a kontraszthatás kedvéért idéztem az írónak ezt a szellemes bonmotját, mivel jelen esetben egy valóban különleges barátságról van szó, amelyik Kodolányi egész életútjára és életművére is komoly hatással volt.

A Kodolányi család 1909-ben költözött – ahogy Tüskés Tibor nevezi – az Ormánság székhelyének számító Vajszlóra. Kodolányi apja főerdész volt, és hat évnyi pécsváradi megbízatás után Vajszlóra kapott kinevezést. A gyermek Kodolányi az elemi iskola négy alsó osztályát Pécsváradon végezte el, az ötödiket Vajszlón, majd 11 éves korában a pécsi állami reálgymnáziumba került. *Süllyedő világ* című önéletrajzi kötetéből tudjuk, hogy Pécsett az iskola rideg, poroszos légkörében nem érezte jól magát, olyannyira, hogy évet kellett ismételnie, majd apja a székesfehérvári reálgymnáziumba íratta át.

A királyi koronázó város, Székesfehérvár légköre jóval kedvezőbbnek bizonyult az írói tehetségét már Pécsett bontogatni kezdő gyermek, majd ifjú Kodolányi számára. Ebben az időszakban Vajszlón jobbára csak a nyári szüneteket töltötte. A világháború majd az azt követő kommün és Trianon nehéz, Baranyában különösen zavaros időszaka az itt élő emberek életében is súlyos megrázkódtatásokat okozott, miközben Kodolányi magánéletében is komoly változásokra került sor.

1921-ben végleg szakított apjával, és feleségül vette a vajszlói módosparaszti – ahogy a helyiek magukat nevezték – pógárcsalád lányát, Csósz Matildot. A házasságot mind a két család ellenezte. A főerdész apa számára deklasszálódásnak számított, hogy fia egy parasztlányt vesz el, a módosparaszt család szemében szálkát jelentetett, hogy lányuk egy járáshibás fiatalemberhez megy férjhez. Kodolányin ugyanis már gyermekkorában jelentkeztek az Achilles-ín zsugorodásának tünetei. Pécsi diákévei alatt egy műtéttel próbáltak segíteni rajta, de az orvosi beavatkozás nem hozott lényeges változást, ettől fogva csak járóbottal, sántítva tudott járni. A házasságot tehát egyik család sem fogadta el, ami nagyban hozzájárult ahhoz, hogy az ifjú pár távozott Vajszlóról. Ezzel kezdetét vette az a hányattatásokkal és nélkülözésekkel teli létezés mód, amely szinte egész életüket végigkísérte.

Nem véletlenül adok teret Kodolányi ifjúkorában enyhébb, majd egyre súlyos-

bodó testi fogyatékoságának, ugyanis ez a tény kulcsfontosságú Simon Dezsőhöz fűződő testvérbarátsága megértéséhez. Denke Péter közlése szerint a helyi fáma úgy tartotta, hogy a gyermek Kodolányit a fogyatékosága miatt társai részéről erő gúnyolódásokkal szemben Simon Dezső védelmezte igen állhatatosan. Simon Dezső leveléből is kivehető, hogy gyermekkorában az író emiatt valósággal megbélyegezték. A századelőn, különösen vidéki környezetben még jóval inkább érvényben voltak az ilyen stigmatizálások, amint az is nyilvánvaló, hogy a mindig őszinte gyermeki világban adódhatnak helyzetek, amikor ez az őszinteség kíméletlenségbe megy át, és számos jelből ítélve, Kodolányinak ezt is meg kellett tapasztalnia.

Denke Péter közlése szerint Simon Dezsőék Vajszló központjában, a református templom melletti épületben laktak, Kodolányiék pedig velük szemben, az erdészeti hivatal kúria-szerű, nagy épületében. Szinte adódott, hogy a gyermek Kodolányi az otthoni nyomasztó családi légkör, elsősorban nehéz természetű, vele szemben rideg apja miatt gyakran tartózkodjon Simonéknál. De ezen a ponton átadom a szót az írónak: „Játékaim teljesen összeforrnak »testvérbarátom«, Dezső személyével” – írja a *Sülyedő világ* címen, először 1940-ben megjelent visszaemlékezésben. „Még Ila [az író húga] is részt vesz közös vállalkozásainkban, de csak mint mellékes szereplő. Abban a szabad világban, amelyben napjaim nagy részét élem, neki nem sok keresnivalója van.

Amint az idő megengedi, s az iskolából szabadulok, a Feketevíz partján élvezem barátaimmal a halászat gyönyöreit. Csatangolok a mezőn, ott ülök Simon bácsi mellett a kocsin trágyahordáskor, terigetem a földre a trágyát, a homokbányából együtt hordjuk a homokot, az istállóban ott lábatlankodom az állatok körül, segíték befogni, keverem az abrakot a lovaknak. Hűvös alkonyatokon elédegelek a tűzhely mellett, mint Pécsváradon, s nézem, hogy sürgölődik a kis Simon néni a konyhában.

Otthon meg előveszem a vonatomat, Dezsővel alagutakat, magas hegyi pályákat építünk homokból és kőből, vagy szenvedélyesen faragom vitorlás hajóimat, hogy azután vízre bocsássam a kertek alatt, egy vidám, csillogó sással szegélyezett tavacs-kán. Íjat készíték jó, ruganyos mogyorófából, a jégverem tetejéből huzigált nádból pedig nyílveszőket, s a kertben barangolva Dezsővel, igazi indiánok vagy négerek módjára vadászunk sárgarigókra és őrgébicsekre.”

A magát az egyszerű nép között jól érző, úri fiú Kodolányinak ugyanakkor szemet szúrta a falu előkelőbbnek számító rétegeinek magatartásában észrevehető visszasságok, valamint ellentmondások az életvitelük és az általuk lenézett paraszti világ között: „[...] napról napra kevesebb tisztelettel nézem a saját életünket meg a falubeli úriemberekét. Széttolódnak előttem a titkokat rejtő, festett külsőségek falai. Látom a nagyképűséget a jegyző meg a jegyzőné ábrázatán, amikor feketében templomba mennek, s keresztényi alázat göggyével fogadják a köszöntéseket. Átlátok a tanítóék családjának katolikus kegyességén is, és tudom, mit művel a plébános ifjú házvezetőnőjével esténként a magányban. Gúnydalokat énekelek pajtásaimmal tanítóról-papról. Magam is írok egy hosszú verses malacságot, s nagy sikert aratok vele

cimboráimnál. De mindezt titkolom odahaza, apámtól erősen félek, bár, mióta megházasodott és bebizonyította gyengeségét a női nem iránt, tiszteletem erősen megcsappant. Az otthoni élet pedig rosszul titkolt feszültségeivel, kelletlen, elégedetlen hangulatával, apánk részéről kimért rendjével, anyuska részéről rendtelenségeivel, megcsontosodott, értelmetlen, szinte rituális törvényeivel s idegen, pesti szellemével, budai kedélyességével hovatovább igen unalmassá kezd válni.

Ó, mennyivel izgalmasabb, elbájolóbb ennél a fanyar életnél a mezők és rétek, a folyó és az erdőszél, cimboráim és Simon bácsiék élete! Milyen részegítő a szabadság! Milyen szívbizsergető a szántás, aratás-hordás, cséplés, disznóölés, fonás és kukoricakobzás, a szénahordás, burgonyagyűjtés, tökszedés, lenáztatás! Milyen mélabús a táj nyári, rekkenő melegben, s milyen sejtelmesen nyers, párás, szemérmes tavasszal. Milyen kedvesek a csoportokba gyűlt hölgyek a réten, milyen izgató illata van a síkos, vergődő hálnak. Milyen csodálatos látvány, amikor nyári alkonyaton a szellő messze elteríti a falu fölött úszó aranyos port, milyen megható a borjak bőrdülése, milyen vidám a kutyák ugatása. Mily szívremegtetőek a sudár ormánsági menyecskék ringó ruhájukban, kerek, barna arcukkal, nagy szemükkel. Milyen nyálcsordító illata van a frissen besózott vöröshagymának, milyen pazar íze a sűrű babfőzeléknek, milyen pirosszőke a parázson pirított hatalmas karéj kenyér. Milyen megnyugtatóan csattognak faluszerzte késő éjszakáig a lentilók, s milyen havasan fehérlenek a Feketevíz partján kitergetett új vásznak. Milyen víg tereferé közben sulykolják a feltúrt biklás asszonyok a folyón a ruhát, s milyen álmodozva kering a gólya a lankás táj fölött...”

A *Süllyedő világ* oldalain az író több helyütt ugyanilyen lelkesültséggel és érzéketlenül emlékszik vissza gyermekkorának Vajszlóhoz, az Ormánsághoz kötődő emlékeire, de gyakran szóba hozza az otthoni nehéz családi légkört is. Előfordul, amikor arról is ír, hogy testi fogyatékosága miatt apja: „[...] egyre kevésbé titkolja elégedetlenségét, megvetését irántam, s kényelmetlen érzését, hogy szabadulni szeretne tőlem.” Leírja azt is, hogyan nézett szembe a mozgását mind jobban gátló betegségével: „De a lábam már egyre gyakrabban okoz keserűséget, tehetetlen bánatot. Meleg nyári napon alig vonszolom magam a legelőn át, amikor a Feketevízre megyünk. Hazafelé jövet bele kell karolnom Dezsőbe, oly nehezemre esik a járás. Egyre jobban meg kell erőltetnem magam, ha valami meredek úton, porban akarok fölkapaszkodni. Néha leülök, és bénultan bámulok magam elé. Halántékom lüktet, szívem erősen ver, egész testem kimelegszik a megerőltetéstől. Szemem előtt összeszefolyik a világ. Így ülök percekig, negyedóraig, végre megnyugszom, békésebben tekintetek magam körül, mert iparkodom fölfedezni valamit, ami gyönyörködtet. Felhőt, virágot, madarat egy közeli fán, vagy akár a fákat. S mélyen elmerülve a szépségekben, megbékélek, s úgy érzem, nincsen semmi baj.

Talán ezért menekülök a látogatók elől, mert érzem, hogy apám szégyell engem, én is szégyenlem magam? Ha hallom, hogy csikorog a kiskapu, már iszkolok a kert végébe, télen valamelyik szobába – a »kisebédllőbe« –, vagy megvárom, míg a látogatók bevonulnak az első ajtón, én meg a másikon kiszűrődve, nekivágok az

utcának, s meg nem állok Simonékig, az én menedékhelyemig. Ott bejelentem, hogy vendégek érkeztek, hát megleptem hazulról. Nevetnek rajtam.”

Úgy vélem, hogy az idézett részletek az író visszaemlékezéséből önmagukért beszélnek. Nem csupán kölcsönös rokonszenvről, kivált nem valamiféle „eszmétársi” viszonyról volt itt szó, hanem ennél jóval többről: szeretetközösségről! Olyan szeretetközösségről, amelyik kárpótolta az írókat az otthoni rideg légkör miatti szorongató érzéseikért, és nem csupán Simon Dezsőhöz fűzte, hanem az egész Simon családhoz, amelyik lényegében befogadta. Nem nehéz elképzelni, mennyire idegenebbül, szinte már kitaszítottnak érezhette volna magát, ha nincs Simonék irányában tanúsított jóindulata, sőt – amint az idézett részekből is kivehető – szeretete.

Ennek pedig döntő része volt abban, hogy Kodolányi életre szólóan kötődött az Ormánsághoz, hogy a későbbiekben sok művében merített az itt szerzett élményeiből, hiszen, mint számos hasonló vallomásai egyikében írta: „Tízéves korom óta egyetlen folytonos baranyai út az életem, még akkor is, ha ezer kilométerek választanak el a Dráva mentétől. Móricz Zsigmond írta egyszer, hogy az ember a gyermekkorából él. Így élek én vénségemben is a gyermekkoromból: Baranyából, legfőképpen a Dráva mentéből.”

Kodolányi életművének avatott szakértője, Tüskés Tibor szerint: „Mindaz, amit számára Baranya adott, egész életművébe fölszívódott. [...] A korai novellák, regények és drámák helyszíneiben, alakjaiban és nyelvében, a szépirodalomba emelt etnográfiai szokások leírásában minduntalan ormánsági színekre ismerünk.”

Az író fiatalkori műveiben az ormánsági „helyi színek” megjelenítésében még a sötét árnyalatok dominálnak. Mindenekelőtt az Ormánság demográfiai helyzetének, a parasztszaladokban elterjedt, hírhedett egykézés következményeinek az ábrázolásában mutatkozott ez meg, amelynek országos méretű témává emelésében Kodolányinak igen jelentős szerepe volt. Az író jól látta az egykézés mögött rejlő mozgatórugókat: mindenekelőtt a jobbágyfelszabadítás nyomán a nagybirtokrendszer mögött a parasztok tulajdonába került földekhez, tehát a vagyonhoz való betegeges ragaszkodást, amely révén elterjedt, sőt általánossá vált a szemlélet, hogy a vagyongyarapodás legegyszerűbb módja, ha minél kevesebb örökös, tehát gyermek születik. Fiatalkori műveiben megrendítő módon ábrázolta az ormánsági parasztságnak így létrejött mélyvilágát: az egykézés miatt sok családban kialakult fojtogató légkört és kilátástalanságot, az ennek háttérében dúló indulatokat, a matriárchális jogszokások pusztító hatását, amelyek következtében egyre több lett a megüresedő porta, a bedeszkázott ajtajú-ablakú családi ház.

Közvetlenül Baranyához, ezen belül az Ormánsághoz kötődő emlékeihez idősebb korában is visszatért, mindenekelőtt a Monarchia-korabeli világot megjelenítő *Boldog békeidők* című regényében, amelynek jól felismerhető főhőse az apja.

A 30-as években a szépíró Kodolányi a paraszti mikrovilágon túllépve a magyar történelem, ezen belül is a középkor különleges jelentőségű eseményeit választotta témájaként. A „történelembe menekültem” – írta erről a fordulatáról 1945 szilveszterére készült számvetésében. Ekkor születtek meg: *A vas fia*, a *Boldog Margit*

és a *Julianus barát* című regényei, amelyek a 60-as években újólág megjelenve ismét nagy sikert arattak.

A 13. századi magyar történelem témáit követően a mítoszok világába nyúlt vissza, az ebben az időszakban alkotott regényeiben: *Vízözön*, *Az égő csipkebokor*, *Én vagyok* mondanivalóit még egyetemesebb dimenziókba emelte. Ugyanakkor – Tüskés Tibor szerint – történeti tárgyú regényeiben, „[...] a magyar múltat fölidező vagy a mitikus időkben kalandozó műveiben mindig fölismerhetjük azt a szálát, amely az alkotást személyes életéhez, gyermek- és ifjúkorának élményvilágához köti. [...] Ahogy Kodolányi térben és időben távolodik gyerekkorától, úgy változik meg a kép, s a harmincas és negyvenes évekből visszatekintve a világháború előtti életet egyszerre tisztának és derűsnek látja. [...] Ezt az idealizált, sőt mitizált képet vetíti bele magyar történelmi regényeibe.” Azonban, miként megállapítja: „Az önéletrajzi elemek, a baranyai színek Kodolányi életművének legtágabb, a társadalmi novellisztika és a magyar történeti tárgyú regények írását követő, harmadik rétegében is föllelhetők, azokban a művekben, amelyekben talán a legkevésbé sejtetnénk, a biblikus témájú és a mitikus időkben játszódó regényekben. [...] Mindez persze a regényíró transzpozíciójával, anyagformálásával van jelen a regényben [az *Én vagyok* című műről van szó], de fölismerhető allúziókkal, utalásokkal és áthallásokkal.”

Kodolányi Jánosban a közélet, a közügyek iránti érdeklődés mindig is erős volt. Innen eredeztethető, hogy a két világháború között kibontakozó népi írók mozgalmában igen tevékeny, sőt úttörőnek mondható szerepet vállalt. A népi írók igen hatásosan hívták fel a figyelmet a magyar parasztság gondjaira, egyes vidékeken valósággal súlyos helyzetére. Baranyát illetően Kodolányi János Fülep Lajossal együtt már a 20-as évek második felében cikkek sorában foglalkozott az egykézés miatt előállt aggasztó demográfiai helyzettel. Kodolányi e témakörben megjelent publicisztikai írásaiból 1941-ben került kiadásra egy válogatás *Baranyai utazás* címmel.

Az író 1961-ben jelentette meg *Második baranyai utazás* című művét, amelyben érzékletesen vetett számot azokkal az óriási változásokkal, amelyek az általános városiasodás hatására az Ormánság falvaiban is végbementek. Amennyire a korabeli hivatalos felfogás lehetővé tette és megengedte, őszintén írt a problémákról: a továbbra is súlyos demográfiai helyzetről, a TSz-ekbe kényszerített parasztság gondjairól.

Noha – különösen ifjúkori szépirodalmi műveiben – esetenként már kíméletlen őszinteséggel ábrázolta a hétköznapi életből kiválasztott hőseit, voltak, akik ezért meg is haragudtak rá az Ormánságban, a két világháború között kifejtett publicisztikája egyes darabjaiban, az ezeket kötetbe gyűjtő *Baranyai utazás*ban, majd a *Második baranyai utazás*áról számot adó művében ugyanarról a féltő és aggódó szeretetről tett tanúságot, amely az ehhez a vidékhez való kötődéseit mindig is áthattotta. Kodolányi számos leírása emlékeztet – nyilván a földrajzi közelség, valamint a hasonló táji adottságok miatt –, sőt olykor már kísértetiesen hasonlít a Drávaszög népéletének vonásaira. A Drávaszög néprajzának jövődjé kutatásában, a századfordulóra jellemző állapotok rekonstruálásában minden bizonnyal sokat lehetne meríteni Kodolányinak az Ormánsággal foglalkozó írásaiból.

Simon Dezsőnek az író halála után öt és fél évvel írott visszaemlékezésében elsősorban a hétköznapi életből ismerhető Kodolányi alakja tűnik elő. Szinte magától értetődő, hogy a mindennapi élet tapasztalataiból kiszűrt emlékekben jelentékeny emberek is a maguk hétköznapiságukban jelennek meg. Az ilyen alkalmak során felszínre kerülő értesülések általában nem meghatározóak valamely adott életműre vonatkozóan, az összképet, valamint annak egyes részeit azonban jelentős mértékben árnyalhatják.

Ezek az általánosnak nevezhető ismérvek Simon Dezső leveléről is elmondhatók. Külön súllyal esik latba, hogy egy magánlevélről van szó, és ilyenkor a kényesebb kérdésekről is szókimondóbban fogalmaz a szerző.

A levél szövege:

„Akron, 1975. január 27.

Kedves Péter!

Lapodat és a benne jelzett könyvet, Tüskés Tibor *Kodolányi János* [Budapest, Magvető, 1974, 276 o. – *a szerk.*] megkaptam. Szeretettel köszönöm. Figyelmesen végig olvastam s mind tovább haladtam az olvasásban, annál jobban láttam, hogy Tüskés Tibornak is azonos meglátásai vannak Jancsi egyéniségéről, ahogyan én neked egyszer írtam az egyéniségét illetően. Jancsit szerettem legelső ismeretségüinktől fogva. Különös természete volt. Környezetébe nem kerülhetett senki úgy, hogy azt a legmesszebb menőig ne bírálta volna le és ugyanakkor ne gunyolta volna ki. Vajszlón mindenki aki hozzájuk járt különböző gunynevet kapott és előtte szellemi gyöngegségben szenvedett. Talán én voltam az egyedüli akit nem gunyolt. Talán azért mert az első pillanattól fogva támasza voltam megvédtem minden pajtási támadás ellen mindenkivel szemben. Kötekedő természeténél fogva sok iskolatársát utólag vertem meg a rajta esett vereségért. Jancsi a katolikus iskolába járt így csak iskola után voltunk együtt naponta. Az ő könyörgésére vittek engem is a pécsi reáliskolába ahol édesapád is járt. Talán ez a ragaszkodás váltotta ki benne, hogy engem nem gunyolt ki. Vagy talán az is hozzá járult, hogy amikor rólam akart írni megkérdezte: Engeded-e, hogy a nevedet kiírhatom? Én azt feleltem én nem bánom írd ahogy akarod. A könyv 263 oldalán írja Tibor Jancsiról, hogy Szabó Lőrincz író társa azt mondja róla: Kodolányi – könnyező vipera. Igaza volt neki mert azt is megcsipte vagy előbb vagy utóbb akit szeretett vagy aki a legjobbat tette vele. Sok nyomoruságának illetve nélkülözésének ez volt az alapja. Amint neked írtam is én nagyon sokban Tildit a feleségét hibáztattam. Vajszlón több írása között írt egy elbeszélést az apósáról. Az elbeszélés arról szólt, hogy egy béna kezű paraszt elmegy Spierer nevű boltba kesztyűt vásárolni, de csak 1 drb kesztyűt akar venni mert neki csak egyre van szüksége mivel az egyik keze béna. Részleteire már nem emlékszem. Az egész írás azért volt mert végtelen fősvénynek tartotta az apósát annak dacára, hogy évekig tartották a házuknál. Te most már mint felnőtt fiatal ember tudod, hogy minden szülő félti a gyermekét egy testileg nyomorék fiuhoz adni, gondolván az utódokra. Bár az ő esetében ez nem történt meg, de mint orvos tudod, hogy a faj harmadik sőt ötödik

TÓTH KÁLMÁN: KODOLÁNYI JÁNOS KÜLÖNLEGES BARÁTSÁGÁRÓL

ágon vissza szokott ütni. Az anyja és az egyik nagynénje és annak a lánya ugyan olyan nyomorék volt mint a Jancsi.

Testileg nyomorék volt, de szellemileg annál nagyobb. Minden könyve nincs meg, de ami megvan írói tehetségét és részletes meglátását tükrözi. Kétszer látogatott meg azután, hogy Vajszlóról elkerült. Egyszer Bajcsi Zsilinszky Endrével amikor még otthon voltam. Zsilinszky arra kért, hogy szerezzek párthíveket neki. Szüleimnél ebédeltünk együtt a délutáni késői órákig elbeszélgettünk. Másodszor Hídvégen volt nálam. Édesapám hozta ki kocsival. Egyedül jött ott ebédelt nálunk. Feleségem szeretettel fogadta. Jó ebéd után befőttet bontott fel. Feladásnál az volt a megjegyzése: Ó még befőttet is bont fel Zsuzsika? A parasztok csak halotti toron szoktak befőttet enni. Feleségem azt felelte Jancsi mi minden nap szoktunk enni mert a Dezső nagyon szereti. Ezt csak azért írom meg, hogy lásd mennyire jól jellemezte Szabó Lőrincz a vipera jelzővel.

Mindezek dacára szerettem és tudtam is ha volt neki nekem mindenét oda adta volna gyerekkorunkban. Későbbben is értem az anyjával is meghasonlott amikor Püspökladányban voltunk és azt mondta: Ezt a parasztot többre tartja mint a saját anyját.

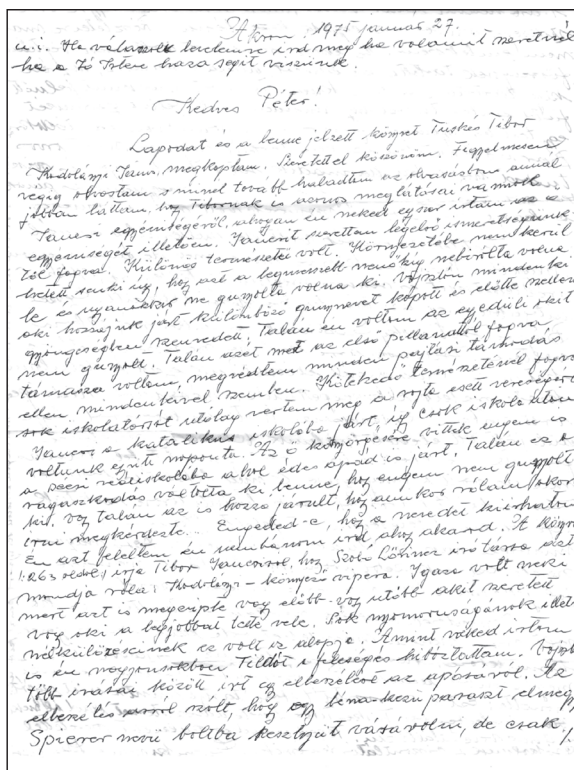
Ha közelemben van Tüskés Tibor szerető üdvözlétem add át neki, szeretnék vele találkozni. Téged és kedves szüleidet szeretettel csókolunk a viszontlátás reményében. Zsuzsika néni és Dezső bácsi

U. i. Ha válaszolsz levelemre ird meg ha valamit szeretnél ha a Jó Isten haza segít viszünk.”

Lapszéli megjegyzésként beírva: „Egyszer én is jártam nála Pesten élelmiszerekkel megrakodva amikor Terescsényinél lakott együtt. [Terescsényi György, mára elfeledett íróról van szó. Kodolányiék a Pasaréten, a 30-as évek második felében laktak nála egy ideig.] Tildi nem fogadott szívesen.

Kértem tőle egy könyvet az akkor megjelent könyvéből. Azt felelte, a boltban megveheted. Akkor még otthon voltam nőtlen. Szüleimtől nemigen lehetett könyvért pénzt kiadni.”

Tüskés Tibor egyébként a Kodolányi–Simon-kapcsolatról több publikációjá-

ban is írt, sőt a kapcsolatfelvételük nyomán létrejött visszaemlékezést nem is egyszer meg is jelentette. Valószínű, Simon Dezső – miután Denke Pétertől megkapta Tüskés Kodolányi-monográfiáját – felvette Tüskéssel a kapcsolatot, és az író ennek nyomán írta meg a hosszabb visszaemlékezését. A két dokumentumban természetesen vannak átfedések, de vannak különbségek is, mindenekelőtt abból a tényből eredően, amire már utaltam; azaz hogy Simon Dezső a magánlevélben nyilván szókimondóbban fogalmaz, mint a nyilvánosságra kerülés eshetőségével számoló visszaemlékezésében.

Az ismertetőm megírásához tájékoztam a Kodolányiról szóló irodalomban is. A nyilvános publikációk elolvasásán kívül azonban sikerült még néhány, informális és személyes konzultációt is lefolytatnom erről a kérdésről. Az utóbbiakból annyit szűrtem le, hogy szakmai berkekben az a vélemény él, Simon Dezsőből főleg az egykori barát sértettsége beszél, mivel a későbbiekben, felnőttként, az övét jóval meghaladó műveltségi közegben élő Kodolányi már nem kereste vele a kapcsolatot. Még ha lehet is ebben igazság, nem mellőzhető az a körülmény, hogy Simon Dezső konkrét tényekről beszél, amint az sem, hogy különösen az író hétköznapi életéről fennmaradt egyéb visszaemlékezések egybehangzanak az általa leírtakkal.

Feltételezhető, hogy az Országos Széchényi Könyvtárban őrzött Kodolányi-hagyatékban még további fontos adalékok lappanganak, amelyek nagyban hozzájárulnak az író életművének jobb megismeréséhez és megértéséhez. Kodolányi János tevékeny résztvevője volt a két világháború közötti, majd az azt követő évtizedek szellemi életének. A két korszak megannyi jelentős szereplőjéhez, különösen a népi írók mozgalmának holdudvarához tartozók közül sokakhoz személyes kapcsolatok is fűzték. Ideje lenne immár kellő távolságból és tárgyilagossággal ismét mérlegre tenni az életművét és a közülethez fűződő tevékenységét, mert igen valószínű, hogy ez nem csupán sok tanulsággal járna, hanem új összefüggések felismeréséhez is vezethetne.

„Írói munkásságának fél évszázados története során mindig az igazságkeresés szenvedélye vezérelte. [...] Pályája nem volt és nem lehetett egyenes vonalú, mint-hogy a történelem szüntelenül új kihívásokkal ostromolta. Következetessége a valamástétel és a jobbítani akarás őszinteségében és kivételesen tiszta erkölcsiségében rejlett” – írta Pomogáts Béla Kodolányiról születésének centenáriuma alkalmából megjelent emlékezésében.

Valóban, mint vázlatos áttekintésemben említettem, Kodolányi írói pályája az ormánsági népéletből leszűrt élményei megjelenítésével indult, hogy a középkori magyar történelem sorsfordító időszakain át utolsó szakaszában a legegységesebb problémáig jusson el. Legyen szó a paraszti élet ábrázolásáról, a 13. századi magyar történelem eseményeinek rekonstruálásáról, vagy világnézetének mitikus világképek dimenzióiban való kifejtéséről, műveit mindig az igazságkereső szenvedély hatja át, amint évtizedeken át folytatott közéleti küzdelmeiből is lépten-nyomon érződik, hogy törekeny testében nagy lélek lakozott.

Gyárfás Endre 85

Szerencsések azok a magyar írók, akiknek több politikai rendszeren, korszakon ível át a munkásságuk. Így módjuk van több korszak lényegét kitapasztalni, egymással összevetni, szerzett gazdag tapasztalataikat lehető legárnyaltabban megírni. Az 1936-ban született, idén 85 esztendő, József Attila-díjas Gyárfás Endre ezek közé a „többgenerációs” írók közé tartozik.

Kisgyerekként belekóstolhatott az „úri Magyarország” végnapjaiba, átélhette a második világháborút, a Rákosi-kort, ötvenhatban lobogó hajú húszéves, hogy aztán végigélhesse a túl hosszú, sikeredett Kádár-korszakot, és most a jelenkorban is kötésig benne gázolhat. Abban a jelenkorban, amelyben minden megint megváltozott, iránytű nélküli, ha úgy tetszik, filozófiai alap nélküli, elbizonytalanodott és elbizonytalanított, újraértékelésre megérett lett megint a valóság. Amelyben ha nem is otthonosan, de mindenesetre makacsul, kitartóan fogódzók, erkölcsi pillérek és egyéni túlélési stratégiák után kutat korszakokon átívelő szüntelen megfigyelőként, szépen író szépíróként.

Gyárfás Endrének megadatott a több korszakra rálátás és a benne élés keserves öröme, s ez nemcsak az összevetés lehetőségét adta meg neki, hanem egyúttal a magasabb látószöveget és a mélyebb emberismeretet is azokhoz az egyhúrú íróársakhoz képest, akik csupán egyetlen csökkent korszak vézna hegedűjén kénytelenek cincogni egy életen át.

Túl több mint negyven regényén és verseskötetén, József Attila-díján és egyéb elismerésein, ma már kétségtelenül biztos helye van a magyar irodalom klasszikus értékteremtőinek panteonjában. Abban a panteonban, amelyikben nem csupán az írói fantázia örök érvényű egyéni figurái teremődnek meg, hanem olyan regényalakok is, akik mindig valamilyen társadalmi közegben jól artikuláltak jelennek meg és kapnak hangsúlyt, arculatot, egyszerre eleget téve az egyes, a különös és az általános kívánalmainak, az író szándéka szerint. Az irodalmunkon évszázadok óta vörös vezérfonalként végigvonuló belső és külső, társadalmi parancsnak engedelmeskedik alakjai ábrázolásában, amikor társadalmi beágyazódottságukban, nemzeti függetlenségi sorsküzdelmekben jeleníti meg őket, a magyar irodalom legnevesebb nemzeti sajátosságát, hagyományait követve. Az író, aki ilyen premisszákkal fölverte az alkot, ezért nemcsak szerencsés, hanem nehéz irodalmi örökség hámját is viseli.

Felelős közéleti értelmiségi író Gyárfás Endre, a szónak mindennemű pejoratív felhangja nélkül. Ezek a jellemzői különösképpen ma értékelődnek fel, hiszen éppen napjaink magyar valóságának legfájdalmasabb, zavarba ejtő hiányossága az értelmiség és a közéletiség eltűnése, lappangása, búvópatakszerűvé, marginálissá válása, elsorvadása. E kedvezőtlen társadalmi közegben hiánypótló gyógyírként van jelen műveivel a mai magyar irodalomban, a mostani korszakban is jelenségek mögé látó sasszemével pontosan meglátva, és pontosan meg is fogalmazva regényeiben a valóság legfontosabb mozgatórugóit és fő kérdéseit.

Tudvalevő, nemcsak az árulkodik egy korszak valóságáról, hogy megszületnek-e épp abban a korban az irodalom nagy társadalomkritikai alkotásai. Az is árulkodó jel, hogy az írók átnyergelnek-e önvédelmi reflexeiknek engedve a történelmi regényre, felhagyva a jelenkor nyílt társadalomkritikai műveinek létrehozásával, vagy átnyergelnek éppenséggel a gyerek- és ifjúsági irodalomra. Legtöbbször maga a politikai kurzus igyekszik a gyerekszoba felé terelni az írókat, különösen azokat, akiket veszélyesnek ítél létére nézvést társadalomkritikai hajlandóságuk miatt. Az ilyesfajta állami, irodalompolitikai terelgetés azonban mindig az irodalom természetes fejlődésébe való durva beavatkozás, diktatúrák és gyarmattartó hatalmak jellemzője, s mindig a nemzeti irodalom természetellenes, torz fejlődését „eredményezi”. Ilyen gyerekcipőben a magyar irodalom is tipegett ideig-óráig, mégis, a legbeszédesebb példát erre a Ceaușescu-korszak romániai magyar írói adták, akik kisebbségi voltak miatt kétszeresen is ki voltak szolgáltatva.

Gyárfás Endre azonban dehogyis gyerek-, még csak nem is ifjúsági író, nagyon is a felnőtt, okos fők, a „négy-öt magyar összehajol” történelmi felelősséggel bíró irodalom írója, akinek művei a fiatalság számára is erkölcsi példázatot adnak. A teljes ember megmutatásának igénye munkál benne, aki éppúgy örömet leli a legkisebbek, a serdültebbek világában, mint a felnőttekben, aki számára azonos súlyúak kicsik és nagyok.

Eme értékegyenlőség kialakulásában közrejátszott örök tanárember volta is, a tanárember tudatos törekvése, aki óriási nevelési lehetőséget, az erkölcsi példaadás lehetőségét látta meg és aknáztta ki műveiben. Ugyan ki merné jószerevével állítani, hogy a magyar kultúr- és technikatörténet, a história emblematikus alakjairól, Apáczairól, Lorántffy Zsuzsannáról, Puskás Tivadarról és társaikról írott regényei csupán kalandos életutak állomásainak lexikális felsorolásai, s nem a leírt sorsokból, történetekből, megrajzolt alakokból, korokból kivilágoló, felragyogtatott erkölcsi példázatok? Felvonultatott élettörténetei, korrajzai az írói tehetség és az írói mestersegbeli tudás, a szerkezet, a cselekménybonyolítás, a jellemábrázolás, a nyelvi stílus fogásai nélkül csupán annyit érnének, mint a megmunkálatlan márványtömbök, amelyekben ugyan benne rejlik a remekmű, épp „csak” a felesleget kell lefaragnia belőle a szobrásznak. Gyárfás Endre éppen ezt teszi: kifaragja a holt lexikális anyagból hősei alakját és a korokat, amelyekbe belehelyezi őket.

Hogy nem válik el nála, sőt mindig egymásra utal, egymást erősíti a történelmi múlt és a jelen társadalomkritikai indíttatású értelmezési tere, arra a legjobb példa a kulcsregényének is nevezhető, 1988-ban írott *Hosszú útnak pora* című regénye.

Ez a műve egyrészt kitűnő történelmi regény, amely érzékletesen hozza közel a bujdosásra, száműzetésbe kényszerített Rákóczi és kora történelmi valóságát, másrészt egy másik, nemkülönben fontos, ha ugyan nem a legfontosabb olvasattal is bír, létezik egy másodlagos rétege, másodlagos jelentése is, amely egyértelműen jelenkorunk értelmiségéről, így jelenkorunkról is szól. S így mint több síkon egyszerre értelmezhető, többszólamú mű egy csapásra hatalmas erejű példázattá, társadalomkritikává, parabolává magasodik. Vélhetőleg azért épp ez Gyárfás Endre kulcsregénye,

mert a benne megfogalmazott dilemma, nevezetesen a megmaradni magyar hazafinak vagy behódolni, átnevelődni az idegen megszálló hatalom janicsárjává, történelmünk és értelmiségünk, s ezáltal magának az írónak is a fő dilemmája. Vegyük észre a regény keletkezésének évét is: 1988, amikor már az épp ronggyá szakadozó szovjet istráng az utolsókat rángja a magyar nemzet testén. Az itt megfogalmazott dilemma a magyar értelmiségnek akkortájt megint feladott nagy kérdése volt. A dilemma, a kérdés ugyan más nációból jövő szereplőkkel, de azóta se változott a magyarság számára.

A regény szerkezete voltaképpen igen egyszerű, mondhatni a lehető legegyszerűbb. Ibrahimmal, a főhőssel, az Imréből törökké átnevelt janicsárral döcög a batár útban Rodostó felé, a Nagyságos Fejedelemhez, Rákóczihoz, szeretett gazdájához. Idősíkját tekintve is klasszikus egyszerűség jellemzi ezt a művet, egyhuszonnég óra alatt a batárban zötykölődő Ibrahim egyetlen hatalmas monológja a regény. De ez a kifelé hangtalan, befelé annál hangosabb monológ valójában tele van jajjal, izzó fájdalommal, a hazafiság és a hazaárulás közti lelki hánykolódás kínjaival. Maga a néma, kétségbeesett kiáltozás paradoxonja. Mennyire ismerős gondolatok, reflexiók ezek akár napjainkban is. A nagy magyar sorsdilemmát, a behódolni vagy megmaradni dilemmáját nem szájbarágosan, nem direkt módon kapjuk, hanem a Rákóczi-kor szűrőjén átáramoltatva.

Írásom elején arról szóltam, azért szerencsés Gyárfás Endre, mert az élete több koron ível át, ezzel módot kapva a korok összevetésére és a magasabb nézőpontból szemlélődésre, a regényalakok lehető leghitelesebb megformálására.

Harminchárom évvel később, 2019-ben írott legutóbbi regényében, a *Túlélők dekamerónjában*, ebben az ízig-vérig modern realista társadalmi regényben mégis mintha ugyanahhoz a gondolathoz, a behódolni a megszálló ideológiájának vagy a megmaradni szabadnak dilemmájához kanyarodna vissza, csak nem a Rákóczi-kor kosztümös díszletei között. A dilemma mégis ugyanaz, hiszen hőseink és a körülöttük lévő összes ember cselekedeteit, életét, útját éppen az erre a dilemmára adott válaszaik határozzák meg. A szerző itt olyan „szép új világ”-ot fest fel óriás társadalmi tablóként, amelyben minden egyes alak túl a valóságból merített, hiteles egyéni történetén társadalmi típusjegyeket is visel. Fejcsóválva, kesernyésen nevetgélve ismerünk rá a szovjet korszak, majd az átállás, végül a jelen időszak történeteiben saját történeteinkre, saját választásainkra. Nem görbetükröt, egyeneset tart elibénk az író, akárcsak a *Hosszú útnak porában*, de a tükörkép éppen realista, valós volta miatt most se mutat szép önképet. Ugyan ma már nem szorul rá semelyik író, Gyárfás Endre se, hogy Rákóczi Ibrahimjának álruhájába csomagolja a jelennek szóló társadalomkritikáját, de ettől a fajta írói szabadságtól jelenkori regényhősei nem lesznek boldogabbak, mert a tükörből visszanező saját portréjuk, korunk képe cseppet se lett vonzóbb az évszázadokkal korábbiakhoz képest.

Milyen is ez a mostani magyar önképünk? A kor erkölcsi követelményei öszszeszeváradtak, megfakultak. A minden ízében újrafogalmazásra és újraértelmezésre szomjúhozó világban keresi a regény négy magyar főhőse, két hatvanon túli, nyug-

díjas, különböző rétegből jövő értelmiségi – közülük az egyik inkább vállalkozó – házaspár egy lakatlan dunai sziget foglyaként minden technikai segéderő, telefon, rádió, mobil, számítógép nélkül a túlélés lehetőségeit. Kényszer szülte összefüggés tartja össze átmenetileg a kis közösséget, és kényszeríti színvallásra mind a négyüket. Az alaphelyzet lényegileg hasonló Boccaccio *Dekameron*jának alaphelyzetéhez, ugyanúgy itt is tíz napon át sorjáznak az egymásnak mondott történetek, akárcsak az olasz írónál. Hőseink itt is tíz napon át igyekeznek úrrá lenni a kilátástalanság és a kétséges szabadulás miatti aggodalmukon, voltaképpen nemcsak a saját, zavarossá vált életükön, hanem az ugyanúgy zavarossá vált magyar valóságon. A törekvésük természetesen kudarcot vall, hiszen az őket gúzsba kötő társadalmi determináló erők jóval erősebbek náluk, fopgyszikálóval nem lehet vívócsörtét nyerni. Azért mégse a fekete pesszimizmus, a pestises kilátástalanság felhangjaival ér véget a regény. Az író nyitva hagy hőseink számára egy pici rést, amelyen át talán megmenekülhetnek, visszatérve a nagyvilági infernóba.

Ha nem is sok, de mégiscsak volt, van értelme a szónak, a nagy tisztázásoknak. Gyárfás Endre megannyi rossz élettapasztalat után is hisz az ember alapvető jóságában, a világ megjavíthatóságában, erről vall a *Túlélők dekamerónja* (Hungarovox, 2019).

Gyárfás Endre a könyvhéten

GÉCZI RÓBERT: DE KI EZ A KOVÁCS LAJOS?

Kovács Lajos, *Hosszúra nőtt árnyékaink, Van egy perced a támaszpontomra?, „Mi közülük hozzám?”*, szerk., jegyz. BOMBITZ Attila, Szeged

Egy hétfői nap könyvcsomag várt a munkahelyemen. Szegedről érkezett a JATEPress kiadványa. Három A5-ös méretű, egyenként 350–400 oldalas fehér kötetet tartalmazott. Mindhárom szerzője Kovács Lajos. Válogatott műveinek első kötete – *Hosszúra nőtt árnyékaink* – verseit, elbeszéléseit, novelláit és töredékes nagyregényét tartalmazza. A második tomos – *Van egy perced a támaszpontomra?* – gyermekmeséit és kamasztörténeteit, míg a harmadik könyv – „*Mi közülük hozzám?*” – kritikáit, töprengéseit, eszmefuttatásait, diagnózisait, valamint kultúr- és művészettörténeti bírálatait foglalja magába. Az írásokat összegyűjtötte, válogatta, szerkesztette és a jegyzetekkel ellátta Bombitz Attila, a Szegedi Tudományegyetem Osztrák Irodalom és Kultúra Tanszékének vezetője, irodalomtörténész, kritikus, germanista írta. Hetvenedik születésnapja alkalmából Kovács Lajos barátai, kollégái, író- és szerkesztőtársai, munkatársai és tanítványai e háromkötetes kiadványban tisztelegnek emléke előtt.

De ki ez a Kovács Lajos? Neve nem ismerős, jóformán semmit sem tudok róla. Beírom nevét az internetes „szabad” lexikon keresőjébe, s eredményképp összesen 19 rekordot találok. Mindegyik Kovács Lajos. Van köztük Kovács Lajos ügyvéd, református iskolaigazgató és tanár, önkormányzati képviselő, 19. századi polgármester, allergológus és tüdőgyógyász, mérnök-professzor, rendőr ezredes, és talán a legismertebb számomra: Kovács Lajos színművész, alias Woyzeck. De az „én” Kovács Lajosom sehol. Az *Új Magyar Irodalmi Lexikon* sem ismeri. Igaz, hogy tartalmaz az *Esti lapok* munkatársa okán néhány sort egy Kovács Lajos nevű földbirtokosról, Kölcsey jurátusáról, országgyűlési képviselőről, Széchenyi munkatársáról. De ő sem az.

A kötet fülszövegében néhány mondatot olvashatunk szerzőnkéről: „Kovács Lajos (1949–2017) író, költő, szerkesztő, helytörténész, tanár. Verseit a Komárom-Esztergom megyei *Dolgozók lapjában* publikálta, majd bemutatták és közölték országos folyóiratok [...] Szerkesztője és szerzője volt a Szegeden megjelenő *Kincskereső* gyermekirodalmi folyóiratnak [...] iskolateremtő, pedagógiai munkássága felbecsülhetetlen értékű. Helytörténeti sorozatában [...] társszerzőivel feldolgozta Dorog és közvetlen környéke kultúrtörténetét [...]”.

Valamiért fontos és Bombitz Attila számára különösen fontos volt Kovács Lajos, aki az országos gyermek- és ifjúsági kulturális lapnak, a *Kincskereső*nek volt az egyik szerkesztője és szerzője – tudom meg egy rádióinterjúból. A laphoz tartozott egy szegedi nyári országos ifjúsági alkotótábor és ennek az alkotótábornak a mintájára Kovács Lajos – Komárom-Esztergom megyei szinten – a környékbeli iskolások számára is irodalmi alkotótábort szervezett. Bombitz Attila itt ismerkedett meg szerzőnkkel. E találkozókon minden évben egy-egy korszakot tárgyaltak meg, így az ifjú irodalmártehetségek megismerhették az illető korszak történelmét, kultúráját, irodalmát. Később Bombitz Attila Kovács Lajossal egyetemben a Baka István által szervezett szegedi alkotótáborba került. Kovács Lajos ezen alkalmakkor

a Tisza-parti városban szépírócsoportot vezetett, ahol minden évben tanárok és diákok készítették el a *Kincskereső* egy-egy számát. Ahogy más fiatal tehetség, Bombitz Attila is ebben a miliőben kezdte meg publikációs tevékenységét. Kovács Lajos egyfajta lámpás volt a gyermekek és fiatalok számára, egy valódi példakép. Megrögzött pedagógus, gyermekirodalmár volt, ahogyan a Baka István által készített interjúban vall magáról: „Hűségem az iskolához, a tanításhoz két okra vezethető vissza. Az első a fontosabb nekem, szenvedélyem volt, és ma is az, a tanítás, illetve inkább úgy mondom: az iskola. Ebben a közegben tudom csak elképzelni az életemet, mert mindig is szükségem volt az emberek közelségére, s különösen az őszinte közösségek vonzottak mindig. A gyerekek pedig – amíg el nem romlanak – őszinte emberek. A másik ok már kicsit prózaibb: mindig tartottam attól, hogy elzárkózzam a világ elől, és csak az írással foglalkozzam. Azt hiszem, ezzel az elzárkózással azonnal kifogyna belőlem a szusz, elfogyna a mondanivalóm...”

Kovács Lajos a rövid próza egyik legmarkánsabb, de ugyanakkor igen mostoha sorsú képviselője. A kilencvenes évektől kezdve a számítógépe számára írta könyveit, regényét, gyermek történeteit. Halála után a család volt tanítványát, Bombitz Attilát bízta meg a hagyatéki anyag feldolgozásával és rendezésével. A mintegy három ezer oldalnyi kézirat eredménye ez a háromkötetes életmű.

Terjedelmi okokból csak a kötetek első könyvére, abból is a prózai munkákra kívánom felhívni az olvasó figyelmét. Ez két részből áll: a *Magunknak ajánlom* című fejezet elbeszéléseket tartalmaz, míg a *Hosszúra nőtt árnyékaink* egy befejezetlen regény részleteit.

Kovács Lajos történetei előszeretettel reagálnak a közelmúlt – ritkábban a negyvenes, de főleg a hatvanas, hetvenes és nyolcvanas évek – olyan társadalmi problémáira, mint az érvényesülés lehetőségei a szocializmusban, a perifériára szorultak mindennapjai, a fiatalság lázadása és útkeresése vagy a hippy-mozgalom. És mivel e gondokat „mi magunk” idéztük elő, a tanulság nem minden esetben megnyugtató, sőt épp ellenkezőleg: zaklató, nyugtalanító és felkavaró, mint például, amikor a *Színes fotó egy tízéves találkozóról* című elbeszélés szereplői felteszik a kérdést: „mit tudnánk felmutatni... ha most nem három perces lenne a számvetés?”

Szintén megrázó az 1947-es csehszlovák–magyar lakosságcsere, a felvidéki magyarság tragédiájának a magyar irodalomban elsőként – már a nyolcvanas-kilencvenes években – való ábrázolása. Szüleinek kitelepítéséről, apját idézve írja: „[...] a kocsin két berliner kendőbe kötve édesanyád ruhaneműi. Aztán egy zsák liszt, egy sonka, egy nagy kerek kenyér, három literes bödön tele zsírral. Egy tollas bunda, hozzá három párna. Egy csíkos tűzhely, két méter tűzifával. Kisszekerény három fiókkal. Egy szétszedhető faágy.” Összesen két félig rakott szekér, két fiatal párral. A felvidéki kitelepítés témája többször is előkerül, édesapja kalandos és illegális vissza-visszatérése a szülőföldre és határon folyó Ipolyon történő át- és visszaszökései, majd az ötvenes–hatvanas évek folyamán a határon lejátszódó kínos történetek – megszegyenyítések és megaláztatások – kapcsán. A kitelepítés nehéz öröksége ólomként nehezedik a család kollektív tudatára. A Felvidéken maradó családtagok tragédiáját súlyosbítja az anyai nagypapa oroszországi eltűnése is, aki majd 1949-ben

„áll meg a kapuban váratlanul, soványan, szegényen, összetörten és majdnem olyan reménytelenül, mintha nem sikerült volna őt megtalálni”. Jellemző kelet-közép-európai családtörténet.

Külön érdekességet képez a *Geszta Hungarikum (Történelmi álgeszták)* című gyűjtemény. Szerepelnek benne többek közt a „valószínűtlen könnyűséget” érző Szent István és Imre herceg, Könyves Kálmán és az egykori királyi máglyamestere, Bánk és apja keserű múltidéző története, a tatár elől az Adriai-tenger partjára menekülő Béla, az igazsággal együtt odavesző Mátyás, Rimay János, a magyar késő reneszánsz legkiemelkedőbb költője, a „haszontalan leveleket” író Mikes Kelemen és a nagyságos fejedelem, a kémekkel körülvevett Bánffy Kristóf uram Zrínyi Miklós halotti torjánál, a királynő és hűséges testőrei, a pedagógus erényeket megvillantó Apáczai Csere János, valamint a költők közül Csokonai Vitéz Mihály és Zelk Zoltán.

A történelmi áttekintés az Örkény egypercesére emlékeztető *Családrege* (*Bejegyzés a recski tábori emlékkönyvben*) címet viselő álgesztával végződik („Eljöttem, nagypapa. Most már nyugodj békében! Nóra”). Kovács Lajos álgesztáiból úgy tűnik, a történelmi szereplők, a régen élt emberek valami fontosat akartak üzeni, és ők mai leszármazottjaikban kelnek életre, de üzeneteiket sosem fogjuk tudni megérteni. Nemcsak azért, mert nincs hozzá adekvát kód a birtokunkban, hanem mert egy felpörgő, rohanó és globalizált korban élő emberek nem elég türelmesek ahhoz, hogy meghallgassák ezen üzeneteket, amikor már beláthatatlanul rengeteg régi és újabb üzenet gyűlt össze az évszázadok során.

A befejezetlen önéletrajzú regény zömmel sötét színt sugároz. Történetei szürkék és feketék, de főleg feketék, mint amilyen a Dudás-nagymama fejkendője. Az első fejezetben a Piliscsabán („Pilisvölgy”) öntudatra ébredő gyermekecske csak horrort és erőszakot lát maga körül. Három gyermekhalált: Ferike, illetve a tóba fulladt, valamint a meggyilkolt kisfiú történetét meséli el.

Vizes, nehéz homok az emlék: újra és újra megelevenedik a csehszlovák-magyar lakosságcsere, és ezen esemény köré helyezi el szüleinek és nagyszüleinek a felvidéki Kürtben és Izsán, illetve Piliscsabán és a „Királyvárosban” zajló történeteit, szereplőiket, kik már „por és hamu valamennyi”. A további fejezetekben egy gyermek szemével láthatjuk 1956 dorogi eseményeit, majd szereplőnk fiatalkori és főiskolás, utóbb pedig katonai éveinek kalandjairól olvashatunk. Időváltó elbeszélő módszere következtében mintha bizonyos távolságról figyelné saját magát, szereplőit, a cselekedeteket és érzelmeket, nem mellőzve kritikai észrevételeit sem. Általában feszes stílusa, tömör nyelvezete, helyenként kevéssé meghúzott mondatai, továbbá egy-egy regionalizmus (veréce, dobban, repeg, majomfogó stb.) használata nem feltétlenül a tengerparti könnyű lektúrt juttatja az olvasó eszébe.

A regény befejezetlen marad, mint ahogy szerzője megjósolta. A mű a következő sorokkal végződik: „Le akartam ülni a hegyoldalra. Még mindig rengeteg volt a hozzám hasonló helykereső a padok körül. Szemlélődve, erőt gyűjtve szóródtak szét a folyton megalázott, megroggyant városban. A lépcsőre, mindenki útjába, mindenki szeme elé nem akartam kerülni. Abból már volt részem elég. Csak hát a történetünk végéről hiányzik a pont.”

Egy határon túli magyar érzései

Gúta egy csallóközi mezőváros a Kisalföld északi részén, a Vág és a Kis-Duna találkozásánál. Híres a régi időkbe visszanyúló malomiparáról. Múzeumi célra kialakított hajómalmát számos utazó keresi fel. A település – még napjainkban is – többségében magyar anyanyelvű. A legmagyarabb szlovákiai város.

Magyar családba születtem, magyar anyanyelvű iskolákat végeztem. [*Szerzőnk most 49 éves. – A szerk.*] Környezetem is magyar volt. Szlovákokkal nem is érintkeztem. Gyermekeként, nyiladozó értelmekkel, nehezen tudtam felfogni, hogy miért élünk idegen országban. Előbb az idősebbek elbeszéléseiből, később történelemkönyvekből tájékozódtam. Mint kiderült, szomorú helyzetünk legfőbb oka Trianon, mely másodrangú polgárrá tette a Felvidéken élő – akkoriban még közel 1 millió -, napjainkban mintegy fél millió magyar ajkú embert. A békediktátum mind a mai napig hatással van életünkre.

A második világháborút követő években, 1945 és 1947 között, a csaknem homogén, magyar lakta Gúta fölét is sötét felhők gyülekeztek. A kollektív bűnösséggel megbélyegzett lakosságra jogfosztottság, vagyonekbobzás, deportálás, reszlovakizáció várt. Úgy vélekedtek, hogy az elmagyarosodott szlovákokat vissza kell vezetni a szlovákságba. Csallóköz lakossága döntő többségében sosem volt szlovák, szinte kizárólag magyar.

A Csehországba deportáltak csekély bérért, mint mezőgazdasági cselédek dolgoztak az állami gazdaságokban és nagygazdáknál. Sokakat munkatáborba vittek, ahol embertelen körülmények között, ingyen dolgoztatták őket – mesélte Édesapám, akit 20 évesen kényszerítettek távozásra. Ezeknek az embereknek – köztük anyai nagynénémnek – hónapokkal később sikerült megviselten, betegen és legyengülve hazaszökniük.

A deportálások elsődleges célja a magyar etnikai tömb megbontása volt. Egész családokat hurcoltak el. Rokonságunkból lakosságcsere útján sokakat telepítettek át Magyarországra. Édesanyám nagynénjére és családjára is ez a sors várt. A visszaemlékezések szerint nénénk, miután mindent összepakoltak, hogy vagonokra rakodjanak, beállt szobájuk sarkába, és ott sírt. A család többi tagja csak erővel tudta magával vinni. Még az 1980-as években is csak két alkalommal mehettünk Magyarországra, mert az utazások számát korlátozták. Így a több száz kilométerre elhurcolt rokonok, a korabeli utazási feltételek és közlekedési lehetőségek miatt, csak nagyon ritkán találkozhattak, esetleg leveleztek.

A magyar kisebbséget a csehszlovák állam kollektíve bűnösnek nyilvánította. Ez adott alapot a vagyonekbobzásra, ami érintette az öt kataszteri holdnál nagyobb mezőgazdasági földbirtokkal rendelkezőket, valamint iparosokat, akik jelentősebb műhelyt, házat birtokoltak, illetve az értelmiségieket, hasonlóan. A jogfosztottság időszakában Gúta és az egész szlovákiai magyarság számára maradandó károkat okozott. Gútáról Magyarországra több hullámban mintegy 2500 ember távozott, főleg

Pitvarosra. Vigasztaló, hogy erről évről-évre megemlékeznek, a témában előadásokat tartanak, s különböző kiadványokat jelentetnek meg.

Magyar mivoltom meghatározta pályaválasztási lehetőségeimet. Virágkerésznek készültem. A morvaországi régióhoz tartozó Olomoucban kellett volna tanulnom, csehül. Bár a két északi szláv nyelv, a cseh és a szlovák közel állnak egymáshoz, számomra még a szlovák nyelven való tanulás is nehézségeket okozott volna. Így kerültem az 1980-as évek második felében egy gépészeti szakközépiskolába, ami magyar tanítási nyelvű volt. Itt, Komáromban érettségiztem. Autóbuszsal jártam iskolába. Egy alkalommal ezt hallottam az autóbuszban, szlovákul hangzott el: „A magyaroknak nem is a Dunán túlra, hanem a Dunába kéne menniük.”

Mind a mai napig elszorul a torkom, amikor erre gondolok. A magyar kisebbség tagjaként Szlovákiában csak másodrangú állampolgár lehettem, lehetek. A magyar lakta vidékeken akadozik az infrastruktúra fejlesztése, mind a mai napig sok kívánnivalót hagy maga után. Közmondásszerű, hogy az itt élőket a Szlovák Állam nem támogatja arányosan az ország más területein élőkkel. Még a fizetések is alacsonyabbak.

A legtöbbit azokon a területeken élő magyarok szenvednek, akik már jelentős kisebbségben élnek. Napjainkban történt, hogy Nyitrán élő unokanővérem Édesanyámmal beszélgetve, félvén munkatársai visszajelzéseitől, a telefonban nem mert magyarul megszólalni, kizárólag szlovákul beszélt.

A nyelvi különbség mélyebb árkot jelent a szlovákiai magyarok számára, mint más külföldinek. Hátrányt jelent ugyanis az idegen akcentussal beszélt szlovák nyelv, mert abból azonnal kiderül a származás. Külföldiek jellemzően nem tanulnak szlovákul, szinte kizárólag az itt élő magyarok kényszerülnek erre. A szlovák forgalmi rendszámokból kiderül, hogy a gépkocsi magyar lakta vidékről származik. Időnként ebből is lehetnek az embernek gondjai.

„Vigyázz a gumikra, ha Szlovákiába mész!” – javasolják egymásnak az itt élő magyarok. A szóhasználatból kiderül, hogy a Csallóközt nem érezzük Szlovákiához tartozónak. Gútát – viccesen – külön köztársaságnak hívjuk.

Húsz évesen elhagytam a szülőföldemet és Magyarországon kerestem boldogulási lehetőségeket. Az anyaországban megtapasztaltam, miként élnek azok, akiknek magyarságuk természetes, és emiatt soha nem tapasztaltak megkülönböztetést. A magyar zászló, a Szent Korona és más nemzeti jelképek láttán, a magyar himnusz felcsendültekor megdobban a szívem. Időnként mégis azt éreztem, hogy Magyarországon sem vagyok igazán otthon. Az ott élők számára magyarságuk megszokott, s mi, határon túliak, idegenek vagyunk a szülőföldünkön és az anyaországban, egyaránt. Mindkét helyen furán néznek ránk. Magyarázkodnunk kell, igazolnunk magunkat.

„Ott élnek még magyarok?” – kérdezte tőlem főiskolás koromban egy Pest megyei fiú. Mellbe vágott a tájékozatlansága.

Jól esik látni, hogy egyre több településen emelnek Trianon emlékművet. Így gondolnak, emlékeztetnek az egész magyarsággal történt egyik legnagyobb igazság-

talanságra, mely milliók életére hatott fájdalmasan, változtatta meg családok, emberek jelenét és jövőjét, határozta meg életlehetőségeiket.

Inkább csak vendégként járok haza, Gútára, bár az utóbbi évben művelni kezdtem a szülői háznál található kertet. Így most szorosabb lett az anyafölddel való kapcsolatom. A határok átjárhatósága, a gondolat szabadsága, az egységesülő világ és az internet adta lehetőségek nagyban hozzásegítenek ahhoz, hogy mindenki a saját identitásához illeszkedő kultúrát ápolja és benne éljen. A fájdalmas sebeket pedig gyógyítani kell. Köszönet és hála azoknak, akik segítenek a múltra, a történelem tanulságos eseményeire emlékezni, belőlük tanulni, velük megbékülni!

DEÁK NÉMETH MÁRIA: *Emlékrétegek V.*

Simon László (1932–2021) emlékezetére

Ugrós

A somogyi ugrós a magyar tánckincs legszebb, legrégebbi rétege. Somogy elzártága miatt ezek a gyökerek mélyen megkapaszkodtak a földben, és a mai napig alapját jelentik annak a táncrendnek, amely a Dél-Dunántúl e szegletében született.

Simon László gyökerei is ilyen mélyre nyúlnak, és hozzájárultak a Somogyiak Baráti Köre által vallott értékekhez és tevékenységhez. Büszke volt a Kutas-Simon család több évszázados történetére, hagyományaira. Tősgyökeres somogyiként génjeiben, sejtjeiben hordozta e vidék gondolkodását, életmódját, zsigeri reakcióit a történelmi szélrohamokra. Az erdők vad világa kemény embereket nevel, akik nem ijednek meg a maguk árnyékától, és véghez viszik, amit elterveznek. A megye sohasem volt gazdag, de szülőttei boldogulnak, és boldogok a maguk teremtette értékek között. Mindehhez a világhoz társult a vasutas és katonai család élete, amelyben természetes kellett legyen a rend és rendtartás, az előljáró szava. Biztos, hogy mindezek hozzájárultak ahhoz, hogy a Baráti Kör az országban szinte egyedülállóként négy évtizedet ért már meg, és fontos megújulásokon tudott keresztül menni. Fontosak a gyökerekből szívott értékek. – A cseri dombon néhány éve Laci felújította a több, mint száz éves, családjuk által adományozott kőkeresztet és haranglábat.

Egy nép az életét többek közt meséiben, dalaiban adja tovább; de talán leginkább táncaiban, amely magába olvasztja, testbeszéddé alakítja a mesék történeteit és a dalok által megénekelte életkörülményeket, érzelmeket. Laci bátyám korán felfedezte a néptánc világát. Ezt pontosan tudom, mert nagyanyám – de sokat mesélt róla! – hozott létre csoportot és tanított néptáncot a Táncsics Gimnáziumban, melynek Sisztis is – ahogy mindenki ismerte – tagja volt.

A néptáncban találta meg igazi önmagát, főleg, amikor később Budapestről visszatért a Somogy Táncegyütteshez, és annak az egyik legjobb táncosa lett. – A néptánc különös hagyomány: a zene és a hosszú idő formálta figurák a régi időket elevenítik meg újra és újra, ám a táncos szabadon variálja ezeket hangulata és az aktuális világ új meséje szerint.

Erősek ezek a gyökerek. A somogyi szellemet Laci mélyen értette, képviselni, megjeleníteni is tudta, és egész életére, benne a Somogyiak Baráti Köre világára hatása volt.

Lassú – lejtős

A Somogyban táncolt lassú különleges, egyedi. A táncosok lépés közben is finom mozgásban vannak, féltalpról talpra ereszkednek, majd vissza: a hullámozó táncot emiatt hívják lejtősnek. A lassút sokszor régies fogásmóddal táncolják, magasban, lent vagy keresztbe kézfogással. A kézfogás a partnerséget képviseli: társad vagyok, érted vagyok.

Laci bátyám csatlakozásával a Budapesti Somogyiak Baráti Körének – ahogy akkoriban hívták – kulturális élete lassan új mozgásba kezdett. Eredetileg szakmai körökbe csoportosultak a tudományt-művészetet képviselő tagok, és ezeken keresztül elemezték, segítették Somogy életét. Laci 1988-tól vett részt a vezetőség munkájában, és Fodor András illetve Lajta Kálmán mellett egyre inkább kezébe vette a kulturális programok szervezését. Széles körű népművelői és szakszervezeti tapasztalatai alapján ismerte a kulturális életet, és figyelte, megmutatta a somogyi születésű művészeket.

2001-től, ügyvezető alelnöki időszakától, majd a 2006-tól kezdődő tíz éves elnöki korszakában már lényegében meghatározóvá vált a Baráti Kör programjaiban, működésében a kultúra. A résztvevők számára készített emléklapok sokasága idézi Fodor András sorait, amelyet Laci választott, és ars poeticájának is vallott. De a versnek mindig csak az utolsó két sorát hallottuk; talán itt az ideje, hogy teljességében is elhangozzék.

Fodor András: *Születtem föld*

Ahogy léptek elő a régi
társak a bokrok, fák közül, a pince
féhérkötényes asszonydelejéből,
hogy megöleljék bennem magukat,
ahogy asztal mellől lenézve
a dombok esti összeboruló
boglyái közt a messzi tér
hatalmas öble nyitva maradt,

mikor fölgyúltak egymástól a nóták,
osztzkodva az egyetlen igaz
úrvacsorán: közös időn,
lélekbe épült testen,
megérthetted, hogy
nem legenda
a föld, amelyből vétetünk,
törvény, hogy itt születtem.

(1974/75)

Friss – mártogatós, kopogós

A somogyi friss csárdás lenthangúlyos. Úgy is mondhatnánk, a föld, a tömeg a fontos, egy közösségnek a résztvevői köre kap minden lépésben szerepet. A mártogatósban is mélyen beleguggolnak a forgásba a táncosok. A hozzáértők szerint a friss lényege a harmonikus együttlét. Kevés a figura, a fiú irányít, de nem jó, ha a táncosok

eltávolodnak egymástól. Ha férfi szólóval kezdődött a táncrend, azt mindig páros tánc követi, ahol a táncos a párjára figyel, harmóniában él vele – ez a tánc természetes rendje.

Ahogy említettem, Simon László részvételével és egyre inkább irányításával a Somogyiak Baráti Körének élete is friss lett. Nem csak abban az értelemben, hogy Laci bárhol, bármikor és bármilyen alkalommal képes volt spontán egy fél órás beszédet tartani. Hanem beszédre hívta a szülőföldünkkel szakmailag foglalkozó tudós tagokat is, hogy adják közre Somogy múltját, értékeit, a Zselic vagy a Balaton élővilágától a műemlékvédelmen át a történelmi fordulópontokig. A Baráti Kör tagjait, életútját, somogyi kötődését bemutató beszélgetés sorozatot hozott létre, irodalmi, művészeti rendezvényeken ismertetett meg új alkotásokat, kiállításokat szervezett a Rátkay vagy a Fészek Klubban, a Liteában vagy a Tető Galériában, Makra Klára háziasszonnyal. Lehetőséget adott somogyi településeknek a bemutatkozásra, és rendszeres kirándulásokon látogattunk vissza Somogy értékes természeti, épített és emberi kincseihez. Minden kiküldött levélhez, meghívóhoz tartozott néhány színes kép kézműves alkotásokról, egy-egy vers vagy leírás népszokásokról, régi somogyi receptekről. Mindezeknek főként azért volt jelentősége, mert egyre több nem szakmai résztvevője lehetett és lett a Baráti Körnek. Lenthangsúlyos volt a rida – igaz, a fiútáncos dominanciájával.

Ahogy az ember élete végén számadást készít, egyre fontosabbá válnak újra a gyökerek. Az utolsó években Laci bátyám nemcsak a saját, hanem a Somogyiak Baráti Köre gyökereit is gondozta: az alapítók életútját dolgozta fel, és temetkezési helyeiket gyűjtötte össze, rendezte, hogy a következő generációk is tudjanak róluk, az értékekről, és lehetőségük legyen újra emlékezni minderre az alapítók előtt is. Az élet különössége – tán a Teremtő áldása –, hogy a kötet úgy jelenhet majd meg, hogy a szerző, Simon László, maga is az oldalak egyikén szerepel. Laci is átkelt a Lélekkapun, amelyet adományaként Kaposvár őriz, hogy a Somogyból elszármazottak bármikor visszatáljanak szülőföldjükre. Jó utat!

Úgy hallom, lassan elhalkul a zenekar. A záró számot játssza. Ám ehhez már nincsen történet.

Este későn falu végen jártam
Három csillagot az égen láttam
Míg a három csak azt jelöngeti
Hogy mi nekünk haza el köll mönni

(Somogyi lakodalmas záróének, Nemespátró, Somogy, Seemayer Vilmos, 1936)

2021. augusztus 27.

A szerkesztőbizottság a lap beköszöntőjében a *Somogyi Írás* és a *Somogyi Szemle* utódjaként kívánta folytatni munkáját, irodalommal, művészettel, helytörténettel és közművelődéssel foglalkozva.

A folyóirat elnevezésével Roboz Istvánra, az első somogyi újság szerkesztőjére emlékeztek, aki 1866-ban indította el *Somogy* című politikai hetilapját.

Az immár ötvenedik évfolyamába lépő *Somogy* alcíme kulturális folyóirat. A szépirodalomban kiemelkedő, elsősorban lokális írásokat közöl, de a tudományos ismeretterjesztésben is komoly rangot vívott ki magának, és széles művelődéstörténeti távlatokat nyitott a legújabb kutatási eredményeknek.

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság a *Somogy* folyóirat megjelenésének 50. évfordulója alkalmából országos szépirodalmi pályázatot hirdet olyan vers és prózaalkotásokra, melyek kapcsolódnak Somogy megye több száz éves történetéhez, valamint a folyóirat múltjához.

1. A KIÍRÓ CÉLJA:

A Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság pályázattal kíván megemlékezni a megye nevét viselő folyóirat félévszázados születésnapjáról.

2. PÁLYÁZATI FELTÉTELEK:

- Pályázni lehet két műfajban: verssel, prózával (novella, esszé, riport).
- A vers ne legyen hosszabb 50 sornál, a prózai mű nem haladhatja meg a 15000 (szóközökkel tizenötezer) leütést.
- Minden pályázó egy pályaművel pályázhat.
- Pályázni csak eredeti magyar, még meg nem jelentetett művel lehet.
- A pályaműveket szakmai zsűri értékeli az adott műfajon belül.
- A beérkezett pályaművek felhasználási joga – a szerződés alapján – a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaságot illeti.
- A pályaműveket a Berzsényi Dániel Irodalmi és Művészeti Társaság címére (7400 Kaposvár, Nagy Imre tér 2.) vagy e-mail címére (berzsenyitarsasag@somogy.hu) kell beküldeni. A kísérőlevélben kérjük a személyes adatokat (név, anyja neve, szül. idő, postacím, e-mail, mobilszám) és a szerző néhány mondatos bemutatkozását.

A pályázat beadási határideje: 2022. április 30.

Eredményhirdetés és a pályázók értesítése: 2022. június 30.

PÁLYADÍJAK VERS MŰFAJBAN:

- I. díj: bruttó 120 000 Ft
- II. díj: bruttó 80 000 Ft
- III. díj: bruttó 50 000 Ft

PRÓZAI MŰVEK PÁLYADÍJA:

- I. díj: bruttó 150 000 Ft
- II. díj: bruttó 100 000 Ft
- III. díj: bruttó 50 000 Ft

A szakmai zsűri fenntartja magának a jogot, hogy mindkét műfaji kategóriában a pályázatok eredménytelennek nyilvánítsa.